

O U D R H E N E N

Mededelingenblad van de Historische Vereniging
Oudheidkamer Rhenen en Omstreken

vijfde jaargang
nummer 1
maart 1986

an. Moenes

Schoolmeester Tot Oosthuizen

Schrijffproef van Jan Moenes, schoolmeester te Oosthuizen

Begonnen werd met de letters van het alfabet uit het hoofd te leren en dan om met die letters woordjes te maken. Deze methode is uiterst moeilijk te hanteren. Een voorbeeld: De letters w-e-g achter elkaar gezet, geven nog niet bij uitspraak het woord "weg". Men probeerde dit nu in de hoofden te "stampen" door te dreunen "w-e-g, weg". Feitelijk moesten de leerlingen dus memoriseren, dat die drie letters het begrip "weg" betekenden. Zo zwoegde men voort. Al vroeg hebben schoolmeesters naar middelen gezocht om "verband" te leggen tussen de letters en het begrip (het gesproken woord dus), maar onderwijskundig geschiedde dit pas in de 18e en 19e eeuw.

Ook het schrijven gaf moeilijkheden. Een ieder, die zich wel eens met "oud schrift" heeft beziggehouden, zal weten dat men in de 14e en 15e eeuw nog met Gothische lettertekens werkte, d.w.z. dezelfde letters die voor de 2e Wereldoorlog nog in Duitsland op de scholen gebruikt werden. Wij waren "Nederduits" en gebruikten diezelfde schrijfwijze. Pas na het doorwerken van de Renaissance ging men hier de zgn. Latijnse (=Romeinse) lettervormen gebruiken. Het schrijven-zelf geschiedde o.a. met de "veren-pen", feitelijk met een deel van de penneschacht, die tot een punt geslepen werd en daarna vanaf de punt werd gespleten. Het schrijven met dit gereedschap was niet eenvoudig en vroeg heel wat oefening. Het resultaat van die oefening legden de schoolmeesters vast op toonbladen of in toonboeken, ze konden daarmee hun bekwaamheid met "de veder" aantonen. In het Archief van Rhenen is een aantal van die sollicitatie-papieren en toonboeken aanwezig. Hieruit blijkt tevens dat niet alleen de "pen" maar ook het penseel bekwaam gebruikt werd. De sollicitatiebrieven zijn vaak ware kunststukken, waarbij blijkt dat de vervaardiger door het gebruik van veel krullen en de toepassing van allerlei soorten lettervormen over decoratief gevoel beschikte. Of dit alles dan ook het bewijs vormde dat de man ook bekwaam genoeg was om zijn kunnen aan anderen, speciaal aan kinderen, over te brengen is niet altijd zeker. Ook toonbladen met rekenwerk zijn in het archief aanwezig, maar hoe dat onderwezen werd ontgaat ons. Het eenvoudige tellen en cijferen zal al wel spoedig zijn overgegaan in wat wij nu "handelsrekenen" noemen: de hoofdbewerkingen als optellen, aftrekken, vermenigvuldigen en delen toegepast op het ingewikkelde geldwezen in die tijd, met ponden, guldens, stuivers enz.

In het oud-archief van de Gemeente is over het onderwijs vrij veel te vinden. Alleen de juiste plaats van de scholen is niet bekend. Meer weten de oude papieren ons te melden over wat er onderwezen werd en vaak ook door wie. Dit waar-wat-wie hopen we nader te kunnen toelichten.

Waar stond(en) de scho(o)l(en) ?

En hier zitten we meteen al met een moeilijkheid. Reeds vroeg, nl. in de 15e en 16e eeuw werd er les gegeven in Rhenen. Onderwijs dus, dat voornamelijk bestond uit lezen en rekenen. Maar de plaats waar die "school" of "scholen" stonden is niet vastgelegd. Uit zijdelingse berichten vernemen we, dat van een "school" gesproken wordt bij de "Inventarissen en staat der bezittingen van het vrouwen-gasthuis achter de school te Rhenen" (stuk 907 Oud-Archief) 1597-1642.

Dit zgn. "kleine Vrouwengasthuis te Rhenen" en "de arme vrouwen in het Gasthuis bij de school" lag aan het Kerkhof. Dit moet (volgens Iterson) dan zijn geweest het Lage- of Zuiderkerkhof van de Cunerakerk. Dit "zuiden" behoeven we niet persé te zoeken ten zuiden van de Kerk, maar wel in het zuiden van de stad. De "Goedts camerkens" lagen op de plaats, die we nu ten noorden van de Kerk aantreffen, nl. het Kerkplein.

Hoe die "school" er heeft uitgezien is onbekend, maar zal wel niet anders geweest zijn dan soortgelijke ruimten in andere plaatsen. De schoolmeester bewoonde een vrij groot huis met daarin de ruimte om les te geven. De kinderen zaten op lange banken aan tafels, allemaal dooreen wat leeftijd betrof. Een ieder was met haar of zijn werk bezig: de "meester" zat aan of in een kathedr en de kinderen kwamen naar hem toe. We kennen dit beeld van verschillende afbeeldingen uit die tijd.

Rhenen heeft later meer scholen gekend, zoals in Achterberg en Elst. Door vermeldingen van conflicten van collegaas onderling of protesten bij de Vroedschap kennen we het bestaan van de instellingen. Het oud-archief geeft ook hierover nadere berichten (No. 136, 137, 138 Oud-Archief), maar waar die scholen precies gevestigd waren is niet bekend.

Wat werd er onderwezen?

Zoals gezegd, allereerst lezen, schrijven en rekenen. Dat leren-lezen geschiedde met behulp van een spelmethode.

in het begin van de 20-er jaren nog een doodlopende weg, waar enkele woningen langs stonden. Zie hiervoor de bij dit artikel geplaatste militaire luchtfoto van omstreeks 1925. De Bruine Eng is hierop te zien, gelegen rechtsonder de stad.

Rond het begin van de 20-er jaren werd in het Noordoostelijk deel van de Bruine Eng een wijk voor volkswoningen gebouwd: Vreewijk, het is de wijk geheel rechts op de luchtfoto. De Accacialaan en het Van Suylenplein kwamen begin dertiger jaren gereed. Wouter van Suylen was raad en schepen te Rhenen van 1560-1570. Hij was een der eerste Gast- en Weeshuismeesters alhier en hij heeft zijn nalatenschap aan de armen vermaakt.

Iets ten Zuiden van het kerkhof, net zuidelijk van de Prunuslaan, heeft van 1922 tot na de oorlog de Rhenense watertoren gestaan, zie afb. 546 3). Het pompstation van de part. waterleidingmaatschappij van J.de Haas, onderaan de Schoutenboomgaard, kon geen voldoende druk leveren voor de woningen in Vreewijk, zodat deze watertoren noodzakelijk werd, nadat er eerst nog enkele jaren een noodreservoir heeft gestaan. De huidige watertoren, beter bekend als de Koerheuvel, werd in 1935 in gebruik gesteld.

In 1922 werd de Prins Bernhardschool (op de luchtfoto te zien) aan de Prins Bernhardstraat in gebruik genomen, thans om duistere redenen de Rank geheuten. Tien jaar later, in 1932, opende de School voor gewoon lager en uitgebreid lager onderwijs, de z.g. Wilhelmina Mulo (Mavo) aan de Wilhelminastraat haar deuren. Al het gebied ten Noorden hiervan was toen nog akkerland.

Zo is in onze eeuw de Bruine Eng langzamerhand geheel volgebouwd, een oppervlak dat enkele malen die van de oorspronkelijke stadskern van Rhenen beslaat.

Literatuur:

- 1) Deys, H.P., Maandblad Oud-Utrecht, 57e jrg. nr 11, Nov. 1984, blz 174.
- 2) Haakman, G.C., Rhenen en Omstreken, Rhenen 1847. Repro-uitgave 1975.
- 3) Deys, H.P., Achter Berg en Rijn, Rhenen 1981.

H.P.Deys

hoogten in Noordwestelijke richting loopt: de Laarse berg (51 m), een onbenoemde heuvel in de Bruine Eng ter hoogte van het Trefpunt aan de Eikenlaan (51 m), de Koerheuvel (53 m) enz. Aangenomen mag worden, dat het gebied rond de tweede genoemde heuvel de Bruine Eng is (gewees). Dit gebied is altijd een kaal akkerland geweest, met rogge, boekweit, aardappels en erwten, te midden van heidevelden en weidende schapen (Haakman, 1841) 2). Het was een groot open stuk land, dat veel wind ving, vandaar dat hier rond 1910 enige jaren een kleine windmolen heeft gestaan. De stafkaart uit die tijd noemde dit een houtzaagmolen, het was echter een primitieve harsmolen, waar hars werd fijngemalen om, vermengd met houtspaanders en -krullen, als aanmaakhoutjes te worden verkocht. Deze molen was in het bezit van ene Scheffer, die hem ook zelf had gebouwd.

Door het gebied van de Bruine Eng liepen de Grintweg (thans de Nieuwe Veenendaalseweg) en de Noordweg (thans Achterbergsestraatweg geheten). Deze Noordweg kreeg begin vorige eeuw ter hoogte van de huidige Valleiweg een vertakking in Oostelijke richting naar de Dijk: de Dijksche weg, thans Boslandweg geheten. Een oudere naam voor de Noordweg was de Pegel- of Doodlaan. De Achterbergers moesten via deze hoofdverbinding hun doden in Rhenen begraven, vandaar de naam Doodlaan. Aanvankelijk werd bijgezet in de Cunerakerk, later op het Kerkhof rondom de kerk. Omstreeks midden vorige eeuw werd het kerkhof verplaatst naar buiten de stadsmuren, en wel aan de Zuidzijde van de Herenstraat, waar thans het plantsoen is. In het begin van deze eeuw werd het kerkhof aan de Achterbergsestraatweg opengesteld, het is dus gelegen in de Bruine Eng. De laatste begrafenis aan de Herenstraat vond overigens plaats in 1933.

Een grote inbreuk op het gebied van de Bruine Eng werd gepleegd rond 1885, toen het z.g. spoorgat werd gegraven ten behoeve van de aan te leggen spoorlijn Amersfoort-Kesteren-Nijmegen. Rondom het huidige viaduct hebben ca. 14 tabaksschuren gestaan. Zie hiervoor afb. 709 3), welke uit 1880 stamt.

Hoewel er in Rhenen, over het gehele gebied verspreid, vele tabaksschuren en schaapskooien hebben gestaan, geldt dit merkwaardigerwijs niet voor de Bruine Eng. Slechts aan de randen van deze eng hebben enige tabaksschuren gestaan: ten Zuiden van de Bruine Engseweg enkele, er heeft er een gestaan op het punt, dat thans gevormd wordt door de hoek Bruine Engseweg met de Spoorbaanweg en voorts stonden er enkele langs de Nieuwe Veenendaalseweg. Ook op de Domineesberg, net ten Noorden van de Bruine Eng, heeft in deze eeuw nog jarenlang een grote tabaksschuur gestaan.

De oudste woningen in de Bruine Eng, en wel aan de Achterbergsestraatweg, waren twee huizen, bezuiden de huidige Simon Stevinweg. Later werd het stuk tus- sen deze huizen en de Bruine Engseweg volgebouwd. Deze laatste weg was

DE BRUINE ENG

In de gemeente Rhenen zijn vele toponymen of veldnamen bekend. Sommige zijn zeer oud, andere dateren pas van latere tijd. Van een aantal van deze namen is de herkomst niet meer bekend, andere namen zijn in de loop der jaren verbasterd, zoals bijv. de Bronsweerd, die oorspronkelijk Barons- of Baronnenweerd heette. Ook zijn er vele veldnamen uit archieven bekend, waarbij thans niet meer exact is na te gaan, op welk gebied deze naam betrekking had.

Een in Rhenen reeds enkele eeuwen lang bekende veldnaam is die van de Bruine Eng, waar de Bruine Engseweg naar is genoemd, waarover in het volgende wat nadere informatie wordt gegeven.

Een eng (enk, ing of ink) is een oude benaming voor een groep bouwlanden, gelegen bij een dorp of buurtschap. De Bruine Eng heeft deze naam gekregen naar een bekend oud Rhenens geslacht, dat eigenaar van dit gebied is geweest. Zo vinden wij in het Rhenens Oud archief dat Fred. Klerck in 1711 schildgeld (een soort grondbelasting) moest betalen voor de Bruynen Engh. Het geslacht De Bruyn heeft, voor zover bekend, een burgemeester voortgebracht in 1578, namelijk Mr. Rutger de Bruyn. Verder zijn o.m. bekend de schepenen Peter de Bruyn (1627...1635), .. de Bruyn (1715...1728) en G. de Bruyn Jr. (1745...1768) en de raden Peter de Bruyn (1618...1627), Thonis de Bruyn (1632...1636) en Gerrit de Bruyn (1741...1772). Een Dirck de Bruyn wordt nog genoemd in een copie uit 1636 van een ordonnantie voor de stad Rhenen, waarin Bisschop Fredrich van Blacheym (Frederik van Blankenheim) in 1403 de stadsrechten van Rhenen bevestigt.

Rhenen kent nóg een eng, namelijk de Lijstereng, genoemd naar een ander bekend Rhenens geslacht, dat vele stadsbestuurders heeft geleverd, de familie Lijster, waar ook de Lijsterberg naar is genoemd. Deze familie is in Rhenen in het midden van de vorige eeuw uitgestorven. 1).

De Bruine Eng werd in het begin van onze eeuw ook wel aangeduid als de 'Roggerskampen', omdat deze gronden toen bezit waren van de familie Roghair (nazaten: Roghair van Rijn), dus ook hier weer een verbastering, en wel van Roghairskampen. Ook de naam Roghair is enkele eeuwen lang in Rhenen een bekende klank geweest. Dit geslacht leverde een kerkmeester in 1699, later treffen we nog een apotheker, kerkvoogden, notabelen, een burgemeester (1874) aan.

Het is moeilijk om thans nog exact na te gaan, wat vroeger precies het gebied van de Bruine Eng is geweest. Op stafkaarten is te zien dat, beginnend bij de Koningstafel (op de Grebbeberg) als eerste hoogte (52 m), een reeks

den persoon van Henri Richard Pourtalles, denselven tot de Exercitie van dien aangenomen en aangesteld hebben gelijk denselven aannemen en aanstellen bij desen en dat voor den tijd van drie agtereenvolgende Jaaren gelijk met gemelde Heeren Gecommitteerdens is geconvenieert in te gaan met den 12 Juny 1752; sullende wanneer bevonden word dat gemelden Henri Richard Pourtalles door desselfs goed gedrag en onderweysinge des Jeugt, mitsgaders toeneminge van desselfs school mogte meriteren den tijd zijner bedieninge te verlengen, daer op door Haer Ed. Agtb: goede refelctie worden genomen en zulx op nabeschreve conditiën, waarvan Haer Ed. Agtb. hem het Effect zullen doen hebben:

Eerstelijck dat geen france school door een ander meester binnen dese stad zal mogen werden gehouden als bij hem Pourtalles alleen, en zal hij Pourtalles school houden in het huys hem tot een woninge gegeven hetwelk hij met zijne dependentiën vrij zal gebruiken sonder eenige zijner kosten.

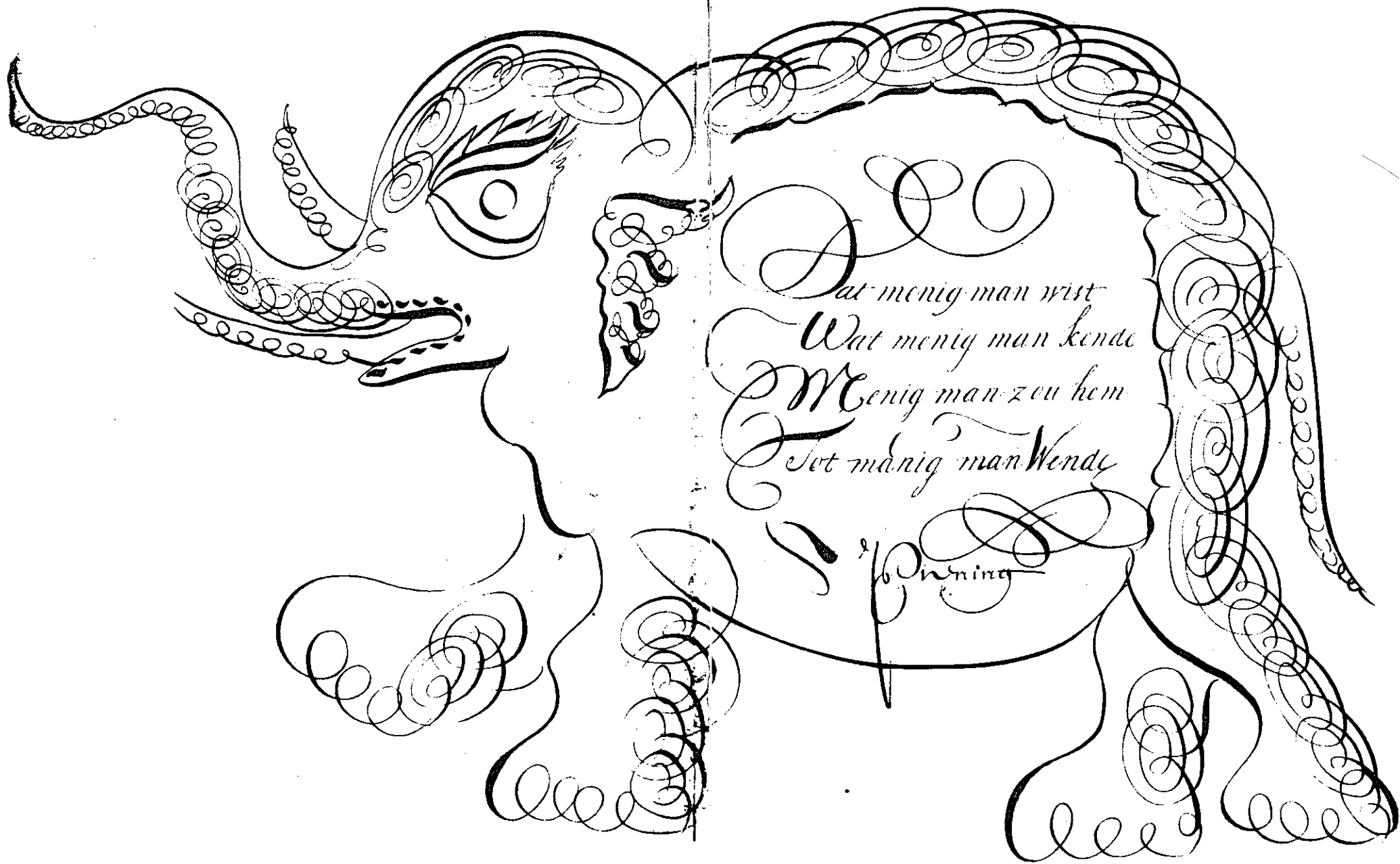
Tractement.

En zal hij Pourtalles Jaarlijks geduurende zijne voorz. bedieninge tot Tractement genieten de somma van f 250 guldens boven vrij huyshuur mitsgaders seventig Tonnen Turf die hem buyten zijn kosten zullen werden 't huis gebracht, en daer en boven vrijheyt genieten van alle middelen van consumtie so Lange in zijne gemelte bedieninge sal blijven continueren en door Haer Ed. Mog. niet weder publicq mogte worden verkogt, dog welk Laatste geval Exterende hem daer voor een redelijk Douceur sal worden toegelegd, welk Tractement Jaerlyks in vier Termijnen, en den Turf eens in ijder Jaer door den Cameraer in des tijd sal werden voldaan, die bij desen word geordonneert de voozz: betalinge conform deese Resolutie te doen." en dan volgen verder bepalingen over

Schoolgeld: Item zal Pourtalles voor schoolgeld genieten van ijder Discipel die bij hem de france Taal leerende ijder maant agtien stuivers; het schrijven en het leveren van den Jnkt daer mede onderbegrepen, Item voor het leeren Cijfferen ter maant vijftien stuivers en voor het onderwijs van de Geographi so als met de ouders of andere personen daer toe genegenheid hebbende sal kennen overeenkomen.

Schooltijden: Zullende hij Pourtalles france school houden des morgens Precies van negen tot Elf uren en des namiddags van twee tot vier uren en de Instructie van het cijfferen des avonds van vijf tot zeven uren.

Schoolvacantiën: Den voorz. Pourtalles sal tot vacantiën hebben ijder week twee halve daagen, alsse Woensdag en Saturdays namiddags, en jaarlykx als Paasen, Pinxteren, en twee Jaer-

markten tot Donderdags van die weeken, en van Corsmisse tot Nieuwjaar beyde incluyts.

Item verleenen Haer Ed. Agtb. bij desen aan hem Pourtalles het Regt van Borgerschap deser Stadt sodanig als andere mede Borgers het selve zijn genietende, sullende hij Pourtalles met geene togten, wagten, of enquartieringe van militiën worden beswaert, voorders zullen Haer Ed. Agtb. hem Pourtalles in het Exercceren van zijne voorz: bedieninge als anders maintaineren tegens alle quadwillige en die hem in deesen hinderlijk zoude mogen zijn".

De "spelfouten" van de anbtenaar zijn mede opgenomen. Al met al een duidelijk stuk, waarmee Pourtalles tevreden kon zijn. Uit alles blijkt dat het stadsbestuur het met zijn leerkrachten toch wel goed voor had. Natuurlijk waren er ook wel moeilijkheden, maar daarover een volgende maal.

J. Combrink

Philippe L'oy de Macedo-
ne Estant un jour tombé à la renverse
au lieu où se déçoit la suite et voyant la
forme de son corps imprimée en la
voissure, ô Diable, dit il, combien
peu te terre il nous fait par nature,
Et wantmoins nous convoitons touz
le monde habitable?

N. Braens
1070

Schrijfproef van N. Braens

Dit alles betrof dan nog alleen maar de "lagere school". Uit alle sollicitatiepapieren blijkt dat de betrokkene zich zelf vooral presenteerde als lesgever voor ouderen. Opmerkingen als: "bekwaam in de Nederduitse, maar ook franse, hoogduitse talen en vooral in het latijn en zelfs het grieks" komen voor bij aanbevelingsbrieven die feitelijk toch alleen maar bedoeld zijn voor een functie bij het lager onderwijs. Vaak liet men dat ook over aan "onder-meesters" of aan de vrouw van de meesters of "spel-juffrouwen of lees-manselles". Men legde deze dan wel de beperking op bij het leren-lezen bijv. niet verder te gaan, dan tot aan de evangeliën. Want de bijbel was het voornaamste boek waaruit gelezen werd en uit de aanwezige sollicitaties blijkt telkens weer dat de sollicitant zich presenteert als een kenner van de heilige schrift.

Het toezicht op het onderwijs berustte voor 1545 bij de Kerk, daarna nam het bestuur van de stad, de Vroedschap, dit toezicht wel over, maar het waren toch de predikanten die zich met de gang van zaken bemoeiden. Er zijn in het Oud-Archief aanbevelingen van "bedienaren van het woord" aan de instanties die moesten benoemen, ten behoeve van een bepaalde persoon, aanwezig. Van de kerkelijke zijde werd vooral gelet op het feit of de sollicitant zondags kon "voorzingen". Een begeleiding van de zingende gemeente door het orgel kwam zelden voor, en de kwaliteit van de samenhang was meestal afhankelijk van de "voorzanger", meestal de schoolmeester, die naast dit werk ook allerlei werkzaamheden voor de kerk te verrichten had. Op zuiver zingen met de juiste toonhoogte werd bij de sollicitatie extra gelet. Gegadigden die bij hun brieven vermeldten dat ze persoonlijk niet naar Rhenen konden komen, zullen weinig kans gehad hebben. Maar dit wegblijven had wel degelijk een reden. Eén van hen rekent tenminste voor, dat hij door de slechte verbindingen (nl. vanuit Amsterdam) wel drie dagen de eigen school in de steek moest laten en dat vind hij niet verantwoord.

Het doorlezen van deze sollicitatiebrieven geeft vaak interessante bijzonderheden over de toestanden ter plaatse, over de maatschappelijke gesteldheid van de betrokkenen en de dagelijkse gang van zaken in de school en in de kerk. De sollicitaties werden steeds gericht aan de Burgemeester en vertelden wat de sollicitant zelf presteerde en over welke bekwaamheden hij (nooit "zij") beschikte. Het zijn vooral de "geleerde" schoolmeesters, die dan ook later "rector" genoemd worden, die zich weten aan te bieden in vaak lange, in het frans of in het latijn gestelde brieven.

Meestal wordt de nederlandse vertaling dan bijgevoegd. Door deze vertalingen kon men dan tevens door verschillende soorten schrift (groot, middelgroot, klein, staand of lopend, gebruik van Gothische en Latijnse letters) zijn schrijfbekwaamheid etaleren.

Als iemand voor een persoonlijk bezoek werd opgeroepen, waarvoor reiskosten vergoed werden, volgde een gesprek met een soort examen-commissie, meestal bestaande uit een deskundige van buitenaf, één of meer leden van de vroedschap en de predikant. De laatste liet dan vaak de zondag daarop de sollicitant in de kerk een proeve van bekwaamheid als voorzanger afleggen.

De salarissen verschilden. Een "gewone" schoolmeester verdiende ongeveer f 125,- per jaar, een rector f 200,-, terwijl in de 18e eeuw ook bedragen van f 250,- en f 300,- voorkomen. Hoe de gang van zaken bij zulk een benoeming was kennen we uit het volgende verslag betreffende sollicitant H.R. Pourtalles:

"De vroedschap der stad Rhenen doen te weten, dat vermits de vacature van de franse schoolmeestersplaats binnen deze stad nodig te hebben geagt een ander bequam persoon te verkiezen en dat Haer Ed. Agtb. door derselven Heeren Gecommitteerdens geïnformeert zijnde van de goede qualiteyten van

Der verstandich hene
verhaigt wijschap: en de oorde
wijsen soekt wijschap. Salomon
wil seggen. Een verstandig Man
hoewel hij veel wijschap heeft
nochtans gelijk hij wijs is, Biedt
Bij de oorden noch altyds open, om tot
te leeren. Proverb. 10. Ders 15.

W. Taets.

NOG EENS: DE WEGEN BIJ HET VEERHUIS

7 December 1985.

De dieplepel van de firma Van Schoonhoven sneed een sleuf door het weiland ten zuiden van het veerhuis, richtin oost-west. Eventjes onder het maaiveld kwam in het profiel datgene zichtbaar, wat een haventje voorstelt op de tekening van Marcelis van Oort, uit 1603. In deze kleine, donkere afzetting was een klein roeibootje nauwelijks denkbaar. We zaten waarschijnlijk in de uitloper van de haven, die dichtert naar de Rijn toe wel ruimer geweest zal zijn, en dieper. Doch een nieuwe puzzel bood zich aan in de sleuf, op een diepte van meer dan twee meter, en wel ten oosten van het haventje. Daar stootte de bak op een keiharde laag, waarin we een weg of een dam herkenden. Enkele scherfjes en een bot uit de dam werden geborgen, maar toen stortte een zware wand ineens, rees het grondwater en werd de onderzoekers bevolen het vege lijf te redden. Maar nog wel na het in de wacht slepen van een hoefijzer dat in het zand lag, ruim een meter ten westen van de onderkant van het haventje. Mooi om een datering te verkrijgen.

Daar het wegniveau belangrijk dieper ligt dan het niveau van het haventje, is het duidelijk dat beiden nooit gelijktijdig in gebruik geweest zijn. Het artikel van de heer A. de Jong werpt echter een helder licht op deze zaak (zie het vorige nummer van Oud Rhenen).

Tussen 1558 en 1603 (tekening van Van Oort) moet er een enorme toevoer van grond in de uiterwaard geweest zijn. De loop van de Rijn verplaatste zich ongeveer 80 meter naar het zuiden, dus de oude weg, of dijk, die wij vonden, werd in die tijd onder klei en zand bedolven. Als gevolg hiervan was men genoodzaakt een haventje aan te leggen. Dit gebeuren verklaart tevens waarom men op de tekening van Van Oort geen wegverloop getekend ziet vanaf het veerhuis naar de Rijnkant toe. Er bestond eenvoudig geen weg aan die zijde.

Een tevens oost-west getrokken sleuf, dichtert bij het veerhuis (zuidzijde), toonde weer de verharde massa van een dijk of weg, maar nu minder diep onder het maaiveld. Over het al of niet afwijken van de noord-zuid richting van de weg valt pas iets te zeggen, wanneer de inmetingen getekend zijn. De heer W. Angenent voert het meetwerk uit. Het bepalen van de breedte van de weg viel echter buiten onze mogelijkheden.

De structuur van de dam

Deze bestond uit een hard aangestampte massa kiezelsteen, veldkeien (de grootste aan de periferie), vermengd met tras (Middeleeuws cement) baksteen en baksteengruis en enkele dieren-beenderen. Er bevond zich meer bouw materiaal in de noordelijke sleuf dan in de zuidelijke. In eerstgenoemde tekende zich, even onder het maaiveld, een baksteenlaag af, waarschijnlijk een latere weg. Uit een diepere baksteenstortlaag werd 15e eeuwse aardewerk geborgen, op de bodem van de sleuf één scherfje ongeglazuurd kogelpot aardewerk. De ook in deze noordelijke sleuf aanwezige harde dam werd moeizaam doorkliefd met een pikhouweel. Het werd duidelijk dat de dam bestond uit twee lagen, gescheiden door een strookje slib. Een monster van dit slib zal in Wageningen onderzocht worden. Toen we uit de onderkant van de dam enkele grijs geglazuurde en een wit scherfje peuterden, kwam de twijfel boven: was de dam misschien niet oud?

Ik heb mezelf gerustgesteld door het boekje "Rheinisches Steinzug" van Adalbert Klein (Franz Schneekluth Verlag, Darmstadt, blz. 19) op te slaan. Het grijze, door zoutglazuur glimmende aardewerk, en ook wit aardewerk, komen in de 15e eeuw voor (desnoods kan het er later ingestampt zijn). We hebben in ieder geval kunnen zien dat het in oude tijden een levendige business was, om dicht bij de Rijn te leven.

Iets over het thema: Datering van het veer.

De heer A. Bruijn, medewerker van het R.O.B., heeft verscheidene scherven op het museum te Rhenen aangewezen als 15e eeuwse. Ook de grote vuurpot op z'n lapvoeten, die onder twee tegelvloeren, midden in het veerhuis, gevonden werd bleek uit dezelfde eeuw te stammen. Hierbij gevoegd de veronderstelling, dat het veer in de 14e eeuw waarschijnlijk geen gebouw bezat van belang, maar dat er wel een vergunning was uitgegeven voor overvaart over water en land, wettigt het idee dat men ter plekke geen ouder gebouw van het veerhuis heeft te zoeken. Het papieren- en bodemarchief stemmen volkomen overeen. Eind februari eindigt de opgraving.

22 januari 1986

Lot Delfin

"VERDWENEN DORPEN, HERVONDEN SPOREN"

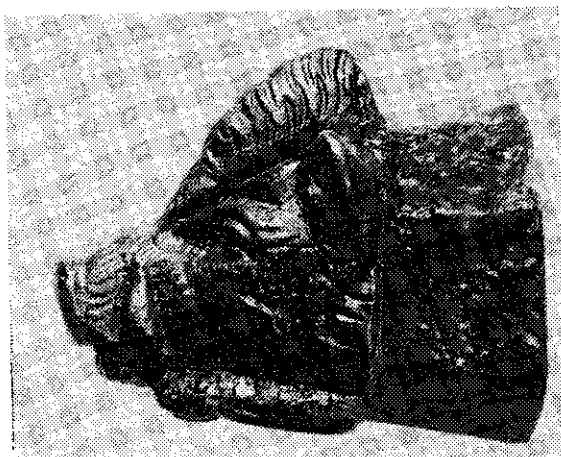
twintig eeuwen Wijkse prehistorie

In het Kantonnaal en Stedelijk Museum te Wijk bij Duurstede is een groot deel van de permanente expositie gewijd aan de oude Dorestad, dat zijn grootste bloei als Europees handelscentrum beleefde in de tijd van Karel de Grote. Zeer veel van de informatie, die we over Dorestad hebben, is afkomstig uit opgravingen die de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (R.O.B.), gevestigd te Amersfoort, hier tussen 1967 en 1976 heeft gedaan.

Bij de opgraving die de R.O.B. van 1983 tot 1985 heeft verricht naar aanleiding van een grootschalig nieuwbouwproject op De Horden, is gebleken dat ook tijdens de Bronstijd (1500-1000 v. Chr.), de Vroege IJzertijd (700-500 v. Chr.) en de Late IJzertijd/Romeinse tijd (500 v. Chr.- 250 na Chr.) mensen bij Wijk bij Duurstede hebben geleefd. Door de opgraving weten we waar deze mensen gewoond hebben, welke materialen zij gebruikten, wat zij aten en hoe ze hun doden begroeven. Uit andere onderzoeken is bekend, dat er ook in andere delen van het Kromme Rijngebied (tussen Utrecht en Wijk bij Duurstede) sprake is van bewoning in deze periodes. De opgravingsgegevens van De Horden leveren daardoor niet alleeneen zeer bijzonder beeld op van het leven op één plaats gedurende lange tijd, maar zij kunnen tevens dienst doen als illustratie van het leven in het gehele Kromme Rijngebied.

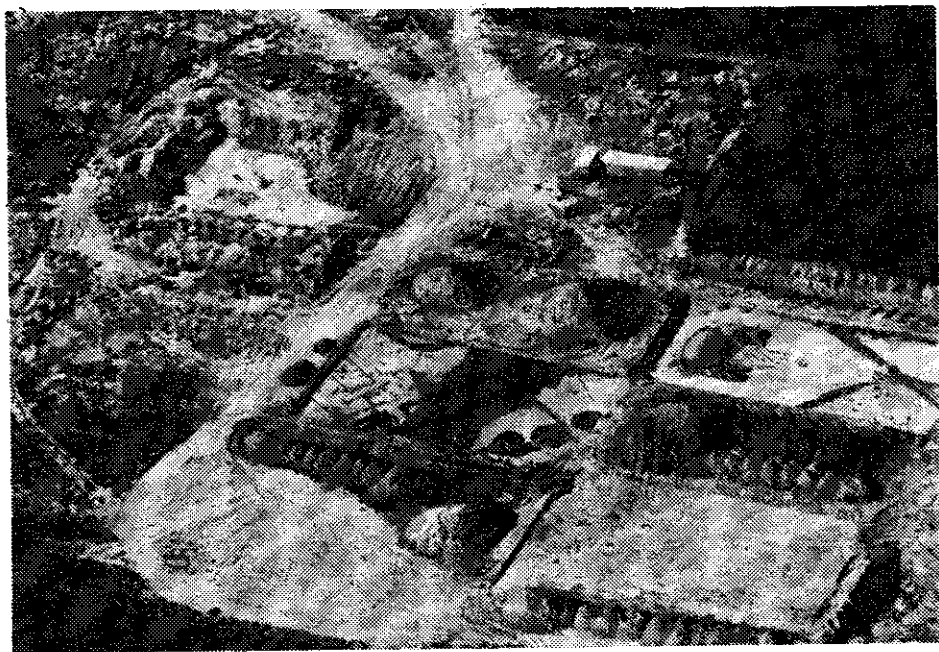
Gewoonlijk duurt het minimaal enige jaren voordat de resultaten van dergelijke grootschalige opgravingen openbaar gemaakt worden in een publikatie of tentoonstelling. De opgraving op De Horden leverde echter zoveel boeiende informatie op over het leven van 1500 voor Christus tot 250 na Christus dat het Kantonnaal en Stedelijk Museum in samenwerking met de R.O.B. heeft besloten om al in het voorjaar van 1986 een tijdelijke tentoonstelling hierover te organiseren. In de tentoonstelling wordt aan de hand van tekeningen en maquettes aandacht besteed aan alle voorkomende perioden met de daarbij behorende bebouwing en begravingen. Een belangrijk deel zal worden gevuld met informatie over één van de meest intrigerende perioden uit ons verleden: De overgang van de Late IJzertijd naar de Romeinse Tijd, waarin de op "prehistorische" wijze levende mens gekonfronteerd werd met een veel machtiger en verder ontwikkelde samenleving.

De tentoonstelling zal van 5 april tot 19 mei 1986 te zien zijn in het Kantonnaal en Stedelijk Museum in Wijk bij Duurstede. Openingstijden: dinsdag t/m zondag van 13.30-17.00 u. Voor groepen op aanvraag ook andere tijden mogelijk. Speciaal voor scholen wordt een bijbehorend lespakket ontwikkeld, waarin de verschillende aspecten van de tentoonstelling verder uitgewerkt worden.

Bronzen Amulethouder in de vorm van de kop van een everzwijn, Romeinse tijd.

Luchtopname van de opgravingen op de Horden, Wijk bij Duurstede. In de werkput in het midden donkere verkleuringen, ook Romeinse tijd.

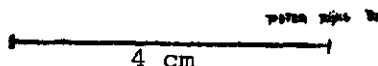
PELGRIMSTEKEN VAN SINTE CUNERA GEVONDEN

aanwinst voor de kollektie van het Streekmuseum "Het Rondeel"

Begin juni is bij het uitbaggeren van het riviertje de Grift aan de voet van de Grebbeberg een pelgrimsteken van Cunera gevonden. De vinder bracht het tinnen voorwerp direkt naar het museum, vanwaar het meteen naar de restauratiewerkplaats van de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort werd overgebracht om geconserveerd te worden.

Inmiddels is het pelgrimsteken terug in het museum en wordt in de vitrine ge-exposeerd. De Stichting "Gebroken Lente" heeft de vondst aangekocht en in bruikleen gegeven aan het museum.

Tot aan de hervorming in 1580 namen in Rhenen ieder jaar honderden pelgrims deel aan de grote processie op Sinte Cuneradag - 12 juni. Ten behoeve van de pelgrims lieten de kerkmeesters van de Cunerakerk tinnen, zilveren en gouden pelgrimstekens gieten. Deze werden gekocht als bewijs van deelname aan de processie, als souvenir en als amulet tegen gevaar of ziekte. Dit pelgrimsteken van de Rhenense Cunera is zeer zeldzaam. Behalve het exemplaar in het museum was er nog maar één andere bekend, die in Heteren is gevonden en bewaard wordt in de verzameling van de Historische Kring Kesteren en Omstreken. Hiervan is in 1983 een kopie gemaakt voor het museum. Beide nu bekende pelgrimstekens zijn van tin gemaakt. Zilveren of gouden tekens zijn nog nooit, voorzover bekend, gevonden.

Trudi Heijenga

WALBURCHTEN IN NEDERLAND

De lezing van mevrouw Monique Krauwer over "Walburchten in Nederland en daarbuiten" was een groot succes. De spreker gaf een nieuwe, frisse kijk op dit onderwerp. Uitgaande van het verspreidingsgebied van deze vlucht- en volksburchten over het noordwesten van Europa, toonde zij aan de hand van nog bestaande namen als Middelburg, Souburg, Domburg, Oostburg, Aardenburg, Burgh op Haamstede en den Burg op Texel

aan, dat hoogstwaarschijnlijk de meeste van de genoemde plaatsen uit zulk een "burg" ontstaan zijn, en wel als verdedigingswerk tegen de Vikingaanvallen. De gelijkvormigheid van deze vestigingen tonen en toonden aan dat de "wal" het beschermende deel vormde, de heuvel waarop en waarom deze vaak gelegd was had in ons waterland tevens een vlucht-deel voor de bevolking.

Hunenburg en Hunneschans kregen een uitgebreide beschouwing, vooral om de strategische ligging. De "vlucht" burcht op de Grebbeberg (Heimenberg) riep meer vraagtekens op. Hoewel bovenstaande doeleinden mogelijk blijven, werd de oorsprong uit de préhistorie niet uitgesloten.

Een bijzondere, leerzame en interessante avond, zoals bleek uit de levendige discussie aan het einde.

J. Combrink

IN MEMORIAM DR. J.H. IPEY

Het schokkende bericht van het overlijden in Oostenrijk van de archeoloog Ipey brengt ons in herinnering welke belangrijke rol de overledene voor de historie van Rhenen gespeeld heeft.

Het was de heer Ipey die de leiding had bij de opgraving van het Frankische grafveld op de Donderberg in 1952. Van zijn hand zijn de publikaties over deze belangrijke opgraving, zowel particulier in samenwerking met Dr. Glazema in "Merovingische Ambachtskunst" en "Kunst en Schoonheid uit de Vroege Middeleeuwen", als in de uitgebreide verslagen van deze belangrijke historische ontdekking van de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek. Ze blinken uit door uiterste nauwkeurigheid en overzichtelijkheid. Zijn vele artikelen in de bladen van de Kon. Oudh. Bond tonen zijn grote deskundigheid en zullen steeds een leidraad blijven bij het archeologisch onderzoek.

Hoewel de heer Ipey als Hoofd van Laboratorium bij de Rijksdienst gepensioneerd was, bleek nog steeds zijn ongebroken belangstelling voor de archeologie, zoals we zelf hebben kunnen constateren op de lezing die hij voor onze historische vereniging hield.

We zullen de overledene in dankbare herinnering blijven gedenken.

Het bestuur

JAARVERSLAG 1985

Het jaar 1985 is voor onze vereniging niet ongunstig geweest. Behalve eigen activiteiten konden we een belangrijk aandeel leveren in datgene, wat voor de stad in het algemeen van historische betekenis is. We denken in de eerste plaats aan de voortgezette opgraving van het "Oude Veerhuis", waaraan door bestuursleden, leden van de vereniging en geïnteresseerde deskundigen van zelfs buiten de gemeente vele vrije uren besteed werden. We mochten rekenen op de welwillende en hulpvaardige houding van het Gemeentebestuur, terwijl evenzeer niet onvermeld mag blijven de hulp van de fa. Van Schoonhoven uit Veenendaal, die met de dragline voor de noodzakelijke grondverplaatsingen zorgde.

Er werden vele interessante voorwerpen opgegraven, die na reiniging en bestudering een plaats krijgen in het nieuwe Streekmuseum "Het Rondeel". Door verplaatsing van dit museum uit "De Brakken" in de Molenstraat naar het geheel gerenoveerde voormalige brandweercomplex verkregen we een moderne, overzichtelijke expositieruimte, die onder leiding van de conservatrice mevr. Heyenga op fraaie wijze werd ingericht. Het nieuwe museum werd op 8 maart geopend door het lid van Gedeputeerde Staten van Utrecht, de heer J. Hoekstra, waarna het officiële gezelschap een rondgang door het museum maakte. Het Gemeentebestuur fourneerde de uitgaven voor de inrichting, waarbij wij het genoegen hadden aanmerkelijke financiële steun te ontvangen van het Prins Bernhardfonds (Utrecht), het K.F. Heinfonds en het fonds van de J.E. Jurriaanse Stichting.

Inmiddels mocht het nieuwe museum zich in een grote belangstelling verheugen, terwijl dit jaar ook een geslaagde proef werd genomen met de opening op zondag. De heer en mevrouw Groenendaal belastten zich met de organisatie van het toezicht door leden van de vereniging.

In 1985 werden een zevental bijeenkomsten gehouden en wel op 16 januari, 14 februari, 21 maart, 25 april, 18 september, 10 oktober en 13 november. Respectievelijk spraken voor ons de heer Borman (de Veluwe), de heer Cramer (de tram), Prof. Renaud (oude vestingwerken), uw secretaris (Amsterdam), de heer Pezarro (Kasteel Amerongen), de heer Zwanenburg (berging van vliegtuigen), Dr. Deys (Gelderse Vallei op oude kaarten). Deze avonden werden steeds druk bezocht.

Het aantal betalende leden van onze vereniging bedroeg op 31 december 1985: 128. Een kleine teruggang bij 1984, hetgeen uitsluitend veroorzaakt werd door verhuizing en overlijden. Nieuwe leden zijn dus van harte welkom.

Ons periodiek "Oud Rhenen" verscheen drie maal. Het zijn vooral de hoge portokosten die een vaker verschijnen van minder omvangrijke nummers bezwaarlijk maken: dikkere exemplaren zijn relatief goedkoper en minder bewerkelijk. We wekken de leden gaarne op copij voor dit blad te willen leveren.

Het bestuur bestond in 1985 uit Dr. H.P. Deys, voorzitter, H.E. Dekhuijzen, 2e voorzitter, J. Combrink, 1e secretaris en redacteur, H.B. Gieszen, 2e secretaris, J.G. Koekoek, penningmeester en C.H. Delfin- van Mourik Broekman, lid en organisatie werkgroepen.

We gaan met goede moed 1986 in en hopen op uw aller belangstelling en medewerking.

J. Combrink

FINANCIEEL JAARVERSLAG 1985

Inkomsten

contributie	f 2792,50
entreegeld	- 25,-
periodiek	- 108,75
rente	- 27,15
Cunerabeeldje	- 160,-
St. Gebroken Lente 1000,-	

f 4113,40

saldo 31-12-84 - 1157,99

f 5271,39

Uitgaven

verenigings- en administratiekosten	f 264,85
zaalhuur	- 495,-
lezingen	- 285,-
Cunerabeeldje	- 331,50
Kamer van Koophandel	- 60,-
periodiek	- 1319,64
teveel bet. contrib.	- 70,-
opgraving veerhuis	- 285,-

f 3110,99

saldo 31-12-85 - 2160,40

f 5271,39

BEGROTING 1986

contributie	f 2800,-	verenigingskosten	f 500,-
entreegeld	- 50,-	zaalhuur	- 500,-
rente	- 35,-	bijdragen	- 100,-
diversen	- 75,-	periodiek	- 1200,-
		lezingen	- 600,-
		diversen	- 60,-
	f 2960,-		f 2960,-

N.B. Om de jaarrekening niet onnodig gecompliceerd te maken zijn aan de uitgavenkant niet enkele nagekomen declaraties verwerkt, m.n. ten laste van de posten verenigingskosten en opgraving veerhuis. Bij de beoordeling van de verbetering van de financiële positie dient men aan de uitgavenkant dus rekening te houden met een verhoging van enkele honderden guldens. Ook de bedragen die gemoeid zijn met de lezingen vertonen een stijgende tendens, ook omdat het bestuur van mening is dat sprekers, hoe bescheiden soms in hun verlangens, gecompenseerd dienen te worden in hun reiskosten en de door hen geïnvesteerde tijd en kosten.

Door beeindiging van de opgravingsactiviteiten bij het veerhuis zal deze kostenpost komen te vervallen. Hierbij zij vermeld dat, zonder bijdrage van de Stichting "Gebroken Lente" deze werkzaamheden niet uit de verenigingskas gefinancierd hadden kunnen worden.

De kosten van het periodiek drukken, naar verhouding, zwaar op het verenigingsbudget. Deze kosten zijn nauw verbonden met de technische verbeteringen in de uitvoering, die echter gehonoreerd worden door een hoger peil van de Vereniging, zowel intern als extern, en daarin hun verantwoording vinden.

J.G. Koekoek, penningmeester
maart 1986

VAN KOSTEN GESPROKEN:

In 1464 onthaalden de Burgemeesteren van de Stad Utrecht Graaf Karel van Charlois (= Karel de Stoute) op een maaltijd die niet meer dan 3 stuivers bedroeg, en een volgende keer op een etentje dat 2 stuivers en 8 penningen kostte.

Om begrip te geven van de waarde van dat geld het volgende: Voor tezamen 31 stuivers kocht men toen binnen Utrecht een mud (hl.) tarwe, een mud garst, een mud rogge, een mud haver, een ton (vat) appelen en een vette kapoen, en dan hield men van die 31 stuivers nog 2 duiten over, waarvan men zijn "bekoomst" kon "eeten" en "drincken".

Ontleend aan het Tijdschrift voor Geschiedenis, Oudheden en Statistiek van Utrecht, uitgave N.v.d. Monde, 1e jaargang 1835.

LEZING: " DE VELUWE IN DE MIDDELEEUWEN "

De lezing die Dr. Heidinga op 12 februari voor ons hield was in vele opzichten hoogst belangwekkend. Velen van onze leden hadden dat reeds vermoed, want de opkomst op deze avond (bijna 80 aanwezigen) was overweldigend. De aanwezigen zijn uitstekend beloond. Met een wetenschappelijk duidelijk en helder betoog ontvouwde de spreker voor ons hoe men het leven op de Veluwe in de Vroege Middeleeuwen onder de huidige zandverstuivingen had opgedolven; De wegen, de woningen en hun omgeving met putten en akkers, ze waren van onder het zand te voorschijn gekomen. Een belangrijk middel van bestaan had kennelijk de ijzerwinning en het smelten en bewerken van deze ruwe grondstof en de verhandeling daarvan naar buiten dit gebied gelegen streken, opgeleverd. Dia's verduidelijkten het geheel en gaven een uitstekend beeld van de bewoning in dit gebied in die tijd. Een ander beeld dan we nu van deze zandverstuivingen hebben. Tot slot gaf de spreker nog als zijn mening te kennen dat wellicht Rhenen in die tijd een voorname plaats als bestuurscentrum kon zijn geweest.

J. Combrink

O U D R H E N E N

Mededelingenblad van de Historische Vereniging
Oudheidkamer Rhenen en Omstreken

vijfde jaargang
nummer 2
juli 1986

Tekening van de Markt door Jan de Beijer, ca 1745

Ter gelegenheid van de opening van het nieuwe Streekmuseum Het Rondeel op 8 Maart 1985 werd door de Stichting Gebroken Lente aan het museum een uniek cadeau in langdurige bruikleen aangeboden. Dit cadeau betrof de oude balans van de Stads Waag te Rhenen, afkomstig uit het jaar 1771.

Zoals in zovele plaatsen, heeft ook Rhenen enkele eeuwen lang het instituut van de Stadswaag gekend. Het was een plaats, waar alle grotere partijen (boven de 20 pond) die gekocht of verkocht werden, officieel moesten worden gewogen. Dit betrof onder meer boter, kaas, vlees, fruit, tabak, wol enz. Het recht tot het houden van de Waag was voorbehouden aan de Magistratuur der Stad Rhenen, die dit recht verpachtte aan de meestbiedende, die dan de Waagmeester werd. Omdat er voor elke weging moest worden betaald, bracht dit voor de Stad belangrijke inkomsten binnen en er stonden dan ook hoge boetes op het ontduiken van de bepalingen. Zo kennen wij een Ordonnantie, een reglement op de Waag uit 1683, welke in 1722 werd verlengd, waarin uitgebreid werd omschreven, waaraan iedereen zich in dit opzicht te houden had. Dit gold overigens ook voor Veenendaal, dat toen bestuurlijk nog onder Rhenen behoorde.

Hendrik van Zoelen

Aanvankelijk kende men geen apart gebouw voor de Waag 1). De pachter moest zelf voor een localiteit zorgen, zelfs mocht de Waag bij hem thuis worden gehouden, mits goedgekeurd door de Vroedschap. Begin 18e eeuw werd zelfs aan het Gasthuiskerkje gedacht, dat in 1696 reeds was ingericht tot bewaarplaats voor de nieuwe brandspuit. De pachter moest zelf zorgen voor het onderhoud van al het gereedschap van de Waag: touwen, schalen, de wip, gewichten etc.

Rond 1735 werd er gedacht aan een speciaal Waaggebouw en men wilde de bouw hiervan graag combineren met de restauratie van het oude Stadhuis, dat aan groot herstel toe was. In de concept-notulen van de 'raadsvergadering' van 8 April 1735 lezen wij: "dewijl de slegte gesteltenis van 't Stadhuijs en in specie de steenraemten van die welke na langer verloop schijnen te zullen uijtvallen, zijn Borgemeesteren en Cameraer gecommitteerd om met een architect daerover te spreken, en rapporteren".2)

Inmiddels wordt op 10 Augustus de cameraar gelast "van 't huijsje van Andries Fransen en van de twee huijsjes van Willem d'Arras van ijder de coop voor vijftig Gl: te doen voltrecken en een nieuwe vloer in de eerste te doen maken". Het is niet bekend waar het huisje van Andries Fransen gestaan heeft, het is vermoedelijk weer in gebruik genomen. Wel kan worden afgeleid, waar de beide huisjes van Willem d'Arras hebben gestaan en wel aan de westzijde van de Markt, dus met hun ruggen naar de Cunerakerk toe.3) Deze laatste huisjes zijn met opzet gekocht, want in november het jaar daarop wordt de cameraar gemachtigd "om de twee huijskens staende op de Markt bij

de Stad van Willem d'Arras c.s. gekogt te laten afbreken en de materialen te doen bergen".

In mei 1737 "heeft den heer Borgermeester Van Deventer wijders vertoond, de Teekeningen ende bestecken van het Stadhuijs, alsmeede van een Stadswaag, welke op het Erff, daer de huijsjens van Willem d'Arras hebben gestaen, en door de stad gekogt, soude konnen geset worden". Tevens wordt besloten, de architect, Mr. timmerman Hendrik van Zoelen, van Amsterdam, die de bestekken en tekeningen heeft gemaakt, te ontbieden. In juni worden de Heeren Gecommitteerdens nopende de reparatie van het Stadhuijs gemachtigd om de stenen, nodig voor de bouw van de nieuwe stadswaag, te bestellen.

Inmiddels blijkt dat de verpachting van de waag de 12e augustus zal aflopen en "de nieuw te maken waag op de markt voor die tijd niet compleet konde weesen", waarop besloten wordt de verpachting met een jaar te verlengen onder voorwaarde, dat de waag zal moeten worden gehouden op dezelfde plaats, waar deze tot nu toe werd gehouden, en wel ten huize van Gerrit van Holst, en dit zolang, tot de nieuwe waag "bequam sijn sal om het tot het weegen te konnen worden gebruikt".

Bouw

Met de eigenlijke bouw van de waag vordert het maar traag, want in februari 1738 worden in de raadsvergadering de tekeningen, bestekken en condities besproken, waarnaar het stadhuis zal worden gerestaureerd en de waag gebouwd. Het geheel wordt goedgekeurd, men mag tot aanbesteding overgaan en er wordt besloten Meester van Zoelen te ontbieden "om in deesen Jaere nog geperfectioneerd te worden". Er bestaat een vrij uitvoerige omschrijving van de uit te voeren werkzaamheden 4). Hierin worden onder meer genoemd de buitenkozijnen, deuren, vensters en ramen, al het hang en sluitwerk, glas- en schilderwerk, arbeidsloon etc. Verder werd bepaald "de balken en delen zoals bepaald in 't bestek, franco af te leveren voor de wal of haven van de Stadt Rheenen daar men gewoon is de goederen uijt het schip te lossen", waaruit dus blijkt dat het grote houtwerk per (beurt)schip uit Amsterdam werd aangevoerd. Voorlopig werd afgezien van het aanbrengen van een hijsbalk aan het zware dakkozijn, "om dat DEABAARE Heere bij nader bevinding kunnen sien wat daar ver(r)ijst".

Voorts werd bepaald dat de twee grote deurkozijnen zo groot moesten zijn, dat er een geladen wagen met tabak door heen kon rijden. Dat tabak een belangrijk product was blijkt ook uit een opmerking van Haakman 5), die schreef "De Stads Waag, een eenvoudig gebouw, hetwelk tot aflevering van den tabak gebruikt wordt".

De bouw van de kap, bestaand uit vier kapgebinten, werd afzonderlijk aanbesteed 6). Van de beide schoorstenen was alleen de zuidelijke echt, de noordelijke schoorsteen was loos en was aangebracht uit overwegingen van symmetrie. Overigens, de schoorstenen van het Stadhuis waren beide loos! De Rhenense timmerman Christoffel Richolt (Righolt) heeft het werk aangenomen

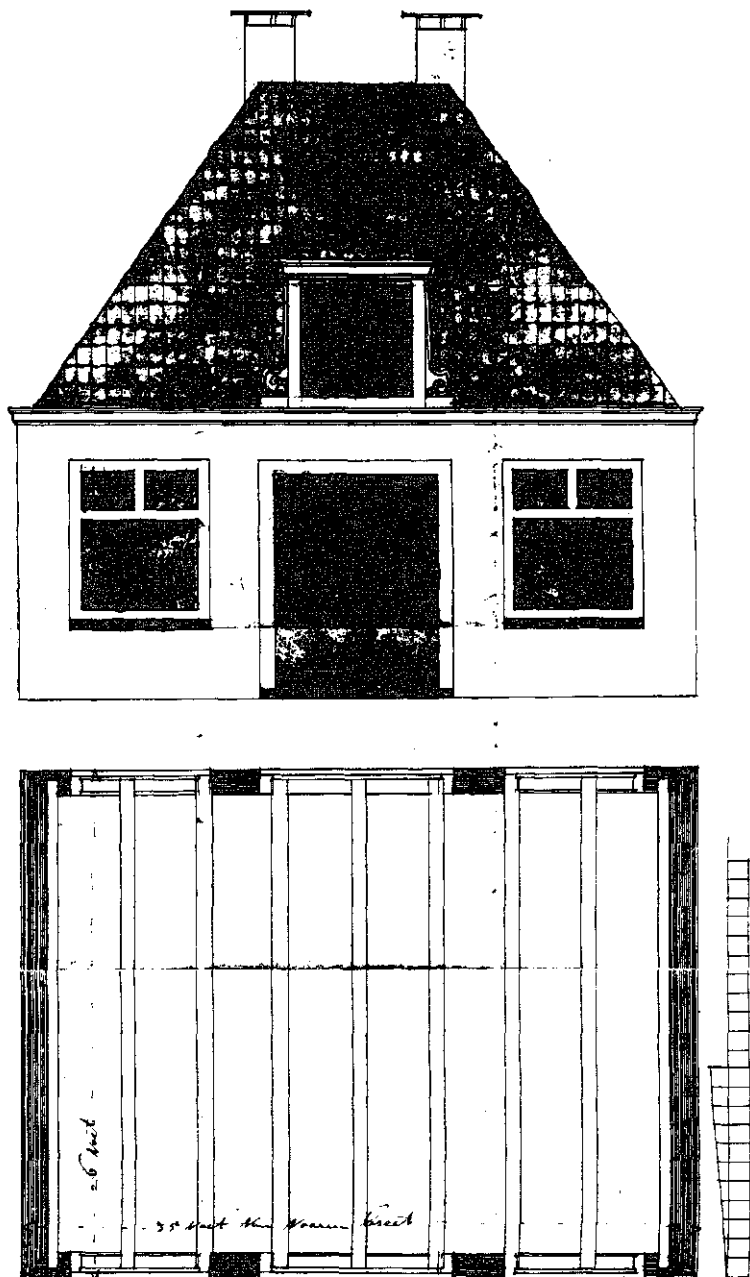
voor 98 gulden. Oplevering moest geschieden vóór 20 juni, met een boete-beding van 3 gulden voor elke dag vertraging.

Het blijkt uit de stukken niet duidelijk, wanneer het waaggebouw gereed is gekomen. In 1738 komt de vroedschap met een voorstel "den dag tot 't verpagten van de Stadswaag met het nieuw getimmerde waaghuijs voor den tijd van ses jaaren met wederzijdse optie met 't derde jaar, mits drie maanden voor 't eindigen voor 't derde jaar opseggende, in te gaan....., sullende de billetten inmiddels tijdiglijk werden gepubliceert en geaffigeert en soo nodig de conditien alvorens werden geresumeert". Dit is echter kennelijk uitgesteld, want in juli 1739 lezen wij, dat op de 12e augustus de pagt van de waag afloopt en voorgesteld wordt deze na veertien dagen wederom te verpachten en wel voor de tijd van drie jaar.

In elk geval is dan het waaggebouw gereed en in gebruik genomen. In maart 1740 wordt aan Hendrik van Soelen als aannemer van het stadhuis en de waag "voor extraordin. arbeidsloon ende verscot tot perfectie van 't selve" 820 gulden uitbetaald, en voor leveranties en arbeidsloon nog eens 110 gulden.

Er bestaat een rapport 7), waarin H. van Baeck en Gerrit van de Haar verklaren, het werk te hebben nagezien en vervolgens een aantal geconstateerde gebreken opsommen. Tanslotte bewaart het archief nog een briefje van Van Soelen, zonder datum, waarin deze enkele aan te brengen verbeteringen erkent en andere overbodig acht. Hij eindigt met de woorden: "...daarom laat ons een eijnde van deese saak maken en met genoegte en vriendschap schijde gelijk wij bij malkanderen gekomen zijn, daarom soo versoeck ik nogmaals spoedig antwoord, gelijk ik in mijn brief aan UED heb versoecht nevens een ondertekent notitie op dat ik t op t spoedigste kan laten afmaken en eijnde van sake maak". Een menselijk aspect in deze gehele affaire. In een door hemzelf ondertekende memorie (d.d. 20 Junij 1741) vermeldt Van Soelen hetgeen hij nog moet verbeteren, hoofdzakelijk betreft dit hang en sluitwerk.

In mei 1741 wordt nog besloten, om tot gerief van de marktlieden een afdak tussen de huizen van schepen Gerrit Lijster en Jacobus van den Oosterkamp te doen maken. Er moet nog onderzoek worden verricht om na te gaan, welke huizen hier bedoeld worden 8). Bij de stukken over de bouw van de Waag bevindt zich een schets, vermoedelijk voor dit 'afdak' bedoeld. Deze tekening vermeldt slechts enkele afmetingen, in voet- en duimmaat, welke omgerekend bedragen: breedte 8,25 m, hoogte tot het afdakje 3 m, afstand tussen de pilaren ca 2,2 m en de diepte van het gebouwtje moet zijn geweest ca 5,6 m. Het betreft hier naar mijn mening het poortje, dat weergegeven is op de tekening van Jan de Beijer (links, tegen de zuidelijke gevelrij), bij dit artikel gereproduceerd. Het lijkt mij zeer waarschijnlijk, dat men dit poortje, waarin vermoedelijk de vismarkt werd gehouden en dat toen viswaagje werd genoemd, na verloop van tijd heeft dichtgebouwd. In deze staat zou het dan te zien zijn op afb. 429 (ABR), links op de foto, en op afb. 428 juist in het midden 9). Dit gebouwtje diende tot ca 1902 als petroliehuisje,

Tekening van de Waag door de Amsterdamse meestertimmerman Hendrik van Soelen, gewaarmerkt door de burgemeester J.A. van Deventer, 22 feb: 1738

waarin de petroleum voor de stadsverlichting werd bewaard, later is het in gebruik geweest als kolenschuur. In de 18e eeuw, waar we nu over schrijven, en ook later nog, gebruikte men voor de stadsverlichting raap- en lijnolie, die in lantaarns met katoenen lonten werd verbrand.

Veenendaal

Hoewel behorend tot de jurisdictie van de stad Rhenen, mocht Veenendaal een eigen waag beheren. Het is mij niet bekend, wanneer hier een aanvang mee werd gemaakt, doch het Reglement van 1683 gold ook voor Veenendaal.

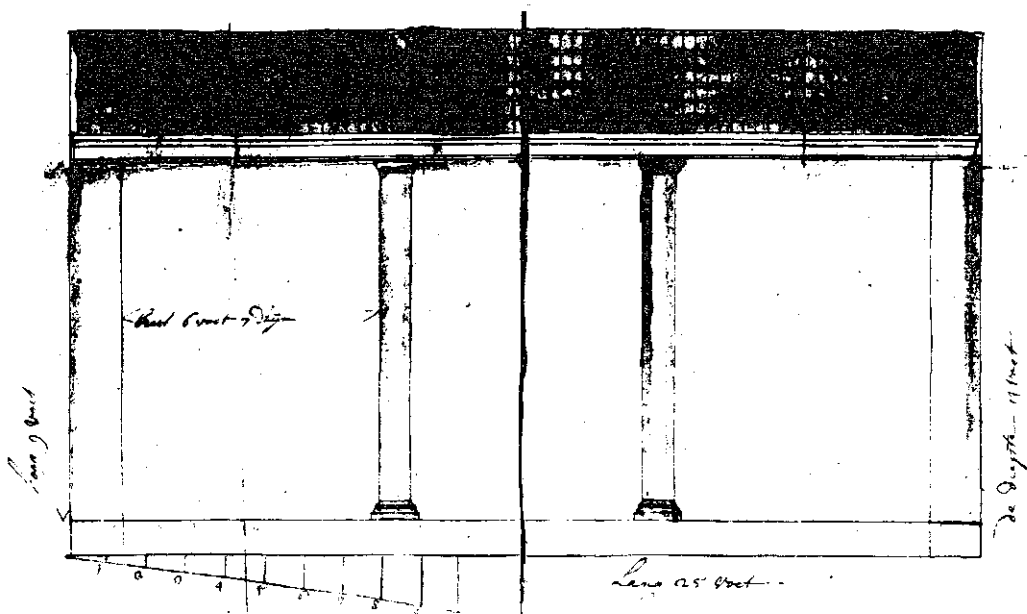
In 1770 verzoeken Jan Boonsaijer en de wed. van Sander Stip continuatie van de pacht van de waag in 't Rhenense Veen, en wel voor de tijd van drie jaren, in te gaan 12 Aug. 1770 en tegen dezelfde condities en voor dezelfde pachtsom, als "Antonij Stip, die de voorsz. waag altoos voor de suppliant heeft waargenomen". Dit wordt goedgekeurd.

Een aardig voorval uit die tijd lijkt mij nog het vermelden waard. Op 2 december 1771 vermelden de raadsstukken, dat de oud Burgemeester " was geïnformeert dat door baldadige en ondeugende jongens en anderen, seer veel onreinheid gepleegt worden in het zogenaamde viswaagje alhier op de markt staande, so met haar gevoeg te doen op de banken en Tafel daer in staende, als anders. Waer op gedelibereert zijnde, is geresolveert om door de schiltwagt, de jongens en andere (:exemt het marktvolk:) uijt het voors: viswaagje insonderheijd des avonds te houden, en in cas van onwillgheijd deselve daer uijt te slaan, en den Heer Hooftofficier versogt zulx aan den commandant van 't guarnisoen te versoecken". Met dit viswaagje wordt hier ongetwijfeld het hierbovenbeschreven afdakje bedoeld.

Het Waaggebouw bezat oorspronkelijk een dakkapel, welke er later is afgebroken, zoals te zien is op afb. 427 uit 1909, afb. 437 uit 1912 en afb. 208 uit 1922 (in ABR).

Het is bijzonder te betreuren, dat het waaggebouw vlak na de laatste oorlog werd afgebroken. De zich erin bevindende balans, dus de eigenlijke 'weeg-schaal', ook wel wip genaamd, werd voor een krats verkocht. Deze wip, die het jaartal 1771 droeg, verbleef sindsdien op een onbekende plaats.

Toen begin 1985 de gelegenheid zich voordeed, deze balans voor Rhenen te bewaren, werd deze door de Stichting Gebroken Lente aangekocht. De balans heeft nu een vaste plaats gekregen in het gebouw, nog geen 100 meter verwijderd van de plek, waar deze oorspronkelijk heeft gehangen. Het is nog niet bekend, waarom deze balans het jaartal 1771 vermeldt. Er heeft eerst een ander jaartal op gestaan, dat later werd veranderd in 1771. Ik heb in de stadsrekeningen nog geen vermelding van de aankoop ervan kunnen vinden. Wellicht zou deze balans later aangekocht kunnen zijn, en dan misschien nog wel tweedehands.

Tekening, vermoedelijk voorstellende het viswaagje aan de Markt te Rhenen

ABR = Achter Berg en Rijn, zie noot 3).

- 1) Isaak Tirion vermeldt in zijn Tegenwoordige Staat (1772): "Te gelyk met het Stadhuis, en nevens hetzelfde, is er ook eene Stadse Waag gebouwd, waartoe, te vooren geen openbaar gebouw gebruikt werd."
- 2) Oudarchief Rhenen, Inv. 59.
- 3) Deys, H.P., Achter Berg en Rijn, 1981, pag. 86, het pand Waag naast no 87
- 4) Oudarchief Rhenen 106 22 Febr. 1738.
- 5) Haakman, G.C., 'Rhenen en Omstreken', 1847. Ook in facsimilé uitgave verkrijgbaar (1975).
- 6) Oudarchief Rhenen 106, 20 Mei 1738.
- 7) Oudarchief Rhenen 106, 19 sept. 1740.
- 8) Vermoedelijk betreft het de panden 148 en 150, ABR, plattegrond pag 86.
- 9) Dit gebouwtje is perceel 149 op de stadsplattegrond, pag. 86 van ABR.

De originele tekst van de Ordonnantie uit 1683 volgt thans hieronder:

HET RHENENSE REGLEMENT OP DE WAAG 1)

"Ten ejnde de pachter vande waegh soo hier, als in Venendaell ijder een reglement daer van toegesonden worde, ende een ijder sigh daernaer hebben te reguleeren luyt de ordonnanctie op de waegh ... als volgt,

ORDRE OP DE WAEGH

De magistraet der Stadt Rhenen in ervaringe gekomen sijnde, dat verscheijde quaetwillige en baetsoeckende menschen haer onderstaende Stadts waegh alhier, ende in Venendaell te verkorten tot merckeleijck nadeel vande Stadts financien, ende de pachters vandien, hebben derhalve tot voorkominge van't selve, ende amputatie van alle disputen en geschillen, die daer omtrent mochten comen te ontstaen, naer't exempel van andere steden geordonneert en gestatueert, ordonneeren en statueren bij desen t'geene hiernaer volgt,

In de eerste, dat de volle gerechtigheijt vande waegh betaelt sall worden, van alle waeren, die men bij gewicht verkoopt, off gewoon is ter wage te brengen, hetsij van boter, kaes, vlees, speck, aerdaecken, fruijt ende vendtgoet van eetbaere waeren; item van wolle, vlas, hennip, garen, hoppe, lonten, touwen, tabacq; edoch van ijser, stael, loot, ende andere metalen, out ofte nieuw gemaectt, off ongemaectt, sal betaelt worden halff gelt.

Niemant en sal vermogen eenige goederen van gewichte te ontfangen, ten sij deselve alvorens in de wage sijn gewogen, ende de gerechtigheijt vandien betaelt op pene als naebeschr. dat geene kremers off winkeliers in dese Stadt, ende de vrijheijt vandien en sullen vermogen eenige uitteslijtene waeren, in haere huijsen te wegen boven de twintigh pont, maer wel daer onder, en dat tot een rejse, sonder datse deselve koopmanschap in twee off meer rejsen aen eenen koper mogen wegen op pene van twaalf guld:, ten behoeve vanden officier, waeghmr. ende aenbrenger, elx een derdendeel, ten waere sijlieden met den waeghmr. dienthalven waren veraccordert.

Geene borgers off inwoonders der voors. sonder onderscheijt sullen vermogen eenige vercochte waeren, binnen off bujitten luiden toecomende in haer huijs te wegen, 'tsij om gelt off sonder gelt, op pene van vijf ende twintigh guld: te betalen bij die geene, die de schaelen sijn toebehorende, te appliceren als vorens,

Gelijck oock geene kremers, kooplieden, borgers, off andere ingeseettenen sullen mogen eenige touwen, balen, packen, bossuen van castanien, ofte goederen van gewichte, uit andere steden bij haerlieden ontfangen, alhier bij deselve nombre off gewichte overtesetten, sonder alvorens hetselve te laetten wegen in de wage, off de waeghmr. daervan te hebben gecontenteert, op de verbeurte van twaalf guld:, ten profijte als voren, ende sullen evenwell het waeghgelt hebben te betaelen,

'T welck oock mede plaets sall hebben, soo dickwils deselve goederen vercocht, getranspoteert, vermangelt, ofte gewogen sullen worden, op pene als voren,

Geene binnen off buijttē luijden en sullen oock eenige weeghbaere waeren staepelen, noch bij de hoop verkopen, noch leveren, sonder alvorens de waeghmr. sijn volle waeghgelt daer van te hebben voldāen; wel verstaende dat bij aldien deselve weeghbaere waeren bij kleijne partijen van te voren op dese stadts waegē gewogen, opgestaepelt wierden, sal de koper vande voors. parthijen int verbrengen vādien niet gehouden wesen, die in eenen hoop weder inde waegh te brengen, ten ware dat hij deselve aen een ander overdede, sal alsdan gelijck voorsz. de gerechtighē vande waegē daer van weder betaelt worden, alles op pene ende ten profijte als voren;

Alle vette wariers, kremers, ende andere luijden binnen dese Stadt ende vrijheijt vādien, en sullen niet mogen inslaen eenige waren elders gecocht, ten sij sijlieden aenden waeghmr. alhier sijn gerechtighē sullen hebben voldāen, op pene als voren,

Oock en sal niemant directelijck noch indirectelijck eenige waren de waegh subject van dese stadts jurisdictie, mogen verbrengen, noch te doen voeren, om op andere waegen gewogen te worden, sonder alvorens de volle gerechtighē daarvan voldāen te hebben, op pene van 25 gl. ten behoeve als vorens, ende nogh evenwel het waeghgelt moeten voldoen,

De Waeghmrs. van Rhenen ende Venendaell sullen malcanderen geen indraght in de waegh hebben te doen maer ijder sal in sijn district moeten blijven, ende alleen mogen wegen 'tgeen in ijder district verkoght, geleverd, ende gesleeten wort;

De Waeghmrs. sullen gehouden wesen alle koopmanschap van weeghbaere waeren uitleveren ende te wegen elcke hondert en vijff ordinaris off lighte ponden voor een hondert, ende elcke een ende twintigh ponden voor twintigh ponden als voorsz., ende dat recht inde balance gewoogh, sonder eenigh voor off achterslagh; des sal den koper op ijder hondert der voorsz. ponden een halff pont voor de uitslagh mogen korten; ende onder de twintigh ponden sal men geen overwicht geven, als alleen den uitslagh van de balance;

Ende sal van ijder hondert der voorsz. ponden hebben en genietten, vijff st(uivers), ende van minder gewicht naer advenant 2) van waegh gelt; te betaelen bij den buijttēman in't geheel soo wanneer een borger van hem koopt, ende soo den eenen borger van den ander koopt, sall ijder halff ende half wesen; insgelijcks sal men mede halff ende half wesen, soo wanneer een buijttēman van een buijttēman koopt;

Dan aengaende de taback, ende ander waeren, die een buijttelman van een borger komt te kopen, sall de buijttelman het volle waeghgelt wel moeten betaelen, edoch de helft weder aen sijn beloofde koopspenn. mogen korten; ende dit alles bij prov. - voorbehoudende haerEd: en Achtb: aen haer de ampliatio interpretatio, vermeerderingh ende verminderingh vanden, aldus gearresteert de 8e 8ber 1683."

- . - - - . - - - - . -

Het bovenstaande reglement, van de 8e october 1683, werd op 29 juni 1722 nog eens opnieuw bekrachtigd, waarbij als enige (!) essentiële verandering werd aangebracht het te betalen waaggeld van 5 stuivers per honderd pond in vier stuivers.3) Verder werd de spelling ietwat gemoderniseerd.

Behalve de vaststelling van het Reglement op de Waag, werd op de 29e juni 1722 door de Vroedschap tevens vastgelegd, op welke wijze de verpachting van het recht op de Waag zou worden geregeld. Het is mij niet bekend, of er een ouder reglement in dezen bestond. De condities, waarop de Waag vanaf juni 1722 werd verpacht, volgen hieronder. In het originele stuk werd een gedeelte van enkele regels vervangen door een veel uitgebreidere tekst. De oorspronkelijke (doorgehaalde) regels staan hierna tussen vette (), de in een ander handschrift geschreven toevoegingen staan tussen dubbele (()) :

"Condittien waar nae Den Raad Dirk van Ommeren in qualite als cameraer der Stadt Rhenen ingevolge de resolutie van den 3 Julij 1722 bij de heeren vande magistraet der voorsz. Stadt genomen publicquelijk ten overstaan van Commisserissen deses geregts sal verpagten voor den tijd van drie Jaren de waag alhier,

De verpagtinge geschiet voor guldens van twe en twintig stuivers 't stuk, doch indien den pachter praeciselijk alle vierendeel Jaars ofte een maand daar nae onbegrepen sijnde verschuldigde pagtpenningen komt te betalen sal denselven als dan konnen volstaen met te betalen guldens van twintig stuivers en anders niet,

Den Pagter sal mede gehouden sijn bij den Slag of ingank van de pagt ende soo voorts Jaarliix aan handen van den Cameraer in der tijd tot randsoen te betalen van ijder gulden twee blancken *) en daar boven nog van ijder gulden een oortjen **) voor den (armen doorgestreep) Weeshuijze alhier, op poene dat den pagter daarinne gebrekig blijvende van sijne pagt sal wesen versteken en weder t'sijne pericul werden opgehangen

(den pagter sal selfs een bequame plaatse tot deselve waag t'sijnen kosten moeten besorgen sonder dat de Stadt daar mede of met het versetten van dien sal te doen hebben mitsgaders t'sijnen kosten)

((sullende ten kosten van haer Ed: Achtb: de heeren van de Vroedschap deser Stadt 't gasthuijskerkje tot het houden van deselve Waegh werden geappropriert, Edoch ingeval den pachter mogt komen goed te vinden de Waegh op een andere plaets off in sijn huijs te houden mits daer toe bequaem geoordeelt werdende, sulx het gasthuijskerkje daer toe niet soude werden gebruikt, sal het den pachter gepermitteert wesen jaerlijx vijfftien gulden van de bedongen pachtpenningen te mogen korten, gelijk ook den pachter geconsenteert werd, offschoon in het gasthuijs kerkje de groote Waegh werd gehouden, om de kleijne Waegh t' sijnen huijsen te houden; sullende alsdan egter van de voorsz. vijfftien gulden bij den pagter niets werden geprofiteert.

Dese sal voorts moeten bekostigen 't versetten maecken en onderhouden van de wip ende sijn toebehoren mitsgaders))

alle het gereetschap van de waag tsij touwen, schaelen, wip, 't gewigt en voorts niets uijtgesondert moeten onderhouden en t selve in goede reparatie t'eijnde sijne pagt jaren opleveren,

((den pachter sal niet meer van ijder hondert pont te wegen mogen vorderen dan vier stuijvers uijtgesondert alleenlijk vant geen op de kleijne Waegh onder de 12 1/2 pont wert gewoegen, alswanneer van ijder pont een duijt sal mogen genieten, Van 12 1/2 pont tot 25 pont incluijs eene stuijver ende boven de 25 pont nae proportie der ponden tegen vier stuks vant hondert gelijk ook den pachter gehouden sal wesen dese conditien stiptelijck nae te komen en agtervolgens den reglemente op de Waegh beraemt en vastgesteld

sullende den pagter mede gehouden sijn den behoorlijken Eed t' allen tijden te presteren))

Den pagter sal mede bij den slag moeten betalen voor de heeren Commissarissen over dese verpagtinge sittende vier gulden en vier stuijvers voort schrijven van de conditien en billetten: -10-0 voort publiceren en affigen twaelf stuivers, mitsgaders moeten restitueren het insetgelt,

En voorts bij den slag moeten stellen twe cufficante borgen onder de renuntiatie van de Exceptie van excussie en devisie, waar van de uijtlegginge is dat de voorsz. borgen, en selfs eene van dien voor den inhoud deeser geheele conditien sal konnen werden geëxecuteert, sullende geene pagters of borgen werden aangenomen die nog eenige penningen van de laatste pagtingen nae advenant des tijds gerekent aan de Stadt soude mogen verschuldigt wesen, werdende soo pagters als borgen in't gunt voorsz. bij desen gecondemneerd en haere personen en goederen daar voor verklaart verbonden en executabel,"

- *) een blank was een zilverstuk van goed (blank) zilver, ter waarde van 3/4 stuiver.
 - **) een oord of oortje vertegenwoordigde de waarde van 2 duiten (van 16 duiten in een dubbeltje).
- 1) Oudarchief Rhenen, Inv. no 12, 7 Oct. 1683.
 - 2) naar rato, navenant.
 - 3) Oudarchief Rhenen, Inv. no 22, 29 Junij 1722.

H.P.Deys

De STICHTING GEBROKEN LENTE

De Stichting Gebroken Lente werd in 1981 ingesteld. Doel is het bevorderen van het onderzoek van de historie van Rhenen en haar bevolking. Het kapitaal van deze stichting wordt gevormd door de inkomsten van de beide Rhenense boeken 'Gebroken Lente' uit 1980 en 'Achter Berg en Rijn' van 1981. De fondsen groeien echter de laatste tijd nauwelijks meer. Er is nog zeer veel werk in het verschiet dat geld kost en ook aankopen zullen mogelijk moeten blijven. Naast de aankoop van de wip van de oude Rhenense Waag, werd in het vorig najaar door de Stichting een andere belangrijke aankoop gedaan: een Cunerapenning, een pelgrimsteken uit de Middeleeuwen, kon zodoende voor Rhenen bewaard blijven. Deze penning, waar slechts twee exemplaren van bekend waren, is ook in langdurige bruikleen aan het Streekmuseum gegeven. De inkomsten van de Stichting bestaan uit opbrengsten van publicaties, uit giften, legaten e.d. Iedereen die belang stelt in deze stichting of een gift of een legaat zou willen vastleggen, kan zich met een van de bestuursleden van de Historische Vereniging in verbinding stellen.

-O-O-O-O-O-O-O-

"VERDWENEN DORPEN, HERVONDEN SPOREN"

Twintig eeuwen Wijkse prehistorie

In het vorige nummer is melding gemaakt van een tentoonstelling in Wijk bij Duurstede onder bovenstaand motto. Deze tentoonstelling zou gehouden worden van 5 april tot 19 mei 1986, maar deze termijn bleek onhaalbaar. Er is een nieuwe periode vastgesteld, nl. van 16 augustus tot en met 19 oktober a.s., ook in het Kantonnaal en Stedelijk Museum in Wijk bij Duurstede, dinsdag tot en met zondag van 13.00 tot 17.00 uur. Waarvan akte.

BEKENDE RHENENAREN - DS HUIBERT JACOBUS BUDDING
(1810-1870)

Op 19 januari 1810 werd te Rhenen Huibert Jacobus Budding geboren als zoon van Willem Budding en Susanna Antonia Sandbrink. Willem Budding (1774-1855) was een welgesteld bierbrouwer, raadslid en ook wethouder te Rhenen; Susanna Antonia Sandbrink (1767-1829) was een dochter van Jacobus Sandbrink, schepen te Rhenen, en Antonia Voskuyl.

Huibert Jacobus Budding zou later als predikant een belangrijke invloed hebben op het kerkelijk leven, voornamelijk in Zeeland, maar ook in de rest van Nederland.

Na een goede scholing te Vianen, (Op-?)Heusden en Wageningen ging Budding naar Utrecht waar hij na het doorlopen van de Latijnse school op 26 juli 1828 als student in de theologie werd ingeschreven. Hij was zeer intelligent en behoorde tot de beste studenten. Hoewel hij niet al te sterk van gestel was -hij had een hoge schouder- was hij een der eersten die zich aansloot bij de vrijwillige jagercompagnie der Utrechtse studenten om in 1830 ten tijde van koning Willem I deel te nemen aan de tiendaagse veldtocht. Op 15 september 1834 nam Ds H.J. Budding een op hem uitgebracht beroep te Biggekerke in Zeeland aan. Hij trok bij zijn preken grote scharen toehoorders, ook uit omliggende dorpen. De kerk was vaak te klein, zodat de mensen buiten stonden te luisteren.

Inmiddels was in 1835 de Afscheiding begonnen, en Budding begon in november van dat jaar bidstonden te houden voor de Afscheidenen en hun zaak. Hij deed dat elke dinsdagavond gedurende de hele winter. Abrupt scheidde Budding zich in 1836 af toen hij door het Classicaal Bestuur te Middelburg werd onderhouden over het niet laten zingen van Evangelische Gezangen (een nieuwe psalmberijming). In 1836 werd hij afgescheiden predikant te Middelburg en tussen 1837 en 1839 voor heel Zeeland. Het tot de Afscheiding van de Hervormde Kerk behoren was in die tijd niet geheel ongevaarlijk; zo stonden de Afscheidenen aan allerlei vervolging en smaad bloot.

Toen in 1839 een aantal Zeeuwse afgescheiden gemeenten de vervolging moe waren en "vrijheid" aan de overheid vroegen, ontstond er een conflict met Budding die zich fel hiertegen verzette. Een andere reden voor zijn breuk met de hoofdstroom van de Afscheidenen was zijn vasthouden aan de oude psalmberijming van Datheen. Hij stichtte een vrije gemeente te Goes en werd zo één van de grondleggers van de latere Gereformeerde Gemeente.

Van 1839-1844 trok hij als reizend prediker rond en preekte in boerderijschuren. Na erkenning van de Afgescheidenen als afzonderlijk kerkgenootschap werd Budding (voor zijn medestanders overigens onbegrijpelijk) een van de eerste predikanten in deze leer te Groningen, waar hij als predikant stond van 1844-1848. Het kalme leven aldaar stond Budding echter niet zo aan en zo besloot hij in 1848 met enkele geestverwanten naar Amerika te vertrekken. Na wat rondzwervingen in de staat New York (o.a. predikant te Buffalo in 1850), vestigde hij zich als landbouwer op een hoeve in de slavenstaat Maryland niet ver van Baltimore.

Maar ook hier weer had hij geen rust; hij verkocht deze hoeve dan ook en keerde terug naar Nederland, waar hij na een kort verblijf in Groningen en na korte tijd Christelijk Afgescheiden predikant in Gorinchem te zijn geweest (niet bevestigd), zich weer vestigde te Goes (1852-1870) waar hij een vrije gemeente had gesticht. In oktober 1870 werd hij ziek en na een verblijf in Noord-Brabant overleed hij, ongehuwd, te Goes.

Budding was een fascinerende persoonlijkheid; hem werd paranormale begaafdheid toegeschreven en hij had een scherpe intuïtie en mensenkennis. Hij was welbespraakt en wist zijn gehoor enorm te boeien als hij getuigde van zijn vurig geloof, ervaringen en wonderbaarlijke gebedsverhoringen. Bekend was hij om zijn felle preken tegen het afkopen van de militaire dienstplicht, koepokinenting en het afsluiten van verzekeringen. Maar hij was grillig, eigenzinnig en leefde doorgaans bij ingevingen; zo preekte hij niet "als hij de Geest niet had". Hij was echter altijd hulpvaardig en bezocht en steunde vele zieken en noodlijdenden. Hij wist altijd geld van rijken los te krijgen voor armen en zwakkeren. Zelf geld en goed beheren kon hij niet. Zo betaalde hij voor velen de overtocht naar Amerika en aan de boerderij daar verspeelde hij een groot deel van zijn moederlijk erfdeel. Zijn vader Willem Budding, een vermogend man te Rhenen, zorgde er dan ook voor dat hij na diens dood in 1855 alleen het vruchtgebruik van de nalatenschap kreeg. Daaruit kon hij royaal leven, maar vaak bezat hij geen cent.

Wegens het houden van ongeoorloofde samenkomsten werd Budding herhaalde malen beboet, maar nooit heeft hij -ook niet wanneer vrienden hem het geld aanboden- betaald; hierdoor belandde hij driemaal in de gevangenis. Veel over het

leven, doen en laten van Ds H.J. Budding is bekend geworden uit boeken als "Leven en Arbeid van H.J. Budding", en "Bladzijden uit het leven van Mej. J. Visser". Janna Visser (1811-1892) was gehuwd met Johannes de Jonge (1808-1872), broodbakker te Goes, bijgenaamd "de hemelse bakker". Deze was jarenlang Budding's boezemvriend, die hem op vele tochten vergezelde, hem door dik en dun trouw bleef en daardoor ook vaak met hem in de gevangenis belandde. Janna Visser, die aanvankelijk ook een trouw volgeling van Budding was, begon later wat moeite te krijgen met de vriendschap tussen Budding en haar man Johannes de Jonge. Zo verwaarloosde deze zijn bakkerij en zijn gezin.

Iedere godsdienstoefening leverde een procesverbaal op, zodat hij ondermeer gesommeerd werd te betalen f 9284,48; f 32408,48 en f 4201,81 (dd. 15 januari 1842, 17 januari en 23 januari 1843); behoorlijke bedragen voor die tijd. Zo werd samen met Budding Johannes de Jonge van 18 juni 1838 tot 15 januari 1839 in het huis van arrest in Middelburg opgesloten, na eerst in de Gijzelingskamer van het Goesse stadhuis opgesloten geweest te zijn, waar ze psalmen zongen goed hoorbaar voor de menigte die zich op de markt verzameld had. In 1843/1844 werden ze dan ook gescheiden gevangen gezet; de Jonge in Middelburg en Budding in Nijmegen. In augustus 1848 vertrok Budding naar Amerika. De bakkerij van Johannes de Jonge was inmiddels verlopen; ze verlieten hun huis, dat ze bij hun huwelijk gekocht hadden en gingen kleiner wonen, zeer tegen de zin van Johannes, en openden een zaakje in grutterswaren. Op 23 mei 1851 kwam ds Budding weer terug in Nederland, was enige tijd elders maar kwam 18 juni 1852 terug naar Goes, waar hij weer bij de Jonge ging wonen, die hem trouw was gebleven.

Uiteindelijk kwam het tot een breuk tussen Budding en de Jonge, voornamelijk vanwege de Jonge's vrouw Janna Visser. Zo verweet Budding haar dat "zij in huis regeerde en niet haar man". Zij moest van Budding openlijk schuld belijden en boete doen, nadat hij haar zes weken lang in zijn preken en met vloekpsalmen van Datheen daartoe gedwongen had. Het gezin de Jonge maakte een ware crisis door. Tenslotte werden bakker de Jonge, zijn vrouw en kinderen uit het lidmatenboek der gemeente "geschrapt"; later zijn ze toen Ned. Hervormd geworden (ca. 1862/1863). Budding overleed 10 november 1870 te Goes; een jaar later overleed bakker de Jonge, die volgens zijn vrouw gebroken was door alle gebeurtenissen.

In zijn latere leven liet Budding zich toch beïnvloeden, met name door George Müller uit Bristol in Engeland, die hij op een van zijn reizen had ontmoet. Budding's prediking kreeg een meer ruim evangelische toon; zo liet hij naast zijn dierbare oude psalmen ook andere liederen zingen en ging hij over tot wekelijkse avonmaalsviering, waarbij hij een heel brood liet rond gaan. Te Goes liet hij een christelijke lagere school, een bewaarschool en een royaal tehuis voor weduwen en wezen stichten, geheel bekostigd uit vooraf vrijwillig bijeengebrachte giften.

Na 1858 veranderde Budding langzamerhand van inzichten en kreeg de gemeente die hij overhield een meer blijmoedig, confessioneel ongebonden karakter. In 1867 veroorzaakte hij opschudding door de publikatie "Belijdenis voor vrienden geschreven, die door vijanden gelezen mag worden". Hierin viel hij oude dogmatische formules radicaal aan en verwierp ze. Veel oude vrienden keerden zich toen van hem af. Ook een deel van zijn gemeente te Goes ging, door hemzelf tijdens een kerkdienst voor de keus geplaatst, heen. Toch bleef hij in Zeeland om de laatste jaren voor zijn dood velen met zijn aangrijpende preken te boeien. De nog te Goes bestaande Chr. Evang. Gemeente, sedert 1881 aangesloten bij de Bond van vrije evangelische Gemeenten, is de rechtstreekse voortzetting van Budding's gemeente daar.

A.J. de Jong, Voorthuizen

Literatuurbronnen

1. Biografisch Woordenboek van Protestantse Godgeleerden in Nederland, eerste deel, pag. 694-697.
2. Biografisch Lexicon voor de Geschiedenis van het Nederlandse Protestantisme, pag. 109-111.
3. De afgescheidenen van 1834 en hun nageslacht (1e druk 1984).
4. Dr. C. Smits "De Afscheiding van 1834. Eerste deel: Gorkum en Beneden Gelderland".
5. Dr. J.H. Gunning "H.J. Budding, Leven en Arbeid" (Rhenen, 2e druk, 1909).
6. "Bladzijden uit het leven van Mejuffrouw J. Visser, als kind en als jonge dochter en als huisvrouw van wijlen Johannes de Jonge, getrouw volgeling en ouderling van ds H.J. Budding", in 1884 geschreven door Mw. J. Visser.

HET ONDERWIJS IN RHENEN IN VROEGER TIJD II

Van vóór 1580 weten we van het onderwijs in onze stad weinig. Voor het eerst horen we de naam van de schoolmeester noemen als in 1580 bij de overgang van de R.K.-godsdienst naar de Gereformeerde vermeld wordt, dat bij de aanzegging om de stad te verlaten, naast pater Gerrit van Aken en de koster Wouter Hendriks ook Meester Guert genoemd wordt. Van de pater en de koster weten we dat ze tegen dit besluit protesteerden en de stad een proces aandeden, dat tot 1581 liep, maar van Mr. Guert vernemen we niets meer. Hij is waarschijnlijk vertrokken. De volgende naam in het archief is die van Jan Ludolfs, hij volgde waarschijnlijk Mr. Guert op, maar was geen echte "meester", hij wordt in de stukken dan ook "vicaris" (d.i. plaatsvervanger) genoemd. Later werd hij wellicht toch als hulpmeester aangesteld, maar mocht dan alleen les geven aan de meisjes. Voor de grote school werd, de toenmalige traditie getrouw, een "latijnse" meester benoemd, n.l. in 1581 Helmichus Humelanus. Dit was, voor die tijd, een geleerd heer, want behalve lezen, schrijven en de catechismus onderwees hij ook de "syntasum ende andere grammaticalia". Hij kreeg hiervoor 120 pond per jaar, vrij huishuur en brand (turf), maar daarvoor diende hij de kerk tevens als koster. Van de Rhenense kinderen mocht hij 10 stuiver per jaar vragen en van de niet-Rhenense jeugd "naar discretie". Later wordt een zekere Conradus genoemd, maar van 1592 af hebben we een vrij volledige lijst van "meesters" en "rectoren" in het Archief.

Aan de hand van de Stadsrekeningen stelde Dr. Jesse hiervan reeds een lijst op. We zullen ze niet allen noemen, maar enige bijzondere personen willen we vermelden. Opvallend is, dat herhaaldelijk een "meester" speciaal voor de meisjes wordt aangesteld, zoals b.v. in 1600 Jonas Franse, deze diende dan tevens als organist in de kerk. Voor deze functie werd hij kennelijk apart gehonoreerd, want voor zijn lesgeven aan de meisjes kreeg hij slechts 82 pond. Gelijktijdig met hem diende als latijnse en nederduitse meester Jan Poortman, die voor die tijd het aanzienlijke bedrag van 175 pond (later verhoogd tot 200 pond) kreeg. Van 1630-1636 deed Willem van Schaick als rector dienst, terwijl Petrus Heerling als franse meester optrad. In 1638 was er wederom een vacature, men benoemde toen Francois Pickaerts als latijnse en franse meester.

Hij was van 1638-1653 in dienst, maar toen hij ouder werd kreeg hij kennelijk minder te doen, want later is hij nog maar alleen "school"meester en is zijn salaris van 300 naar 150 pond teruggebracht. In 1648 komt Henricus Bruno als rector, met naast hem Jan Verweij voor de meisjes. Bruno is in 1649 al weer vertrokken en wordt opgevolgd door Johannes Glandus die 3 jaar blijft en op zijn beurt wordt vervangen door Jacobus Oostrum (uit Utrecht). Het is opvallend dat in de meeste gevallen de betrokkenen niet langer dan 2 of 3 jaar bleven en dan weer vertrokken. Om zich te verbeteren? De betaling in Rhenen was voor die tijd heus redelijk, vergeleken b.v. met die van Wijk bij Duurstede. We hebben alleen de beschikking over de salarisstaten en -rekeningen, van de maatschappelijke en sociale status van deze onderwijsmensen weten we nauwelijks iets. In 1659 echter komt er uit Doesburg een zekere Wilhelmus Mas als rector. Hij begint met 150 pond, maar blijft wel 15 jaar in Rhenen en krijgt later opslag tot 200 pond en zelfs een douceur van 30 pond. Hij wordt bijgestaan door een ondermeester uit Amerongen, Rens Antoni van Schoorl, die zich echter in 1668 kan verbeteren en naar Warmond vertrekt.

Tijdens de inval van de Fransen in het rampjaar 1672 is er blijkbaar geen onderwijs gegeven. Pas in 1673 wordt er een waarnemend schoolmeester Gerrit Verweij aangesteld, die echter in 1676 al weer verdwenen is. Er schijnt een eind te komen aan het gaan en opnieuw benoemen van schoolmeesters, als in 1679 Nicolaes Braems wordt aangesteld. Hij zou les geven in latijn, frans en nederduits, en was daarbij ook nog organist. Hij werd op 22 juli 1679 voor school en kerkdienst aangenomen, waaronder ook het ambt van voorlezen viel.

In zijn benoeming staat o.a. "De Kerckeraad, gelet hebbende op de bequaemheyt van gemelten Braems, niet alleen om de jeucht in lesen, schrijven, rekenkomste, maar oock in de beginselen der ware religie ende goede zeden te institueren, voorts om waar te nemen 't geene tot het voorlesersambt gerequireert wordt; oock ingezien hebbende twee schriftelijke instrumenten het eene met een gerichtssignaet tot Lienden en dato den 19 Juny 1677 en het andere ex actis Classis Tilanae (Tiel) gehouden den 6 Aug. 1677, beijde dienende om de qualificatie van den selven Braems nader te vertoonen, kan niet anders oordeelen off hij Braems is tot die selve diensten admissibel " enz.

Hij kreeg naast zich Willem Taats als ondermeester, maar moest die zelf betalen van zijn salaris van 250 pond, dat later met 50 pond verhoogd werd. Braems kreeg de verzekering dat hij alleen bovenstaande "ampten" mocht bekleden, daarom bepaalde men "dat geen ander off meerder latijnse, franse off duytsche schole noch doorman, noch doorvrouw, soo in als buyten dese Stadt, onder de vrijheyt van dien uitgesondert Veenendaal, sullen werde gehouden, als bij hem Braems alleen (exempt de vrouw off meughie, die de kleyne kinderen sall mogen leeren lesen totte 't Evangelyboeck exclusys ende verder niet) sullende 't selve meughie sigh, gelijk ook den persoon te Achterbergh schoolhouden".

Braems wordt vermeld tot 1691, dan schijnt hij overleden te zijn. In 1692 n.l. wordt nog uitgekeerd als achterstal-lig salaris aan "Braems of desselfs weduwe het tractement verschenen den 14 October 1692". Na Braems wordt in 1693 Johannes Titêr als schoolmeester, voorzanger en organist benoemd. Hij kwam uit Den Haag en zou tot 1700 blijven. In 't archief is het besluit aanwezig om de opvolger van Titêr op gelijke wijze te benoemen als zijn voorganger: bij het opstellen van de desbetreffende stukken heeft de betrokken ambtenaar gemakshalve gebruik gemaakt van de benoemingsakte van Titêr, diens naam doorgehaald en er de naam van Sebastiaan Schellekens, rector, schoolmeester en voorzanger (uit Utrecht) voor in de plaats gezet.

Na 1700 wordt het onderwijs in het latijn ondergeschikt gemaakt aan het frans. Dat bracht de tijd mee, tot aan de Franse Revolutie zien we de belangstelling voor al wat frans is toenemen. Opvallend is wel dat nooit gesproken wordt over onderwijs in de Engelse taal, terwijl we toch belangrijk verkeer met de burenen-over-zee onderhielden!

J. Combrink

N.B.

In het vorige nummer van Oud Rhenen hebben we uitvoerig geschreven over de wijze van benoeming van de in 1752 aangestelde Henri Pourtalès. Hij werd aangeduid als "franse meester", verder niets. Aan hem waren nog vooraf gegaan David Beschelcloux (uit Utrecht), eveneens "franse schoolmeester" en Anthony Bonebakker (uit IJsselstein), franse, later alleen "nederduitse" meester. Als "proponent" maar tevens "rector" was in 1747 Pretus Sarn aangesteld. Tot 1800 zien we dan echter geen "rectoren" meer optreden, zodat we mogen concluderen, dat het onderwijs in het Latijn was komen te vervallen. Het onderwijs in de volkstaal stond op de voorgrond, met daarnaast een "verplichting" van het frans.

lees verder laatste pagina

DE BLAUWE KAMER
en
een onbekende kaart door H. Ruijsch, 1636

Ten zuidoosten van de Grebbeberg, gelegen tussen de Grebbedijk, de Rijn en de Grift, bevindt zich een uiterwaarde die tegenwoordig op de topografische kaart wordt aangeduid als Buitenwaard. Het oostelijk deel van deze uiterwaard heeft in de loop der tijd diverse namen gehad, waaronder die van Valkenaersweerd en Blauwe Kamer.

De Blauwe Kamer is in Rhenen nog steeds een bekend begrip, er is een groot kleigat, waarop in goede winters kan worden geschaatst en er ligt, juist bij de veerstoep van het veer naar Opheusden, een verlaten steenfabriek van die naam. Het is weinigen bekend, dat juist op de plaats van deze steenfabriek vroeger een aanzienlijke hofstede van die naam heeft gestaan.

Kaart

In particulier bezit bevindt zich een kaart van de Blauwe Kamer en omgeving uit het jaar 1636, getekend door de landmeter H. Ruijsch (zie de afbeelding). Het is een manuscript-kaart op perkament, de afmetingen zijn 60 x 46,5 cm. De kaart is gekleurd in de kleuren groen, grijs, blauw en rose, de kompasroos in rood en geel. Er is een schaalstok van 50 roeden = 11 cm, de schaal is ca 1:1700, het noorden linksonder. Op de linkerbovenhoek staat de volgende verantwoording:

"Op den 12 Meert 1636 hebbe ik ondergeschreven LantMeter gemeten dese portie lants gelegen in 't Hertochdom Gelder omtrent de Grebbe buiten dijs van outs genaemt de Blauwe Camer toe komende den Wel: Ed: JonkHr: Hendrijk Valkenaar Heere van Duckenborch en Schout der Stat Utrecht, Groot bevonden Drie en Sestig Morgen drie hondert en twee Roeden, waer onder is Negen en twintich Morgen 448 roeden Weijlant, twee Morgen 450 roeden onlant, Een en dertich Morgen en 4 roeden Boulant, noch twee Morgen en 300 roeden Boomgaert met de hofstede makende in 't geheel Ses en Sestich Morgen en twee roeden Actum als boven. H: Ruijsch."

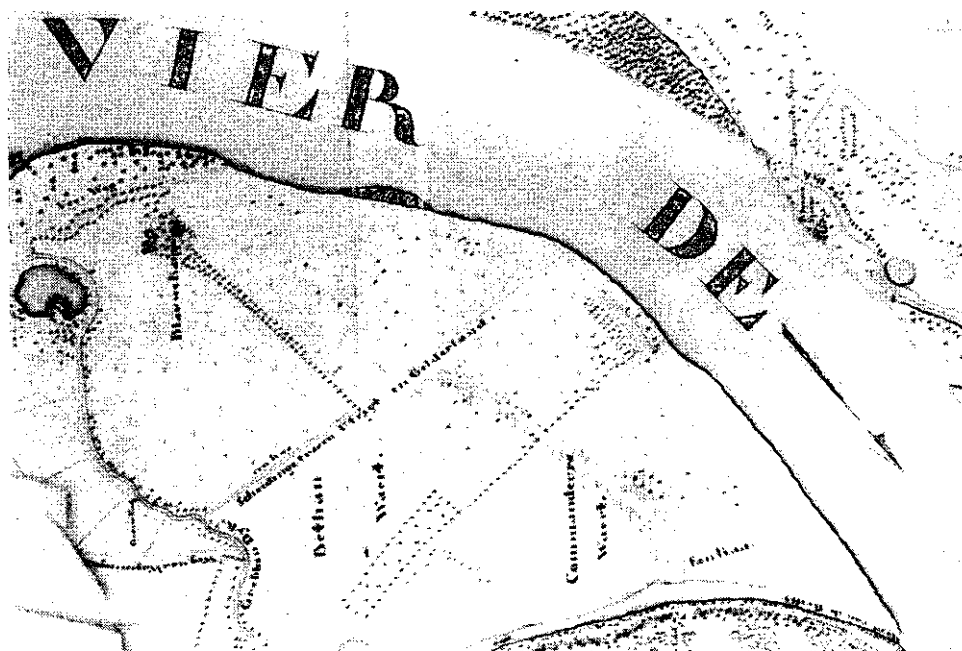
Verder bevat de kaart nog een tweetal teksten, namelijk 'Rijn Stroom', boven in de kaart en geheel rechts 'den Wageningschen Dijk'.

De kaart geeft een perceel grond weer, met als zuidelijke belending de Rijn en als oostelijke grens de Wageningse dijk, ook wel bekend als Grebbedijk. Het perceel is in enkele stukken onderverdeeld, waarvan het belangrijkste ongetwijfeld de boomgaard met de hofstede is.

Bij de optelling van de diverse opgenoemde en afzonderlijk opgemeten stukken land verkrijgen wij een totaal van 64 morgen en 1202 roeden. De landmeter vermeldt een totaal van 66 morgen en 2 roeden, zodat hij kennelijk de gangbare Rijnlandse maat heeft gebruikt van 600 roeden in de morgen.

Kaart van de Blauwe Kamer door Hugo Ruijsch, 1636

Fragment van de kaart van J.B.S.Neumeister, ca 1754

Wanneer wij uitgaan van de volgende gegevens: 1 roede = 3,8 meter, 600 roeden = 1 morgen = 0,85 ha en 1 cm op de kaart = 4,54 roeden, dan kan berekend worden dat de boomgaard om de hofstede (13 x 6 cm op de kaart) een oppervlak beslaat van ca 2,3 ha, hetgeen fraai overeen komt met de opgave van Ruijsch: 2 morgen en 300 roeden, omgerekend ca 2,1 ha.

Herleiden wij het totale oppervlak van de opgegeven 66 morgen en 2 roeden, dan verkrijgen wij ruim 78 ha. Het op de kaart getekende gebied meet ruwweg 39 x 30 cm, dat overeen komt met zo'n 35 ha. We moeten dus aannemen, dat de landmeter een groot deel, en dan vermoedelijk weiland, wel heeft opgemeten doch niet in kaart heeft gebracht, althans niet in de onderhavige kaart.

Er zijn geen aanwijzingen, met welk doel deze kaart werd vervaardigd. Was er sprake van een boedelscheiding, een verkoop?

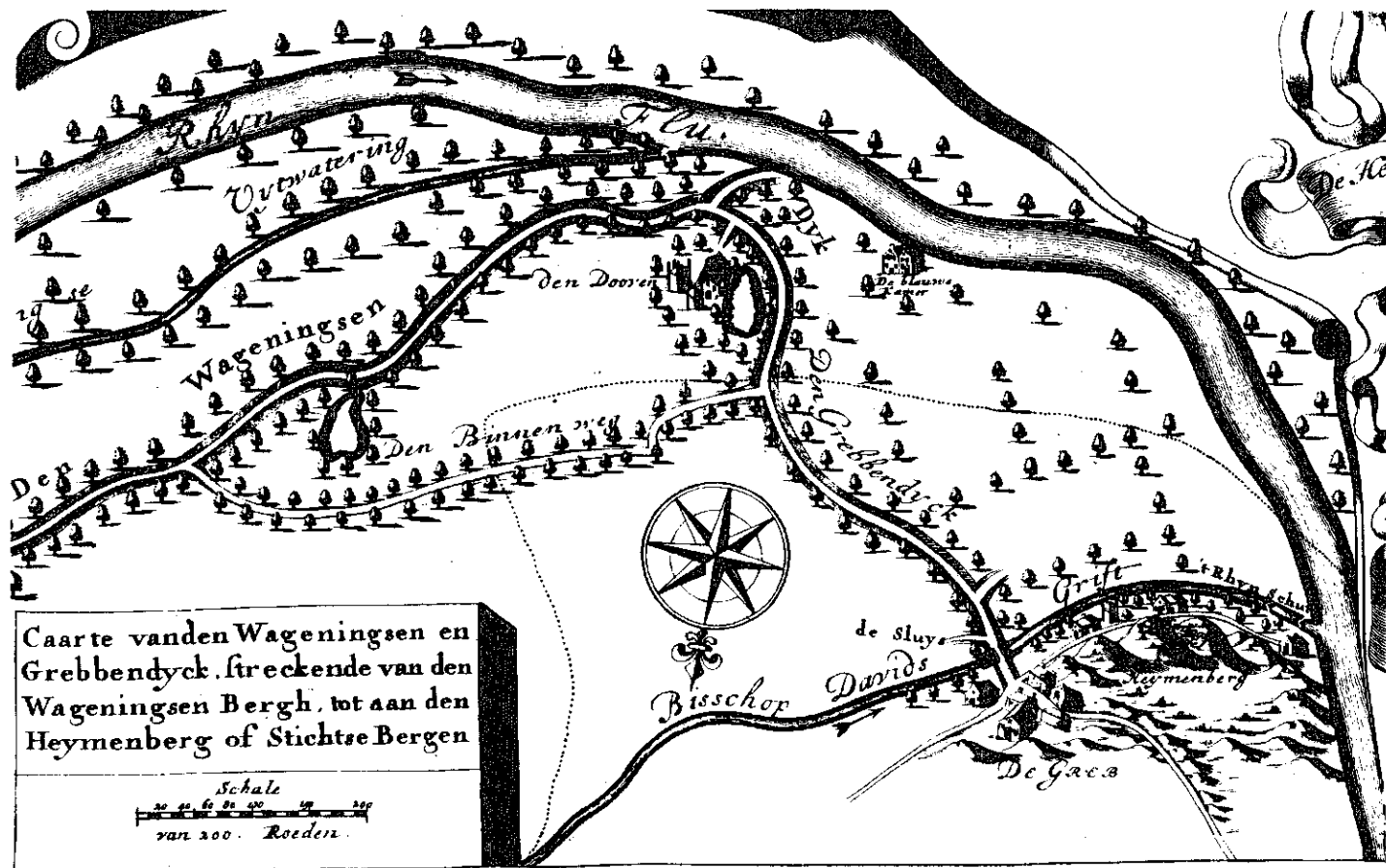
Blauwe Kamer

Ruijsch noemde het perceel 'van outs genaemt de Blauwe Kamer'. Wat weten wij van dit goed op grond van andere kaarten?

In de jaren 1628-1631 heeft de bekende Gelderse landmeter Nicolaas van Geelkercken vrijwel de gehele Gelderse Vallei in kaart gebracht 1), 2). Hierop komt de Blaue Kamer voor. In 1655 heeft hij nog een tweetal kaarten van de Vallei gemaakt, één met de datering Juli 1655 3), waarop hij de Blauwe Kamer heeft weggelaten, en een veel fraaiere en grotere 'Kaart vande Rhijnse Veenen offt Rhijns woutse Veenen' 4), gedateerd 1655. Op deze kaart is duidelijk de Blau camer vermeld en met een schets van een gebouw aangegeven.

Een interessant gegeven op een overigens weinig details bevattende kaart 5) van de Rijn, vermoedelijk door Isaac van Geelkercken, geeft toevallig van het betrokken gebied wat meer details. Het onderhavige perceel wordt aangeduid: 'Heer van Duickenborch' en er is op te zien, dat er een 'Kaijdijk' loopt van de hofstede naar de grensscheiding Gelderland-Utrecht, welke weer loodrecht staat op de Grebbedijk. Deze kadijk zal tevens de oprijlaan geweest zijn en moet overeen komen met de door bomen geflankeerde weg op de kaart van Ruijsch. Opmerkelijk is daarbij het feit, dat indertijd dus niet de kortste weg naar de Grebbedijk is gekozen.

In 1705 is er een bijzonder mooie, gedrukte kaart verschenen van Justus van Broeckhuijsen 6) en gegraveerd door Caspar Specht, eigenlijk alleen van de Slaperdijk tussen het Egelmeer en Renswoude, maar in een inzetkaartje is als extra de Grebbedijk tussen Wageningen en de Greb met directe omgeving getekend (zie afbeelding). Het was juist deze niet optimaal onderhouden Grebbedijk, die de grootste bedreiging vormde voor de Slaperdijk. Op deze kaart is de hofstede duidelijk weergegeven. Ook de boerderij den Dooven bestond toen kennelijk reeds, gebouwd vlak bij het grote, 60 m diepe wiel, ontstaan bij de dijkdoorbraak van 1651. Iets oostelijker een wiel, ontstaan bij een andere dijkdoorbraak.

Inzetkaartje uit de Kaart van de Slaperdijk
door Justus van Broeckhuijsen, 1705, kopergravure van Caspar Specht,
aangevende de Grebbedijk tussen Wageningen en Rhenen

Veel meer informatie verschaft ons een helaas niet gedateerde kaart van de onbekende landmeter (?) Neumeister ?), die gemaakt moet zijn tussen 1745: de aanleg van het hoornwerk om de Grebbesluis, welke op deze kaart voorkomt en 1784: het jaar van aanleg van de bastions langs de Grift, welke nog niet op de kaart zijn getekend. Zoals op de afbeelding is te zien, geeft deze kaart een duidelijke voorstelling van de situering van de hofstede. Voorts bestaan er uit deze periode enkele militaire kaarten welke afkomstig zijn uit het voormalig archief der genie, bewaard in het Alg. Rijksarchief te Den Haag. Eén van de bekendste hiervan is de kaart van De Man uit 1806, waarop de Blauwe Kamer nog voorkomt 8). Op een pre-kadastrale kaart 9) uit 1818 komt de Blauwe Kamer, als bebouwing voor op het blad Sectie G, Tweede blad onder no 279. Bij deze kaart is echter geen Aanwijzende Tafel aanwezig, zodat gegevens over eigendom hierbij niet meer zijn terug te vinden. De bebouwing wordt ook vermeld op het minuutplan van de 'echte' kadastrale kaart 9) van 1830, en wel onder Sectie G no 400, zodat via deze ingang wellicht wat meer over de latere historie ervan kan worden gevonden. Ook op de eerste editie van de z.g. Rivierenkaart 1:10.000, en wel die van 1838, komt de Blauwe Kamer nog voor. Op de nettekeningen 10), gebruikt bij de vervaardiging van de stafkaart van 1850 11) komt de hofstede nog slechts als klein stipje voor en is daarbij kleiner dan het waardsmanshuis, dat inmiddels, iets westelijker, op de kaarten verschijnt 12). Wel is de Blauwe Kamer aangegeven als veldnaam. Sloet en Fijnje 13) spreken over de Blauwkamersche Uiterwaarden. Op de latere 'stafkaarten' blijkt deze naam nog wel eens te zwerven: de ene keer wordt het waardsmanshuis zo genoemd, de andere keer is er sprake van de steenfabriek. Tegenwoordig wordt de uiterwaarde aangeduid als 'Buitenwaarden' (Topografische kaart, Rhenen, blad 39E 1985). Voor het laatst zien wij de Blauwe Kamer op een grote, getekende kaart van de Gelderse Vallei, vervaardigd n.a.v. de dijkdoorbraak van 1855 14). We kennen in Rhenen nóg een 'kamer' en wel de Stenen Kamer, de oude benaming voor een huis op het landgoed Remmerstein, voor het laatst in gebruik voor de boerderij op de hoek van Zuidelijke Meentsteeg en de Cuneraweg.

Verdwenen

We zullen dus moeten aannemen, dat de Blauwe Kamer, als hofstede, in het midden van de vorige eeuw moet zijn verdwenen. Naar de redenen kan ik slechts gissen, misschien is er een verband met de toenemende hoge waterstanden op de Rijn, waarbij de watersnood van 1855 wel de doodslag zou hebben kunnen betekenen. Hierbij moeten wij ons realiseren, dat het goed in de uiterwaarde stond en op slechts enkele tientallen meters gelegen van het stuk Grebbedijk, waar in 1651, 1711 en 1855 grote doorbraken hebben plaats gevonden. De steenfabriek Blauwe Kamer, omstreeks het einde van de vorige eeuw op dezelfde plaats als de gelijknamige hofstede gebouwd, staat ook niet voor niets op een talud.

Merkwaardig is het te constateren, dat de Blauwe Kamer niet genoemd wordt in de bekende historische werken van Slichtenhorst (Geldersche Geschiedenis, 1654) en van Wagenaar (Tegenwoordige Staat, 1741), noch in de beschrijvingen van Wageningen van Goossen (1888) en van Van Gortel (1890). Ook is mij geen tekening van Jan de Beijer of van een andere tekenaar bekend.

Valkenaar

Hoewel het niet de bedoeling is op deze plaats een uitgebreide familiebeschrijving van de toermalige eigenaars te geven, wil ik toch graag enkele mij ter beschikking staande gegevens vermelden.

In 1268 wordt in een gerechtelijke verklaring van Margriet Martijnss, weduwe van Johan Valckenair, een zaak betreffende de goederen Stuivenest, Dolre en Remmerstein genoemd.

Bij de stichting van het Sint Kumeragilde in 1392, waren aanwezig Johan Velkener en Adriaen Velkener 15). Van het heilig Sacramentsgilde of wel de Broederschap binnen Rhenen, was lid een zekere Heer Henrick Lenartsz alias Valckenaer 16). Op een lijst zonder nadere aanduiding doch vermoedelijk ca 1500, van het Sacramentsgilde, staan de overleden leden, de 'dode broeders' en de dode susteren' vermeld. Hieronder komen voor: Jan, Adriaen, Henrick, Ariaen, Jan, Henrick, Henryc en zijn soen, Jan en Aderijaen Velkener en bij de susteren Margriet Velkeners en Henric Velkeners wijf 16).

De vraag, of deze Valkenaars ook inderdaad in Rhenen woonden, en niet vanuit een verre woonstede hun goederen alhier bestierden, kan bevestigend worden beantwoord. In het Archief van de Herv. Kerk te Rhenen 17) wordt gesproken over de aanwezigheid van een brief 'in dato duijsent vierhondert tachtig', volgens welke Henrick Valckenair een uitgang van 22 schellingen aan de diaconie betaalt 'vuijdt sijn huijs ende erve staende binnen Rhenen an de Langestraete, ontrent de Berchpoirt Westwart Dierich de Veere noirtwart ende zuijdwart de ghemeen straete, oistwart Wouter van Zuijlen'. Er heeft dus in elk geval in 1480 een Valkenaar in Rhenen gewoond, en wel aan de Herenstraat, toevallig naast de Van Zuijlen, naar wie het Van Zuijlenplein te Rhenen is genoemd. Gezien de vele andere Valkenaars en Velkeners moeten wij wel aannemen, dat vroeger in Rhenen vele families van dit geslacht woonachtig zijn geweest.

Dank zij een charter zijn wij bekend met een Adriaen Velkener, die in 1446 van Roedolph (van Diephout), bisschop van Utrecht, ten behoeve van Willem van Hemerten's erfgenamen en zijn rechte leenvolgers het goed te Remmertien, in het gerecht van Ryenen gelegen, in leen kreeg. Het betreft hier vermoedelijk de landerijen, waar sinds menschenheugenis de boerderijen Groot- en Klein Remmertien, gelegen te Remmerden, hebben gestaan welke enkele eeuwen lang in het bezit van de Kerk zijn geweest. De bisschop verbleef toen vermoedelijk in Rhenen, want hij heeft dit recht verleend "op het kasteel ter Horst in Achterberg" 18).

In 1458 was er een Hendrik Valkener tollenaar van het Rijntol te Rhenen en in 1471 was hij schout te Rhenen 19). Het kapittel van St.Pieter te Utrecht heeft in 1532 een erfpacht verlengd van de goederen, indertijd aan wijlen Heijnrick Valkenair, kerkmeester der St.Cunerakerk te Rhenen verleend 20). Zijn erven, of misschien een andere Heynderick Valckener komt, genoemd in het 'Liber secretorum' als belending voor in de Wageningse Nu(de) 21). Er was een Rutger Valkener Burgemeester van Rhenen in 1559/60 22) en hij was Gasthuismeester in 1563/64 23). Deze Rutger was in zijn kwaliteit van burgemeester nog betrokken in een proces betreffende de verhuur van een stuk meentgrond 24). Na deze tijd speelt deze familie in Rhenen geen rol meer van betekenis, in elk geval vind ik de naam Velkener of Valkenaar niet meer in het Oud-archief vermeld.

De in dit artikel besproken uiterwaarde komt in archiefstukken reeds in 1571 ter sprake. Er bestaat een pachtbrief waarin genoemd wordt 'de helft van een weijwerdt in den Rijn boven Rheiienen tegenover den Haeck', door het Convent van de Carthuizers in pacht genomen van Rutger Velkenaar en Catherijn van Middachten 25). Er is sprake van een Valckenaershaeck boven Rhenen, in een charter 26) uit 1576. Van Itersen 27) tekent hierbij aan, dat deze even ten zuidoosten van de stad lag. De Valkenaarswaard, door de Procurator van de Carthuisers op 28 Mei 1554 genoemd, is ongetwijfeld dezelfde als de Blauwe Kamer, omdat "het Rhenensche Veer, toebehorende zijn convent, begint en aanging daar de voorsz. Valkenaars weerd paalt aan Gelderland, of daar 't Veer van Heusden afgaat...". 28).

Dat de familie veel grond bezat blijkt uit de vele belendingen, die genoemd worden op de kaarten, die Marcelis van Oort in 1602 maakte van het grondbezit van o.a. de Kerk te Rhenen 29).

Ook uit betalingen van het schildgeld, een soort grondbelasting, blijkt de aanwezigheid alhier van de familie. In 1710 bijvoorbeeld betaalt de Heer van Alkemade, of misschien zijn pachter Dirck Jaspersz, het schildgeld over 5 morgens in de Nude van Valkenier 30). Een jaar later wordt door Gerrit Corneliss van Horsselaar het schildgeld betaald over 3 morgen hooilanden van Valkenier.

Een interessant gegeven vinden wij in 1772, toen een acte werd opgesteld betreffende uitdeling van erwten aan de armen. Deze erwten waren afkomstig van een 'sekere hofstede, heen gekomen uijt de familie Van Valkenaar, gelegen in de Wageningse Nude, thans genaamt den Doven' 31). Deze Doven was een boerderij, gelegen juist aan de andere kant, dus binnendijs van de Wageningse dijk. Zie hiervoor het gereproduceerde kaartfragment uit 1705 en ook het fragment van de kaart van 1881. Er was vorige eeuw zelfs sprake van twee boerderijen, de Grote en de Kleine Doven (of Doove). Beide zijn na de dijkdoorbraak van 1855 herbouwd binnen de nieuw aangelegde inlaagdijk. De beide boerderijen bestaan nog, zij zijn gelegen langs de noordzijde van de Grebbedijk 32).

Over Jonkr. Henrick Valkenaar, Heere van Valckenaar, Duyckenborch &c., de opdrachtgever van de kaart van Ruijsch, valt nog mede te delen, dat hij in 1643 "tot nu toe bedient hebbende het Schout-Amt der Stad Utrecht, door veelvoudige affaires, en andere impedimenten bevond, dat hem niet wel mogelijk en was, in de bedieninge van 't selve Ampt te continueeren: waaromme hy Vertoonder Haar Ed. Mogende voor derselver faveur bedankende, 't selve Ampt was afstaande in handen van Haar Ed. Mog. omme daar mede een ander bequaam persoon gebeneficeerd te worden." Dit vrijwillig ontslag wordt goedgevonden en hij wordt daarna opgenomen in de Ridderchap 's Lands van Utrecht 33). In een Resolutie (d.d. 18 febr. 1642) van de Staten van Utrecht wordt over deze Heer van Duijkenburg en Boltesteyn vermeld, dat hij in de Ridderchap beschreven wordt, 'mits verlaetende het schoutampt der Stadt Utrecht'. Uiteindelijk neemt hij sessie op 28 febr, 1643. Kennelijk is dit een soort deal geweest, waarin men op een 'nette' manier om een of andere reden van hem af meende te moeten komen.

Hendrick Valkenaar heeft overigens nog vele jaren op de Blauwe Kamer gewoond. Na de grote dijkdoorbraak van 1651, de reden waarom toen de befaamde Slaperdijk werd aangelegd, werd hem in maart opgedragen 'zijne kade op te maeken tot het weeren van het water uijt de Grebbe', hetgeen in december nog steeds niet gebeurd was. Zelf klaagde hij over schade als gevolg van vergravingen van zijn weerd ten behoeve van het herstel van de Grebbedijk. Pas in 1656 ontvangt hij schadevergoeding. Over deze latere jaren volgt in een komend opstel wat nadere informatie.

H. Ruijsch

De vraag doet zich voor, wie de landmeter H. Ruijsch was. Het is verleidelijk hier de bekende Utrechtse landmeter Hugo Ruijsch of Ruysch te identificeren, hoewel de kaart dan wel een hele vroege van hem moet zijn geweest omdat pas uit de zestiger jaren kaarten van hem bekend zijn. Vergelijking van het handschrift met kaarten van hem, aanwezig in het Gem. Archief Utrecht (zie 36), pag 250 en 268) pleit hier niet voor, maar hierbij moet in aanmerking worden genomen, dat de laatstgenoemde kaarten stammen uit 1664 en 1666, dus 30 jaar na de kaart van de Blauwe Kamer.

Hoewel Hugo Ruijsch een bekend landmeter is, zijn er maar weinig kaarten van hem overgebleven, zodat er niet veel vergelijkingsmateriaal is.

Welke andere H. Ruijsch zou het kunnen zijn, die Anno 1636 nog niet 'geadmitteerd' was? De naam Ruijsch kwam toen veel voor in het Utrechtse. In de bekende publicaties betreffende landmeters wordt geen andere H. Ruijsch dan Hugo vermeld 2), 34), 35). Het handschrift van de landmeter J. Ruijsch (werkzaam eerste helft van de 17e eeuw), geeft ook geen aanknopingspunten. Wel is het opvallend, dat het handschrift op de beschreven kaart voor die tijd eigenlijk te modern is en de mogelijkheid zou overwogen moeten worden of het hier geen copie van een originele kaart betreft.

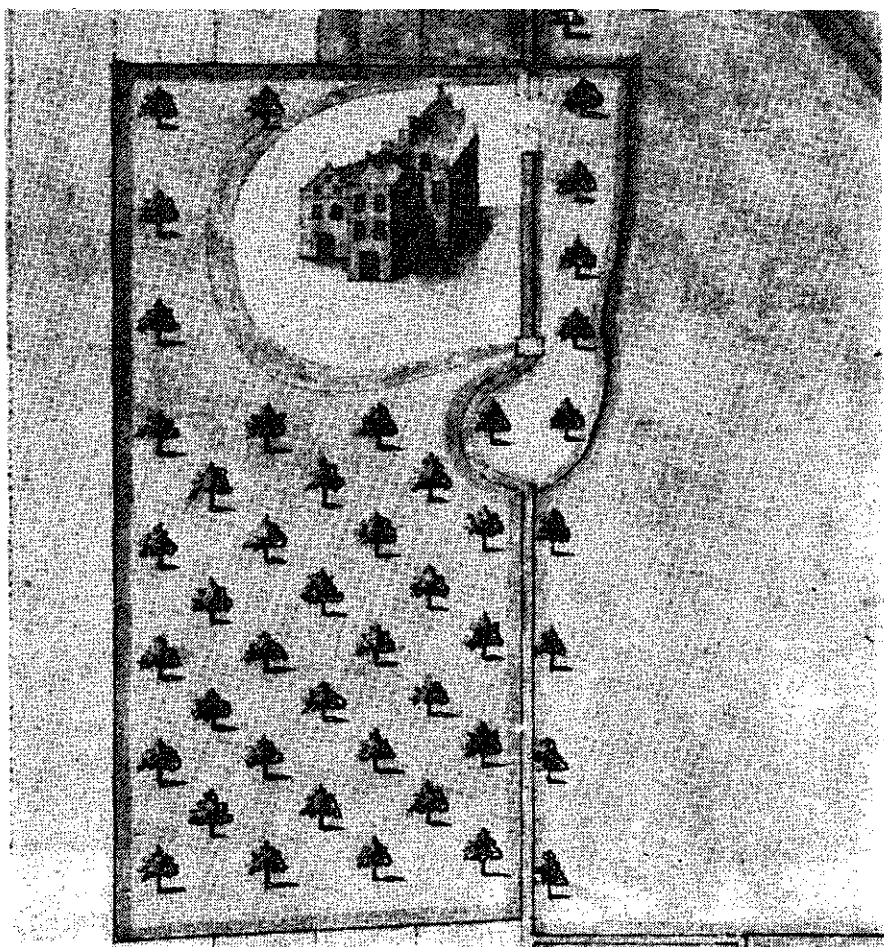
Het was echter gebruikelijk, dat de kopiïst zijn naam zelf vermeldde, naast die van de originele tekenaar, hetgeen hier niet het geval is. Het feit van een Utrechtse landmeter, die in het hertogdom Gelre kaarteert is niet vreemd: slechts bij officiële kaarteringen moest er een provinciaal geadmiteerd landmeter worden ingeschakeld. Er is trouwens in Gelderland een Jan Ruijsch werkzaam geweest, maar deze werkte ruim 60 jaar eerder en het ligt ook meer voor de hand, dat de toen nog Utrechtse schout een landmeter vanuit Utrecht in de arm zal hebben genomen.

Noten:

- 1) Rijksarchief Gelderland, Arch. Keppel, Inv. 1536 kaart no 7.
- 2) Donkersloot-de Vrij, M., "Topografische kaarten van Nederland vóór 1750", Groningen, 1981. Kaart no 722.
- 3) Rijksarchief Gelderland, Alg. Verz. 202. Zie ook bij 2) no 722.
- 4) Univ. Bibl. Leiden, Coll. Bodel Nijenhuis VIII-11-4. Deze kaart is gecopieerd door J.Knabiaan in 1801, A.R.A. Arch.Genie R 12.
- 5) Rijksarchief Gelderland, Arch. Rekenkamer, kaart no 1, ca 1670.
- 6) Donkersloot no 408.
- 7) Geografisch Inst., Utrecht, Kaartenkamer VIII B₂ 37. "Plan van de Loop van de Rivier de Rijn tusschen Rheenen en het Dorp Heusden,..... en een gedeelte van de Needer Betuwe". J.B.S.Neumeister, m.s. 95 x 122 cm, z.j. (ca 1780).
- 8) ARA, OSK V 10-1. Zie ook de facsimile-uitgave: Zandvliet, K., "Topographische Kaart van de Veluwe en Veluwe-Zoom" door M.J.de Man 1802-1812. Uitg. Canaletto, Alphen a/d Rijn, 1984.
- 9) Beide in copie aanwezig op het Gemeentearchief, Wageningen.
- 10) ARA, Arch. Top. Dienst, Inv. no 9 (ca 1840-1860), nettekeningen van de Topografische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, vervaardigd door de Officieren van den Generalen Staf, schaal 1:25.000.
- 11) Topografisch Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, 1850 en volgende jaren. Het blad 39 RHEENEN vermeldt: verkend in 1847.
- 12) Het heette het 'waardsmanshuis van Mevr. Rozen', op de "Kaart van de Rivier de Neder-Rijn boven en beneden de Spees met ontwerpen tot herstel der bevaarbaarmaking van dit riviervak", door H.F.Fijnje, 1840 (copie), m.s. gekleurd, schaal 1:2500, afm. 34 x 200 cm. Rijksarchief Geld., Kaartenverz. Rijkswaterstaat, Inv. 110A 29. Op deze kaart komt de Blauwe Kamer ook voor.
- 13) Sloet, Baron L.A.J.W. en H.F.Fijnje, "Beschrijving van den Watervloed in Gelderland, in Maart 1855", Arnhem 1856. Kaart t.o. pag 202. Helaas is op de gedetailleerde kaart na pag. 196 de Blauwe Kamer niet opgenomen.
- 14) "Kaart van de Overstroming der Geldersche Vallei veroorzaakt door den doorbraak in den Grebbedijk op den 5 Maart 1855" door G.van Holten, m.s., papier op linnen, 57 x 83,5 cm, schaal 1:50.000. Arch.

Exonereerende Landen, Inv. 87h.

- 15) Stichtingsacte St. Cuneragilde, 1392, Streekmuseum Rhenen.
- 16) Oudarchief Rhenen, 907b.
- 17) Deys, H.P., " Voorlopige Inventaris van de archieven der Hervormde Gemeente te Rhenen 1643-1951", Rhenen 1984. Inv. no 18.
- 18) Oudarchief Rhenen, reg. 13.
- 19) Enkelaar, D.Th., "Het Landsheerlijk Bestuur in het Sticht Utrecht aan deze zijde van den IJssel gedurende de regeering van Bisschop David van Bourgondië 1456-1496", Utrecht, 1922.
- 20) Oudarchief Rhenen, reg. 72.
- 21) Philips, O., "Het Liber secretorum van het kapittel 'ter Horst' bij Rhenen", Maandbl. Oud-Utrecht, april 1958.
- 22) Inventaris van het archief van de Gemeente Rhenen over de jaren 1852-1925. Inv. 447, aantekeningen van Dr. R.Jesse.
- 23) Jesse, R., "Oude Inventaris der bezittingen van het Gasthuis te Rhenen", Rhenen, 1915.
- 24) Itersen, W.van, "De historische ontwikkeling der markeverhoudingen te Rhenen", Leiden, 1832. pag 60 e.v.
- 25) Rijksarchief Utrecht, Arch. KKK, 1257.
- 26) Oudarchief Rhenen, Regesten 86.
- 27) Itersen, W. van, "De geschiedenis van het pontveer te Rhenen", Jaarb. Oud-Utrecht 1953, 58-109.
- 28) Water, Mr. Johan van de, Groot Plakkaatboek 'sLands van Utrecht, aangevuld en vervolgd door C.W.Moorrees en P.J.Vermeulen, Eerste deel. 1856, pag. 128.
- 29) Oudarchief Rhenen, 748, "Caerten van landen toebehoirende de kerck met de vicarie tot Rhenen" door Marcelis van Oort, 1602, 35 bladen 32 x 21 cm, m.s. gekleurd.
- 30) Oudarchief Rhenen, 298 p 26.
- 31) Id. 84, 27 Jan. 1772.
- 32) Deys, H.P., "L.A.Reuvens en zijn kaart van de Gelderse Waal- en Rijndijken van 1871", Caert-thresoor, 5e jrg., 1986 no 1, pag. 1-10.
- 33) Water, Mr. Johan van de, Groot Utrechts Plakkaatboek, 1729 Eerste deel pag 312.
- 34) Muller, E., "Registraties van Utrechtse landmeters in de 17e en 18e eeuw", Geodesia, 25e jrg. no 4, 1983 pag. 109-113.
- 35) Teeling, P.S., "Repertorium van Oud-Nederlandse Landmeters, 14e tot 19e eeuw". Apeldoorn, 1981.
- 36) Taverne, E., "In 't land van belofte: in de nieuwe stadt. Ideaal en werkelijkheid van de stadsuitleg in de Republiek 1580-1680". Maarssen, 1978.

Fragment van de kaart van Ruijsch, detail van de hofstede De Blauwe Kamer

Onderwijs in Rhenen in vroeger tijd II (slot)

Men probeerde in Rhenen nog wel z.g. kostscholen te stichten, voor meer "deftige" kinderen, maar dat lukte toen al niet meer. Rhenen was daarvoor te klein en de "stads" (= overheidsschool) bood ruimte genoeg aan de 50 tot 100 leerlingen, afhankelijk van het jaargetijde. In Elst en Achterberg waren nu en dan wel buurtschooltjes, die waarschijnlijk soms door "onbevoegden" (vrouwen?) gehouden werden.

J.C.

O U D R H E N E N

Mededelingenblad van de Historische Vereniging
Oudheidkamer Rhenen en Omstreken

vijfde jaargang
nummer 3
oktober 1986

Voorwoord

In het voor U liggend werkje hebben wij getracht een beeld te geven van bijna 100 jaren huisvesting en verzorging van ouderen te Rhenen.

Hoewel Rhenen gelukkig nog rijk is voorzien van allerlei archiefmateriaal, zijn er toch, voornamelijk gedurende de laatste wereldoorlog, enkele archiefstukken verloren gegaan. Hiertoe behoren enkele boeken, die ons juist veel over de begintijd van het Rusthuis te Rhenen zouden hebben moeten inlichten.

Gegevens hierover hebben wij uit stukken moeten herleiden, reden waarom enkele feitelijkheden slechts vaag konden worden aangeduid.

De volgende archiefstukken konden in dit verband worden geraadpleegd: de Acta van de Kerkvoogdij van de Ned. Herv. Kerk te Rhenen (tot 1893), notulenboeken van de Kerkeraad (tot 1917), het register van ontvangsten en uitgaven voor het Protestantsch Bestedelingenhuis Rhenen (van 1888-1921), notulenboek van idem inclusief Tollekamp (van 1929 - heden) en het Oud-archief van de Gemeente Rhenen (notulenboeken B en W, burgerlijke stand, inventaris Gast- en Weeshuis, kaartenboek idem).

De afbeeldingen zijn afkomstig uit particuliere collectie, aangevuld met die uit het archief van het Rusthuis, het Gemeentearchief en het Streekmuseum te Rhenen. Naast deze archiefstukken zijn in dit werkje gegevens uit krante artikelen opgenomen en gegevens, verkregen uit gesprekken met 'ooggetuigen'.

Het is geen eenvoudige opgave om een geschiedenis van bijna 100 jaar in een boekje met beperkte omvang weer te geven.

De samenstellers hebben een keus moeten maken uit veel foto's en archiefmateriaal.

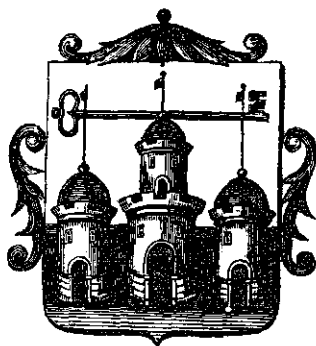
Wij hopen dat de lezer een duidelijk beeld krijgt van bijna een eeuw zorg en huisvesting voor ouderen in Rhenen.

Dit boekje is samengesteld ter gelegenheid van de opening van de gerenoveerde Tollekamp op 24 oktober 1986.

Rhenen, oktober 1986.

H.P. Deys

A. Valkenburg

2. Kerkelijke en niet-kerkelijke steun aan armen

In Rhenen heeft reeds van ouds een instelling bestaan, die zich het lot van de minder bedeelden, de armen, heeft aangetrokken. Deze instelling, het Gasthuis, in 1753 met het Weeshuis gefuseerd tot het Gast- en Weeshuis, bezat veel grond en huizen, bijeengekregen door giften van anderen.

De huizen lagen verspreid over Rhenen, met vermoedelijk een concentratie aan de Gasthuisstraat, waar vermoedelijk ook het oude Gasthuis heeft gestaan, maar als zelfstandig gebouw is het al lang geleden verdwenen en de exacte plek is ook niet meer bekend.

Een tweede instelling, met een gelijk gericht doel, is de Diaconie van de Ned. Herv. Kerk te Rhenen, ook reeds enkele eeuwen oud. Ook de Diaconie bezat huisjes waarin armen konden wonen. Er werden echter veel armen, zowel kinderen als ouden van dagen, uitbesteed aan gastgezinnen, waarbij de Diaconie de kosten voor haar rekening nam.

Los van deze beide instellingen is tegen het einde van de vorige eeuw een stichting ontstaan, die als zelfstandige organisatie een rusthuis wilde stichten, waarin bestedelingen op kosten van derden, konden worden ondergebracht.

Het waren in de beginjaren de Diaconie van Rhenen, het Gast- en Weeshuis en de Gemeente Rhenen, die op hun kosten personen in dit Bestedelingenhuys onder konden brengen.

Voorts waren er nog enkele diaconieën van andere plaatsen, die in het Rhenense tehuis mensen lieten verplegen.

Willem van Nas schrijft in 1906 in zijn boekje "Rhenen en omstreken - voor burgers en vreemdelingen" het volgende:

"Eindelijk werd in 1889 een Armhuis voor bestedelingen, oude mannen en vrouwen, hulpbehoevenden en weezen opgericht. Deze stichting was reeds lang een wensch van menschienvende ingezetenen, die het belang der gemeente en het welzijn der burgerij bedoelden, om de nooddrift te onderhouden door liefdadigheid".

Het is merkwaardig te moeten constateren dat de gedachten aan het oprichten van een tehuis voor bejaarden voor het eerst te vinden zijn in de notulen van de Kerkvoogdij te Rhenen, en dus niet in de gelederen van de Kerkeraad of Diaconie.

Op 19 april 1888 doet de voorzitter van de Kerkvoogdij R. van Voorthuizen mededeling "dat zich alhier een voorlopige commissie gevormd heeft, om pogingen in het werk te stellen, ten einde binnen deze Gemeente een Protestantsch bestedelingenhuys op te rigten. Deze commissie heeft aanzoek gedaan om haar het huis, tuin en schuur, gelegen in de Gasthuisstraat, de Ned. Herv. Kerk behorende, kosteloos af te staan, ten einde dit huis, indien zij in haar pogingen mogt slagen, tot een Protestantsch bestedelingenhuys in te rigten".

De hierboven bedoelde 'schuur' blijkt volgens de kadastrale omschrijving F 151 de Gasthuiskapel te zijn!

Met 9 tegen 1 stem wordt besloten, onder nadere goedkeuring van het Prov. College van Toezicht een huis, tuin en schuur gratis voor dit doel af te staan. Dit pand blijkt de afgedankte pastorie te zijn, waar als laatste predikanten de dominees J. Ruijs (1840-1856) en J.Ph. Hatting (1856- ca 1862) in hadden gewoond. Er bestonden toen 2 pastorieën, een aan de Bergpoort en een oudere in de Gasthuisstraat, op de hoek van de Koningstraat en de Gasthuisstraat, naast de Gasthuiskapel.

Deze pastorie was zodanig vervallen, dat in 1862 een nieuw gebouwde pastorie, op

de hoek van de Fred. v.d. Paltshof en de Torenstraat moest worden betrokken. In de overwegingen van de goedkeuring wordt aangevoerd, dat het doel is de verpleging van hulpbehoevenden, waaraan "alhier groote behoefte bestaat". De jaarlijkse huuropbrengst van f 195,00 moet grotendeels worden besteed aan onderhoud van het pand. Bovendien is het al of niet tot stand komen van deze zo zeer gewenste inrichting geheel afhankelijk van het gunstige besluit, ".....waarom wordt geoordeeld, dat nu met het oog op de heilzame gevolgen, die door de oprichting dier inrichting geacht moet worden daaruit voor de armen te zullen voortvloeien, het gedaan verzoek niet mag worden gewezen van de hand".

Veenendaal was in dit opzicht Rhenen een eind vóór: reeds omstreeks 1860 gingen er gedachten uit naar een 'gesticht'. In 1880 werd daar, aan de Kerkewijk, het Diaconie Oude Mannen en Vrouwenhuis ingewijd.

3. Plannen maken, ontwerpen, kopen en bouwen

De Kerkvoogdij besluit om het gebouw aan de Gasthuisstraat te verkopen voor f 2.000,-- , en dus niet te schenken, waarschijnlijk mede op aandringen van het Provinciaal College. Een noodzakelijke hypotheek met de jaarlijkse kosten van f 60,-- wordt afgesloten. Deze lening wordt in 1911 in zijn geheel afgelost. Het vlotte slagen van deze transactie schepte kennelijk de toenmalige burger moed. Reeds in augustus wordt een van de huisjes van het Gast- en Weeshuis aan de Gasthuisstraat aangekocht; een bedrag van f 100,-- wordt overgemaakt aan G.J. van de Waal, de toenmalige Gasthuismeester. Er moet een of andere verbouwing hebben plaatsgevonden, want in november 1888 wordt er een post betaald van 10 gulden: aannemers Pannenbier. Het aannemersbedrijf de Wed. Klomp heeft het een en ander uitgevoerd, want er is betaald een bedrag van f 3448 gulden volgens de aannemingssom, waar op een bedrag van f 528,25 aan bijwerk kwam.

De plannen zijn uitgevoerd naar ontwerpen van W.H. Meijer, gemeentearchitect, die voor het maken van het bestek, de tekeningen en het houden van toezicht op de 'herbouw van het Gesticht' 50 gulden kreeg.

Begin maart 1889 wordt er gezocht naar een 'vader' voor het Bestedelingenhuis. Eene Van Herrewaarden uit Oud Beijerland krijgt voor zijn tervergeefse sollicitatie een bedrag van f 20,-- aan reiskosten vergoed. De volgende dag, 8 maart 1889 solliciteert P.J. Baale uit Brielle, en hij wordt de eerste vader van het nieuwe Bestedelingenhuis.

In mei komt hij hier aan, de kosten van scheepsvracht aan M.v.d.Ham bedragen f 35,-- . Baale krijgt het eerste jaar f 200,-- , vanaf 1890 jaarlijks f 250,-- .

In oktober 1892 worden er 3 huisjes van het Gast- en Weeshuis gekocht, eveneens voor f 100,-- het stuk, notaris Mos verzorgde de overdracht. In het eropvolgende voorjaar moet er weer een uitbreiding door verbouwing hebben plaatsgevonden, want op 15 juli 1891 krijgt de kersvers in dienst getreden Rhenense gemeente opzichter D. Hoiting voor het maken van bestek enz. f 10,-- betaald.

In 1894 worden er 42 personen vermeld, waaronder 8 kinderen, die voor rekening van verschillende instanties in de Gasthuisstraat verblijven. In 1895 en 1897 wordt er flink verbouw onder leiding van Hoiting. In 1898 zijn er dan 44 personen, waaronder 13 kinderen, opgenomen.

Vader Baale sterft in 1901 en het jaar daarop wordt vader Van Leeuwen

aangesteld, die echter in 1903 overlijdt.

Daarop wordt Vader Smeedema benoemd, zijn dochter Martha wordt hulp.

Het is niet bekend hoe vader Smedema zijn taak beëindigd heeft, wel weten wij dat hij in 1906 door S. Molenberg wordt opgevolgd. Hij had overigens in 1903 ook al gesolliciteerd.

In 1906 vindt er een belangrijke aankoop plaats. Van het Gast- en Weeshuis wordt dan namelijk gekocht een perceel bouwland, gelegen "aan den Veenendaalschenweg, uitkomende aan den Bandtuin". (Kad. G 928, 80 a 40 ca). Dit stuk grond, dat voor f 1800,- van eigenaar verwisselde, was reeds meer dan 400 jaar bezit van het Gast- en Weeshuis. De gemeente Rhenen had in 1897 reeds een stuk van dit perceel gekocht om er de nieuwe Openbare Lagere School te stichten. Deze school zou jarenlang bekendheid genieten als de school van meester van den Berg. Thans staat de apotheek op dit terrein.

In de inventaris van het Gast- en Weeshuis, opgesteld in 1606, werd een transportbrief vermeld, volgens welke in 1458 'eenen hof in den bantuin' door een zekere Aelbertus van Rhienen, ten behoeve van het Gasthuis binnen Rhenen wordt overgedragen.

Wanneer in 1602 ten behoeve van de gasthuismeesters Wouter Heijnricx en Jan Vonck alle aan het Gasthuis behorende percelen land door de gezworen landmeter Marcelis van Oort worden opgemeten, behoort hier ook het onderhavige perceel aan de bantuin bij. Het werd door hem groot bevonden een morgen en 114 roeden. Jan Albertsen had het toen in gebruik. (zie ook pag. 5).

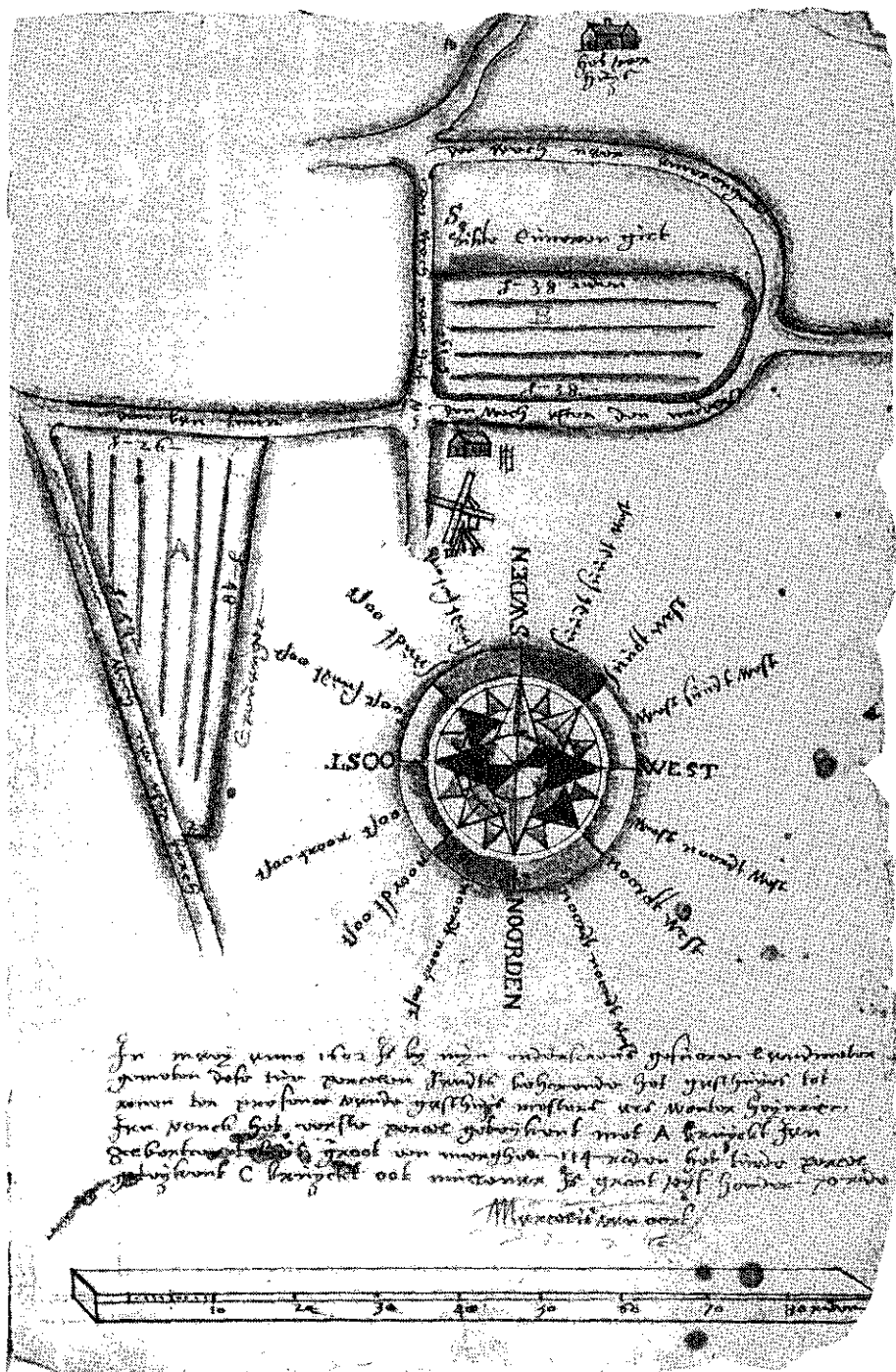
In 1908 wordt er nóg een stuk land gekocht, eveneens aan de bantuin gelegen. Er stond een woning op, die voor f 2,53 tegen brand werd verzekerd. Het is niet duidelijk onder welke voorwaarden deze koop plaats vond, vermoedelijk kreeg de eigenaar de helft uitbetaald en de andere helft bij de vrije oplevering want in het kasboek wordt in 1908 de aankoop vermeld voor f 1550,- van land en woning a/d bantuin, terwijl in 1910 de post 'teruggave aan J. Boersma van het hem toekomende bedrag bij verlaten van het huis f 1525,50' plus rente f 12,22 wordt verantwoord.

Deze Boersma woonde pas kort in Rhenen en hij trok toen 11 maart 1911 tijdelijk in bij Boonzaaijer te Achterberg, waarna hij in juli naar Utrecht vertrok.

In 1911 wordt S.J. Visser tot vader benoemd. In ditzelfde jaar kon de hypotheek van f 2000,- aan de kerk worden afgelost.

Op deze kaart, in 1602 vervaardigd door de Utrechtse landmeter Marcelis van Oort, waarop een tweetal bezittingen van het Gasthuis voorkomt, is het driehoekige perceel grond, gemerkt A, het perceel dat in de tekst genoemd wordt. Langs de bovengrens staat 'den ban tuun', thans de Bantuinweg, langs de schuine zijde links staat 'den gemene wech nae after barch', d.w.z. de openbare weg naar Achterberg, de huidige Nieuwe Veenendaalseweg.

Dit driehoekige perceel grond is ook duidelijk waarneembaar op de luchtfoto verderop in dit boekje. De molen op de kaart was de korenmolen op de Zandheuvel, rechtsboven het Veerhuis.

In menz vande 1602 is by mijn vadersland gescreven eenen
 ganschen dorp van vanden rivier hooftende het gansche lot
 van den polder vande gansche rivier van de rivier hooftende
 van vanden rivier vande gansche rivier met A. hooftende
 de hooftende vande gansche rivier met A. hooftende
 de hooftende vande gansche rivier met A. hooftende
 de hooftende vande gansche rivier met A. hooftende

Nog in 1910 wordt door D. Hoiting een aantal tekeningen ingediend, welke hebben geleid tot de bouwaanvraag, welke op 22 maart 1910 door de burgemeester Schimmelpenninck en de gem. secretaris Houtman werd gewaarmerkt. Het was dit gebouw dat tot eind 1964 langs de Nieuwe Veenendaalseweg zo'n vertrouwd beeld is geweest. Deze nieuwbouw is door de aannemers Lodder en Kolfschoten gerealiseerd. Over de betaling of financiering van dit gebouw is officieel niets bekend, althans er wordt nergens in de stukken iets over vermeld. Volgens overlevering (o.a. een persoonlijke mededeling van de schilder H.E. Roodenburg) heeft de reeds eerder genoemde Willem van Nas een ton (f 100.000 !) beschikbaar gesteld voor de bouw van dit nieuwe tehuis. Van Nas was een in Rhenen wonende rentenier, die reeds, met zijn zuster, meerdere malen giften aan de diaconie had gedaan, waaronder de huizen aan de 'Driehoek', en de onlangs afgebroken rij huisjes aan de Cuneraweg, hoek Boslandweg in Achterberg.

Verbouw Bestedelingenhuis

Na verloop van jaren blijkt er ruimtegebrek te ontstaan. Ook het ziekenzaaltje voldoet niet meer aan de eisen. Een commissie van onderzoek wordt benoemd, waarna door de Amersfoortse architect J.B. van de Haar in 1930 plannen worden ingediend voor de verlenging van de zuidvleugel en het aanbouwen van een open veranda tegen de zwakkenzaal in de zuidvleugel.

De aanbesteding vond plaats en op vrijdag 14 maart 1930 vond de opening plaats van de inschrijvingsbiljetten:

1. Gebr. Klomp	Rhenen	f 9.266,--
2. v. Gent	Amersfoort	f 10.590,--
3. v. Hoogdalem	Rhenen	f 10.850,--
4. J. Mabis	Veenendaal	f 9.500,--
5. J. Snijders	Rhenen	f 11.600,--
6. H. Snijders	Rhenen	f 13.497,--
7. B.C. Drost	Veenendaal	f 13.580,--

voor verven, behangen etc:

G. de Kruijff	Rhenen	f 915,--
Zimmerman	Veenendaal	f 1.047,--

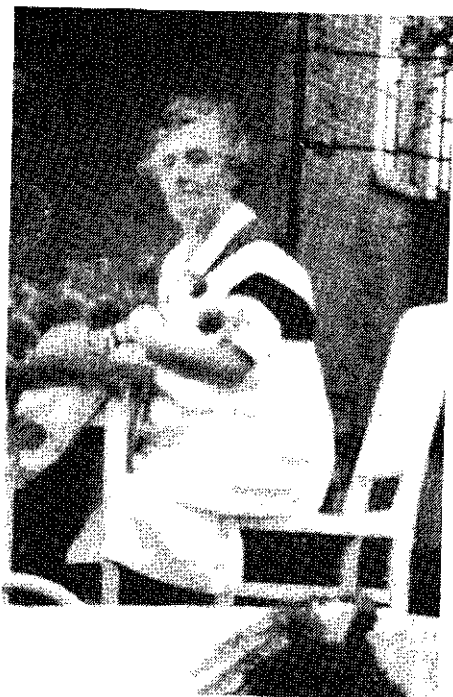
Laagste inschrijvers totaal (bouwwerk, schilderwerk) f 10.181,--

Besloten werd aan Gebr. Klomp en de Heer de Kruijff de gunning van het werk te geven.

De begroting van de architect was:

gewone bouwwerk	f 11.500,--
veranda	f 750,--
centrale verwarming	f 2.700,--
electrisch licht	f 200,--
honorarium, onkosten	f 1.300,--
sanitaire art. waterleiding	f 250,--
onvoorzien	f --,--

De bouw moet zo kort mogelijk storend werken op de gewone gang van zaken, de mannen in de zwakkenkamer zullen enige weken een ander onderdak moeten krijgen. Het werk zal op 15 juli voltooid moeten worden opgeleverd.

De gemeente-opzichter W.H. Meijer (1836-1890) heeft de eerste verbouwingen van de huisjes aan de Gasthuisstraat ontworpen. Hij heeft, als diaken, de stichtingsacte van de Stichting het Prot. Bestedelingenhuus mede ondertekend. (foto linksboven).

Derk Hoiting (1863-1928) was de architect van het Bestedelingenhuus, het gebouw dat in 1910 werd neergezet aan de Nieuwe Veenendaalseweg. Hij kwam uit Hoogeveen naar Rhenen, in verband met zijn aanstelling als opzichter der gemeente-eigendommen per 15-2-1891. (foto rechtsboven).

Zuster Van Lonkhuijsen was eigenlijk Wijkzuster, zij heeft echter veel gewerkt ten behoeve van de bewoners van het Bestedelingenhuus, later het Rusthuus (foto links).

4. Ontvangsten en uitgaven voor het bestedelingenhuis

We nemen ter illustratie een aantal posten en andere gegevens over uit het kasboek van het Bestedelingenhuis, en wel over de periode 1889 - 1920.

In 1889 voor diaconie Driebergen 4 personen verpleegd.
 diaconie Ned. Herv. Gem. Rhenen 5 verpleegden
 Gast- en Weeshuis te Rhenen 6 verpleegden
 Gemeente Rhenen 1 verpleegde
 diaconie Elst 1 verpleegde
 + een onbekend aantal ingekochte verpleegden.
 Totaal ca. 20 personen

31 aug. 1888	G.J. v.d. Waal (gasthuismeester) koopenningen van het huisje van het Gast- en Weeshuis	f	100,--
24 sept. 1888	transportkosten voor de koop (onder hypotheek, f 2000,--) van het huis van de Kerk (aan notaris Mos)	f	175,--
nov. 1888	aannemers Pannembier	f	10,--
7 mrt. 1889	De Heer van Herrewaarden, reiskosten van Oud Beijerland en terug	f	20,--
8 mrt. 1889	De Heer Baale, reiskosten van Brielle en terug	f	15,--
mrt. /apr.	de Wed. A. Klomp, aannemingssom	f	3.448,--
	idem, rekening bijwerk	f	528,35
9 mei	M.v.d.Ham, scheepsvracht verhuizing van den heer Baale	f	35,--
juni	W.H. Meijer voor het maken van het bestek, tekeningen en opzicht houden bij den herbouw van het Gesticht	f	50,--

N.B.: het tractement van vader Baale is f. 200,-/jr, vanaf medio 1890 f 250,--.

5 oct. 1892	Den Gast- en Weeshuismeester, koopenningen van drie huisjes	f	300,--
	not. Mos kosten van overdracht	f	30,--

De aanvraag tot deze overdracht staat vermeld in het notulenboek van B. en W. van 20 september 1892.

Het verzoek tot de koop was uitgegaan van het bestuur van het Protestantsch Bestedelingenhuis: "de drie huisjes of woningen staande in de Gasthuisstraat binnen deze stad, tusschen de eigendommen van genoemde stichting".

Het zijn de kad. nrs. F 832, 833 en 834, tezamen groot 1 are 18 ca. Overwegende dat het Gast- en Weeshuis er geen belang bij heeft de huisjes in eigendom te behouden wordt tot de verkoop besloten.

6 juli	D. Huiting maken bestek enz. (N.B.: bedoeld wordt Hoiting, hij gaf ook tekenles aan bestedelingen)	f	10,--
apr. 1894	kosten timmerman, metselaar	f	200,--
1894	in totaal 42 personen (+ onbekend aantal ingekochte personen) opgenomen, waaronder 8 kinderen		
1895	veel onkosten aan timmerwerk, verven etc.		
1896	1½ jaar huishuur aan het Gast- en Weeshuis	f	78,--

eind 1897	timmerwerk, smeedloon, metselwerk, houtwaren, verven,	f	450,
	D. Huiting voor opzicht	f	10,--
	huishuur Gast- en Weeshuis	f	52,--
1898	44 personen, w.o. 13 kinderen		
	Huishuur Gast- en Weeshuis	f	52,--
1901	tractement P.J. Baale en Wed. Baale	f	250,--
	div. smeedwerk, timmerwerk, schilderwerk, zuiveren gebouw	f	257,--
1902	tractement vader v. Leeuwen (sterft 1903)	f	250,--
1903	tractement wed. v. Leeuwen $\frac{3}{4}$ jaar	f	187,50
	Gratificatie wed. van Leeuwen	f	25,--
	tractement vader Smedema	f	72,92
	voorschot vader Smedema	f	25,--
	loon Martha Smedema (f 50,-- per jaar)	f	4,16 ⁵
1906	loon vader S. Molenberg	f	250,--
	Gast- en Weeshuis voor aankoop van den tuin	f	1.825,--
(het betreft de aankoop vlg. not. acte Van Iterson 29 mei 1906 door het Prot. Best. huis van het Gast- en Weeshuis van een perceel bouwland te Rhenen, aan den Bandtuin, kadastraal Sectie G nr. 928, 80 a 40 ca.)			
1907	tractement vader S. Molenberg	f	275,--
1908	tractement vader S. Molenberg	f	300,--
	brandassurantie huis aan de bandtuin	f	2,53
	aankoop land en woning a/d bandtuin 1550,-		
	onkosten		129,75
	grondlasten		3,12
		f	182,87
1910	teruggave aan J. Boersma van het hem toekomende bedrag bij het verlaten van het huis	f	1.525,50
	J. Boersma rente	f	12,22
1911	Salaris S. Molenberg	f	150,--
	salaris S. Visser	f	125,--
	aflossing hypotheek Ned. Herv. Kerk	f	2.000,--
1912	salaris S. Visser	f	250,--

Boeking over de jaren 1913 - 1919 ontbreken.

De secretaris werd wel door de Kerkvoogdij gedechargeerd.

1920	37 namen van verpleegden		
	salaris S. Visser	f	600,--

6. Belangrijke feiten uit het notulenboek

Veestapel van het Bestedelingenhuus

Het bestedelingenhuus was in het bezit van een varkensstal. Voedsel en afval kon aan de varkens worden gevoerd en de varkens konden op hun beurt 'aan de bestedelingen worden gevoerd'.

In de notulen wordt een begroting voor een kippenhok en varkensstal opgenomen voor f 150,--. We praten dan over 1 mei 1929.

De varkens gaven echter ook nogal eens overlast. Zo wordt door de toen aanwezige Vader geklaagd over stank door vuilophoping. Er zullen daarom bij het huis en varkensstal waterkranen worden aangeschaft. Tevens worden dan rietmatten aangeschaft om de zijkanten van het varkenshok te bedekken.

De varkens werden niet alleen gebruikt voor eigen consumptie. In het financieel overzicht lezen we dat in 1935 de nettowinst van de varkensstapel f 100,- heeft bedragen.

In de notulen van de vergadering op 25 januari 1957 staat: "De varkens worden op voorstel van één der regentessen opgeruimd. Een van de regenten, de slager Hooijer, heeft hier de laatste tijd het toezicht op gehad".

Deze beslissing betekent het einde van de veestapel. Overgebleven voedsel zal op een andere wijze afgevoerd dienen te worden.

Leveranties

De middenstand probeert op allerlei manieren te mogen leveren aan het bestedelingenhuis. Er komen verzoeken binnen van velerlei aard. Naast het willen leveren van groenten, melk en voedingsartikelen komen er ook verzoeken binnen voor het mogen knippen en scheren. De Hobokenbank doet in maart 1930 het verzoek relaties met het huis te mogen aanknopen.

Er moet orde op zaken worden gesteld. Er komen ook klachten binnen van leveranciers die lid zijn van de Ned. Herv. Gemeente en trouw de kerk bezoeken. Zij zijn het niet eens met het feit dat leveranciers van andere kerken mogen leveren aan het huis. Op 29 sept. 1933 wordt in de vergadering besloten dat in verband met het grote aantal aanvragen tot leverantie van goederen en diensten (zoals schilderwerk, klompen, kruidenierswaren, brood, melk, kapper, begrafenis, etc) voortaan alleen leden van de Ned. Herv. Gemeente als leverancier te accepteren met de toevoeging dat eenmaal toegelaten zaken zullen behouden blijven.

De 'broodnijd' onder leveranciers zal de gehele geschiedenis door blijven meespelen.

We lezen de notulen van 28 mei 1935:

"Met toestemming van het Crisisbureau te den Haag levert nu de Heer Baars de verse melk voor 5 ½ cent per liter. Namens 19 melkslijters was Van Schuilenburg bij de voorzitter om te reclameren. De leverantie was echter reeds aan de Heer Baars toegezegd en blijft voorlopig zoo."

Ook de kappers zijn het niet geheel met elkaar eens en vinden het onjuist als één kapper het Rusthuis gedurende een jaar 'mag bedienen'. De regenten besluiten daarom dat de kappers niet het gehele jaar, maar elk 3 maanden om beurten hun werk in het Rusthuis zullen verrichten.

De spoeling wordt dun. Op 4 maart 1938 vraagt Verwoert de barbier de gunst. Dit wordt toegestaan.

De afspraken lijken te vervagen. In het notulenboek wordt in mei 1950 aangetekend:

"Het blijkt dat lidmaten van de Geref. Kerk worden geweerd als leveranciers van het Huis. Waarom gebeurt dit niet met Oud-gereformeerden en diegenen, die tonen in feite meer tot de Geref. Gemeente dan tot onze Herv. Kerk te behoren?"

Besloten wordt dat het D.B. bij de Kerkel. ontvanger zal informeren of onder de Rhenense leveranciers personen zijn, 'die niet meer tot onze kerk behoren' en hoe het staat met de betaling van de Hoofdelijke Omslag.

Op 28 december van datzelfde jaar en het daarop volgend jaar komt deze zaak weer

INSTRUCTIE

VOOR DEN

VADER en de MOEDER

IN HET HULPPERSONEEL

PROTESTANTSCH BESTEDELINGENHUIS

binnen de gemeente RHENEN.

ARTIKEL 1.

De verzorging der bestedingen in het Protestantsch Bestedelingenhuis binnen de gemeente Rhenen wordt, onder toezicht van het bestuur, waargenomen door een vader en moeder, die onder zich hebben het hulppersoneel, door het bestuur aangesteld.

ART. 2.

De Vader en Moeder worden door het bestuur in het bijzijn van de verpleegden op plechtige wijze in hunne betrekking ingeleid, nadat hun eerst deze instructie is voorgelezen.

ART. 3.

De Vader en Moeder ontvangen een jaarlijksche bezoldiging, door het bestuur vast te stellen, benevens vrijheid van kost, inwoning, bezittingen, geneeskundige hulp en dergelyken.

ART. 4.

Zij moeten zich gedragen naar de vastgestelde reglementen en zorg dragen voor de strikte uitvoering van besluiten van het bestuur.

ART. 5.

Zij zullen niet straffen dan in overleg met de huismeesters of met den President van het bestuur; wanneer het straffen onmiddellijk noodig is, mag de Vader of Moeder handelend optreden, nijdig over eenkomstig art. 7 alinea 4 van het reglement op de huiskode.

ART. 6.

De Vader en Moeder zullen samen met de andere verpleegden aan dezelfde maaltijden deelnemen. De Vader zal voorgaan en eindigen in het gebed en voor iederen maaltijd een gedeelte van Gods Woord lezen.

Het bestuur kan dit artikel tijdelijk ter zijde stellen wat betreft de eerste alinea.

ART. 7.

Ten allen tijde zullen de Vader en de Moeder in het Gesticht tegenwoordig zijn; de afwezigheid van een van beiden onder is slechts voor korten tijd en voor noodzakelijke gevallen goedgekeurd. Voor het verlaten van de gemeente is steeds de toestemming van het bestuur noodig.

ART. 8.

Bij ziekte van verpleegden geven zij onmiddellijk kennis aan een der Huismeesters; bij nood ontbieden zij dadelijk den aan de Stichting verbonden geneesheer.

ART. 9.

Bij de maandelijksche vergadering van het Bestuur legt de Vader een rekening over van de door hem gebruikte afgeteijpen maand gedane uitgaven en ontvangene inkomsten.

ART. 10.

De Vader en Moeder zullen in overleg met de huismeesters de dagelijkse voeding regelen.

ART. 11.

De afdelingen van jeugdige en oudere bestedingen worden zeer streng gescheiden gehouden, zowat wat betreft eten, slapen, als wat raangaat het gewone dagelijkse leven.

ART. 12.

De Vader en Moeder zijn verplicht de bestedingen te plaatsen in de afdelingen, welke het bestuur zal aanwijzen.

ART. 13.

De met de verzorging der jeugdige bestedingen belaste persoon gebruikt niet deze dezelfde maaltijden en handelt daar op dezelfde wijze als de Vader en de Moeder bij de ouderen.

ART. 14.

De in het vorige artikel bedoelde persoon verzorgt onder toezicht en volgens beveling van den Vader en de Moeder de haren toevertrouwen.

ART. 15.

De Vader en Moeder en ieder die tot het Hulppersoneel behoort kunnen op de bestuursvergadering berichten of bezwaren indragen, die nauwkeurig zullen worden onderzocht.

Op verlangen van het bestuur zijn zij verplicht in de bestuursvergaderingen te verschijnen, tot dat deel waartoe het bestuur zulks noodig acht.

ART. 16.

Geen verandering in dit Reglement wordt gemaakt dan met de stemmen der tegenwoordig zijnde leden van het bestuur.

Albus vastgesteld op de vergadering van het Bestuur van het Protestantsch bestedelingenhuis binnen de gemeente Rhenen, den 24ten Januari 1889.

DS. P. N. PIKAAR, *President*,
DS. N. M. DE LIGT, *Secretaris*,
W. A. SANDERINK, *Penningmeester*,
J. A. LIGCHTUS DE ROOIJER,
D. SANDERINK,
A. VAN VOORTHUISEN,
J. H. BAARS,
R. T. DE OVELDER.

ter tafel. Er volgt een discussie over leveranciers die, alhoewel lidmaat van de kerk te zijn, toch elders ter kerke gaan. Anderen bezoeken in het geheel geen kerk. Na rijp beraad wordt besloten, dat alleen leveranciers, die weigeren de hoofdelijke omslag te betalen, van de lijst zullen worden afgevoerd.

12 december 1951: de Kerkeraad vraagt te onderzoeken of de firma X een Roomse firma is, en zo ja, of het niet mogelijk is tegen dezelfde prijzen elders te kopen. De voorzitter deelt mede, dat dit vermoeden inderdaad juist is en alleen ingeval van beduidend prijsverschil bij deze firma zal worden gekocht.

Herdenkingen

Gedurende de vele jaren heeft men bewezen dankbaar te zijn voor al hetgeen tot stand is gebracht. In de geschiedenis van bijna 100 jaar bejaardenzorg komen we diverse malen feest- en gedenkdagen tegen.

De eerste keer is dat in april 1929. In een regentenvergadering attendeert de secretaris Ds. Van Willenswaard de anderen op het feit dat op 15 mei het 40 jaar geleden zal zijn dat het Bestedelingenhuys geopend werd. Verschillende oud-regenten zullen worden uitgenodigd om dit 40-jarig bestaan 'plechtig te gedenken'.

Bij deze feestelijke gebeurtenis ontvangen de verpleegden (de opgenomen bestedelingen) f 1,-. Vader en Moeder ontvangen elk f 10,- en de 2 meisjes ieder f 2,50. Deze feestdag wordt ingeluid door een net nieuw aangeschafte luidklok.

We zijn tien jaar verder

In de notulen van 30 maart 1939 lezen we: "Besloten wordt op maandag 15 mei het 50-jarig bestaan der Stichting feestelijk te herdenken. De heer v.d. Horst komt terug op het besluit van de vorige vergadering, waarin werd voorgesteld dat de Stichting aan de Cunerakerk n.a.v. het 50-jarig bestaan een koperen lichtkroon zou schenken met 24 lichtpunten, kostende ca. f 750,- terwijl het daaraan verbonden werk gratis zou worden verricht door de heren v.d. Horst en van Waveren. De kosten voor het Rusthuis zullen over 3 jaar worden verdeeld. Aldus besloten." Burgemeester d'Aumale van Hardenbroek, hield een toespraak en bedankte o.m. de regenten en regentessen.

Ds. van Willenswaard sprak. Gezongen werd psalm 103:1 en daarna gaf de voorzitter een overzicht van de toestand van het Rusthuis op heden en wijdde enige woorden aan de toekomstige plannen, waarbij een nieuw, groter en meer modern ingericht gebouw als hoofdwens werd gesteld.

De waarn. secretaris, Ds. van Willenswaard gaf een belangwekkend overzicht van het ontstaan en de ontwikkeling van het Rusthuis gedurende de afgelopen 50 jaren, één en ander ontleend aan de notulen der in die tijd gehouden vergaderingen, welk verslag in het archief zou worden opgenomen. Dit overzicht is helaas verloren gegaan.

Enkele andere sprekers hielden een toespraak, waarbij o.m. dr. Waller werd gelukgewenst met het hem door HKH Prinses Juliana uitgereikte Kruis van Verdienste van het Ned. Rode Kruis. Na het slotwoord van de voorzitter volgden een dankgebed en gemeenschappelijk gezang. Daarna werden verversingen aangeboden en werd er een rondgang door het gebouw gemaakt.

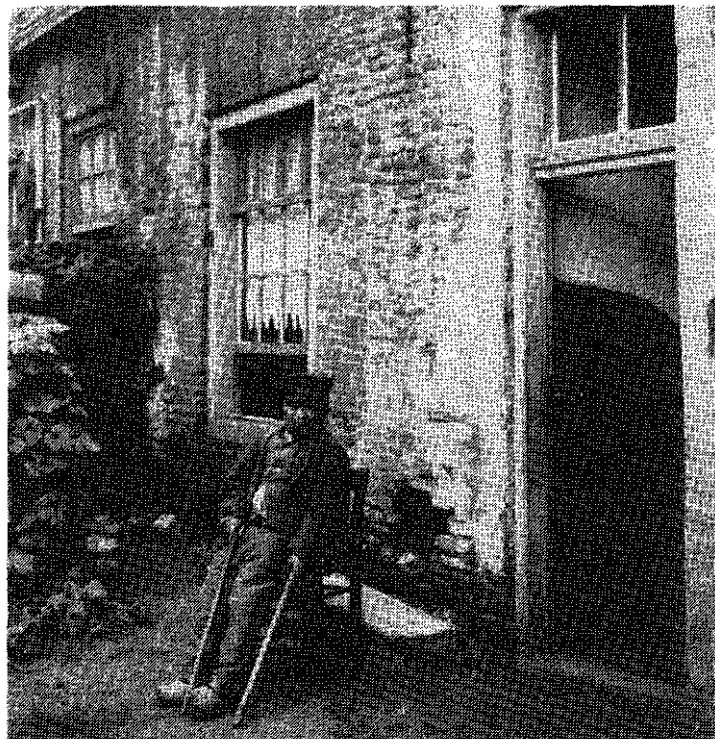
De eerste 'Vader' van het Bestedelingenhuus, P.J. Baale op de binnenplaats van het oudste Bestedelingenhuus. Rechts de toegangspoort vanuit de Koningstraat, geheel rechts is nog juist iets van de Gasthuiskapel te zien.

Een van de huisjes aan de Gasthuisstraat, welke deel uitmaakte van het eerste Bestedelingenhuus. De foto is van 1909. De oude man was Hendrik 'de Beer' (Van Dijk). De pomp links was in 1892 aangelegd.

De binnenplaats van de voormalige huisjes van het Gast- en Weeshuis.

Een van de bekendste bewoners van het Bestedelingenhuus was Hendrik van Dijk ('de Beer', overl. 1913). Hij zit hier voor zijn woninkje aan de Gasthuisstraat. Het is de woning waar vader Baale voor staat, zie de foto op pagina 13. De foto is van oktober 1909.

Ook in 1949 is het feest. Op plechtige wijze wordt dan het 60-jarige jubileum gevierd. Ditmaal met een herdenkingsdienst in gebouw Irene. In het Rusthuis is er een feestavond met film en aanbidding van het Jubileumgeschenk. Het personeel krijgt ½ maandsalaris.

Het door de fa. Hovestad vervaardigde theelepeltje met inscriptie, n.a.v. het 60-jarig jubileum, is bijzonder mooi uitgevallen. Er wordt een exemplaar aangeboden aan alle verpleegden, personeel, kerkeraadsleden, kerkvoogden, notabelen, regenten en aan allen die zich (volgens het toenmalige feestcomité) verdienstelijk jegens het Huis hebben gemaakt.

Dit jubileum geeft in de bestuursvergadering wat problemen. De regentessen hebben namelijk uit de krant vernomen dat het 60-jarig jubileum op feestelijke wijze zal worden gevierd. Zij vinden het niet leuk op deze wijze van dit feit kennis te moeten krijgen.

Deze fout werd mogelijk doordat drie maanden tevoren het besluit genomen was om niet meer gecombineerd te vergaderen. Voordien vergaderden de regenten en regentessen gezamenlijk. Op 25 februari 1949 ontstaat er een conflict tussen de dames en de heren. Omdat de dames liever afzonderlijk vergaderen wordt op die datum besloten afzonderlijk te vergaderen. Uitsluitend in dringende gevallen zal voortaan gecombineerd worden vergaderd.

De laatste keer dat de Stichting wordt herdacht is in 1964. De Stichting bestaat dan 75 jaar. Even nog is er onenigheid over de juiste datum. Nadat de secretaris precies had uitgezocht wanneer deze dag viel, werd op 15 mei dit jubileum gevierd met een film van de blindenvereniging, een etentje en muziek. Hierbij wordt uitdrukkelijk vermeld dat de dames-bestuursleden hiervoor ook worden uitgenodigd.

Wel vond men aanleiding het 10-jarig bestaan van de Tollekamp te herdenken (in 1967 in gebruik genomen). De eerste week van mei 1977 werd dit feit gevierd, waarbij Ouwehands Dierenpark een belangrijke plaats innam.

Personeel

Het Huis heeft in de loop der tijd verschillende directies gekend. Ten tijde van het Bestedelingenhuis werd de dagelijkse leiding, geheel naar het gebruik in die dagen, toevertrouwd aan een Vader en Moeder.

De namen van vrijwel alle vaders, vanaf het begin tot aan 1946, konden worden achterhaald. Enkele interessante details werden via het Bevolkingsregister opgespoord. Zo bleken van de laatste vier vaders er drie uit het hoge noorden afkomstig te zijn: Smedema was geboren in Oostdongeradeel, Visser in Tietjerksteradeel en vader Kreeft in Hoogeveen. Onder de vermelding van het beroep kwamen wij tegen: armenvader en armenmoeder, huisbewaarder en vader Prot. Bestedelingenhuis.

De vaders en moeders (tot en met Molenberg) woonden in de Gasthuisstraat, dit adres veranderde later in Koningsstraat. Toen vader Baale in het bevolkingsregister (van 1890-1918) werd ingeschreven (1889), werden tevens alle bestedelingen op dezelfde bladzijde(n) ingeschreven: zo'n 70 namen staan vermeld onder de B. van Baale en niet, zoals de overige Rhenense ingezetenen, onder hun eigen letter (Bevolkingsregister deel 11: In deel 24 zijn vele namen van de latere periode onder Bestedelingenhuis vermeld).

Het volgende overzicht kon worden gereconstrueerd:

P.J. Baale 1889-1901 (overl.)
B. van Leeuwen 1902-1903 (overl.)
A. Smedema 1903-1905
S. Molenberg 1906-1911
S.J. Visser 1911-1923 (?)

?

R. Kreeft 1929-ca 1946

Na de laatste vader, Kreeft, werd de leiding aan een aantal directrices, die kwamen en gingen, opgedragen. Sinds 1985 is er voor het eerst een directeur benoemd.

Personeel werd in de beginperiode aangesproken met dienstbodes en huispersoneel. In 1929 stond voor dienstbodes f 275,- begroot en ontving men af en toe f 5,- reisgeld.

In 1934 blijkt de tijd van salarisverhoging tot het verleden te gaan behoren. In de notulen van 6 november lezen we dat de Vader verlaging van zijn inkomen krijgt en evenzo het overige personeel.

Voor vader en moeder bedroeg het max. salaris f 900,-, de toeslag per kamer was f 5,-, verzekering f 182,60, ouderdomsrente f 57,20, ziekteverzekering ca. f 48,-, ongevallen f 30,80. Vader moet voortaan zelf inkomstenbelasting betalen. Kostgeld vervalt.

De zuster: salaris f 440,-, verzekering f 372,50, ziekteverzekering f 41,40, ouderdomsrente f 25,20, invaliditeit f 26,-, geen kostgeld in de vacantie.

1e dienstbode: f 300,-, kamertoeslag f 2,- per kamer per jaar, ziekte en ongevallenverzekering f 26,-, ouderdomsrente f 41,40 geen vrijdom van inkomstenbelasting.

2e dienstbode: f 240,-, kamertoeslag f 2,-.

Dagmeisje: f 234,-.

Niet alleen op personeel wordt bezuinigd. Ook op voedingsmiddelen moet van tijd tot tijd bezuinigd worden. Dit is ook het geval met de roomboter. Besloten wordt geen roomboter meer te verstrekken. Mochten er verpleegden zijn die toch roomboter wensen, dan kunnen zij tegen bijbetaling van het prijsverschil hun pakje margarine inruilen.

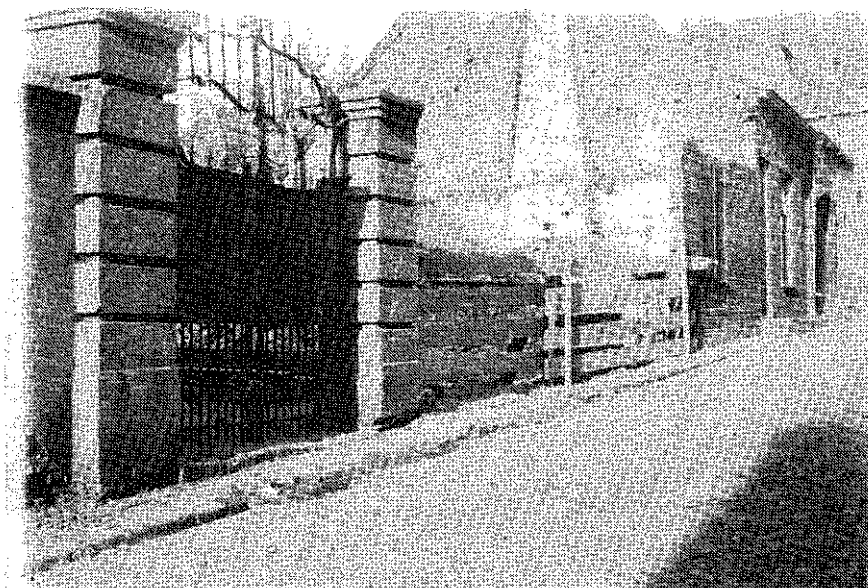
Verpleegprijzen

De 'bestedelingen' werden vroeger 'verpleegden' genoemd, ook al waren ze kerngezond. Later kwam het woord 'bewoners' in gebruik. Het gevolg was dan ook, dat vroeger over 'verpleegprijzen' werd gesproken. Tegenwoordig heeft men het over 'pensionprijzen'. Dat de geldontwaarding en de reeks kostenstijgingen in de loop der tijd ook niet aan deze pensionprijzen voorbij is gegaan, zal het onderstaande staatje duidelijk illustreren:

	1889-1906 1907		1962	1965	1970	1976
zaalbewoners	f 8,50	f 10,-	f 165,-	f 200,-		
kamerbewoners			f 200,-	f 265,-	f 465,-	f 1.320,-
echtparenkamers			f 300,-	f 410,-	f 750,-	f 2.040,-
alle prijzen zijn per maand.						

De Gasthuisstraat in het begin van deze eeuw, gezien in oostelijke richting. Links het Gasthuiskerkje.

De toegangspoort naar de huisjes aan de Gasthuisstraat, die samen het Bestedelingenhuis werden genoemd. De foto is uit 1911, het nieuwe onderkomen aan de N. Veenendaalseweg was reeds in gebruik genomen; een van de pandjes naast de poort was net afgebroken.

REGLEMENT

DER

HUISORDE

VAN HET

**PROTESTANTSCH —
BESTEDELINGENHUIS**

TE RHENEN.

Electrische Drukkerij C. WAMMER, Rhenen.

REGLEMENT.

ARTIKEL 1.

Van de verpleegden wordt verlangd gehoorzaamheid en onderwerping aan Bestuurders, alsmede aan Vader, Moeder en hulppersoneel.

ART. 2.

De verpleegden moeten zich onthouden van het ijdel gebruiken van 's Heeren Naam, alsmede van onzedelijke gesprekken en handelingen.

In alle opzichten moeten zij zich ordelijk en betamelijk gedragen. Zij zullen zich zooveel mogelijk rein houden en vooral aan iedel zindelijk verschijnen. Het spuwen op de vloeren is verboden. Ieder verpleegde zal op den daarvoor vastgestelden tijd aan de maaltijden moeten komen.

ART. 3.

De verpleegden zullen de huiselijke en openbare Godsdienst oefeningen getrouw en eerbiedig bijwonen. Vrijheid om van de openbare Godsdienst oefening thuis te blijven kan door Vader en Moeder worden verleend.

ART. 4.

Het misbruik van sterke drank, het bezoeken van tapperijen, het vragen van giften is den verpleegden ten strengste verboden. Het pruiimen binnenshuis is verboden, het rooken wordt alleen buiten en in de mannen-gezelschapzaal toegelaten.

ART. 5.

Geen verpleegde mag zonder verlof van den Vader of de Moeder het huis verlaten. Vaste uitgaansdagen worden door het Bestuur bepaald. De verpleegden hebben zich te houden aan bepaalden tijd en orde van uitgaan en thuiskomen.

ART. 6.

De verpleegden zijn verplicht den arbeid, zoo wel voor het huis als voor particulieren, door den Vader of de Moeder hen opgedragen, te verrichten. Ook bij den arbeid buiten het huis staan zij onder toezicht van Vader of Moeder.

ART. 7.

Het door de verpleegden van particulieren verdiende loon komt voor 1/3 ten voordeele van het huis.

ART. 8.

De verpleegde die zich misdraagt en zich niet stoort aan orde en regel, wordt gestraft.

ART. 9.

De straffen die kunnen worden opgelegd, bestaan in: verbod van uitgaan; kamerarrest; het ontnemen van voorrechten.

Bij aanhoudend wangedrag kan de verpleegde door het Bestuur uit het huis worden verwijderd.

ART. 10.

De verpleegden hebben het recht na zulks vooraf aangevraagd te hebben, in de vergadering van het Bestuur bezwaren in te brengen.

ART. 11.

In de mannen-gezelschapzaal, als ook in die der vrouwen, zal een afschrift van dit Reglement aan den muur worden opgehangen.

ART. 12.

Geen verandering in dit Reglement wordt gemaakt dan met 2/3 der stemmen van de tegenwoordig zijnde leden van het Bestuur.

Aldus vastgesteld in de vergadering van het Bestuur van het Protestantisch Bestedelingen-huis te Rhenen, den 12^{den} Juli 1911.

DS. J. M. LAMMERS,

Voorz. en waarn. Secr.

G. LECCUS DE RIDDER,

Penningmeester.

Jhr. G. J. A. SCHIMMELPENNINCK.

P. RECTER.

D. J. BARS.

C. VAN VOOR THUIJSSEN.

G. R. SCHUT.

Foto pagina 20

Een fraaie foto van het noordelijk deel van Rhenen, genomen in 1911 vanaf de Cuneratoren. Rechts de Gasthuiskerk, linksboven het nieuwe Bestedelingenhuis aan de Nieuwe Veenendaalseweg. Net achter de molen staat de Openbare Lagere School, op deze plek staan thans de apotheek en de bibliotheek.

Foto pagina 21

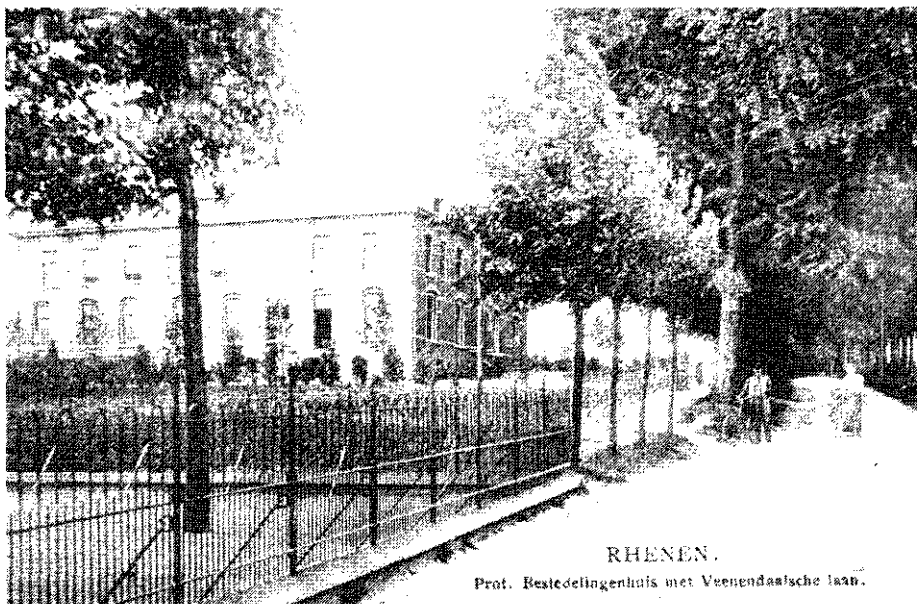
Op de hoek van de Gasthuisstraat en de Koningstraat heeft eeuwenlang het hier afgebeelde Gasthuiskerkje gestaan, dat na de laatste oorlog werd afgebroken. Achter dit gebouw stonden de huisjes, die deel uitmaakten van het Bestedelingen-huis. Rechts het ijzeren hek, dat toegang gaf tot het Huis. (foto Monumenten-zorg).

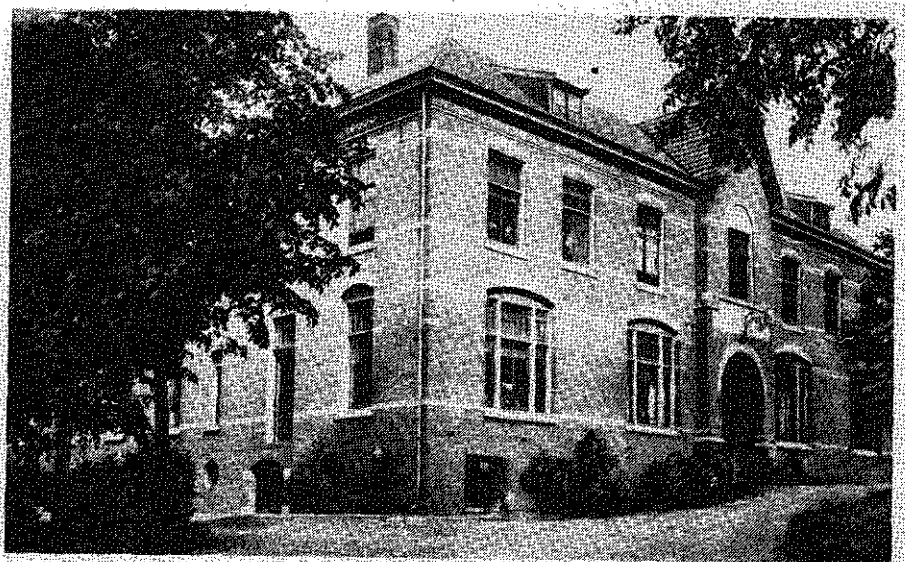

De voorgevel van het Bestedelingenhuys, ca 1920.

Deze foto van het Protestantsch Bestedelingenhuys werd vlak na de opening in 1910 gemaakt. De Veenendaalseweg, toen nog laan geheten, stond vol met grote beuken. Het is de oudste bekende foto van dit gebouw.

Prot. Bestedelinghuis, Te Rhenen

Een foto van het Bestedelinghuis van voor 1930: de veranda ontbreekt nog.

Willem van Nas (1844-1928), (rechts op de foto), 'oud uitgever', was een wat zonderlinge rentenier die zeer lang in Rhenen heeft gewoond. Samen met zijn zuster Keetje heeft hij veel geld aan de Diaconie geschonken. In 1906 schreef Van Nas een boekje over Rhenen, waarin een aantal prentbriefkaarten was opgenomen. Hij heeft de grote schenking gedaan, die het mogelijk maakte, in 1910 het Bestedelinghuis aan de Nieuwe Veenendaalseweg te bouwen.

ALGEMEENE VOORWAARDEN

EN

BEPALINGEN

TOT OPNEMING IN HET

„RUSTHUIS” te RHENEN

ARTIKEL 1.

Entreegeld f 25.—.

ART. 2.

Een driemaandelijksch verpleeggeld van f 90.—, tekenen bij vooruitbetaling aan den penningmeester te voldoen.

ART. 3.

Een driemaandelijksch ziekgeld van f 3.75, voor *vrije* gewone genees- en heilkundige hulp of operatie in een ziekenhuis. Alle *buitengewone* uitgaven bij ziekte, alsmede de kosten van het vervoer naar een ziekenhuis of krankzinnigen-gesticht zijn voor rekening van hen die de verpleging in het Rusthuis hebben aangevraagd.

De verpleegden ontvangen de medische behandeling van den Geneesheer, door het college van Regenten aangewezen; alleen in overleg en voor eigen rekening met voornoemd college, kunnen zij door een anderen Geneesheer worden behandeld.

ART. 4.

Begraveniskosten f 75.—, tenzij in overleg met het Bestuur anders wordt overeengekomen.

De verpleegden, welke, bij hunne opname, in een begrafenisfonds zijn ingeschreven, zijn verplicht de polissen of boekjes af te geven en eene volmacht te teekenen, waarbij de penningmeester der stichting gemachtigd wordt bij hun overlijden, de uitkeering in ontvangst te nemen. Bij overhoopst vertrek uit de Stichting, mogen zij de polissen of boekjes tegen terugbetaling der door de Stichting voorgeschooten gelden medenemen.

Bij overlijden wordt 2 weken verpleeggeld, na datum van overlijden, in rekening gebracht.

ART. 5.

Indien een op te nemen persoon *bijzondere hulp*, verzorging of nauwlettend toezicht noodig heeft, komt dit ten laste van hen, die opname hebben verzocht.

ART. 6.

Bij wijze van proef kan men voor tenminste één maand tot drie maanden in de Stichting worden opgenomen tegen een verpleeggeld van f 35.— per maand bij vooruitbetaling, tenzij in overleg met het Bestuur anders wordt overeengekomen; alle andere onkosten zijn voor rekening van hen die de verpleging in het Rusthuis hebben aangevraagd. *Het entreegeld* wordt, bij eventueel

verlaten der Stichting, terugbetaald.

ART. 7.

In buitengewone gevallen kan men zich tegen een zekere som, of tegen lijfrente, voor het *leven inkoop*. Dit geheel ter beoordeeling van het college van Regenten.

ART. 8.

Zij, die in de Stichting zullen worden opgenomen, behooren een *uitrusting* te bezitten van onder- en bovenkleeding en schoeisel, te weten: 4 stuks van elke onderkleeding in goeden staat, een paar schoenen, een paar pantoffels, weekse en Zondagsche bovenkleeding.

De onkosten, verbonden aan het *verstellen* en de gewone reparaties van kledingstukken en schoenwerk zijn geheel in de *verplegingsprijs* inbegrepen. Het noodzakelijk aanschaffen van *nieuwe boven- en onderkleeding*, zoowel als van *schoenen en pantoffels*, kortom de aankoop van al het noodzakelijke nieuwe voor de verpleegden, komt ten laste van de *instelling of persoon* voor wiens rekening de verpleegden zijn opgenomen. Vooral wordt door het Bestuur toestemming gevraagd, tot aankoop hiervan.

ART. 9.

De *kosten* verbonden aan de opneming van verpleegden, met hun goederen, zijn steeds voor rekening van degenen, die opneming hebben verzocht.

ART. 10.

De verpleegde wordt *liefst onder geleide* verwacht, terwijl de *penningmeester* van het College van Regenten, eenige dagen vooruit van hun komst in kennis moeten worden gesteld.

ART. 11.

Nagelaten goederen en contanten, tenzij anders overeengekomen, vervallen aan de *inrichting*. Het Bestuur behoudt zich het recht voor, hiervan ten behoeve der nabestaanden af te wijken.

ART. 12.

Het College van Regenten behoudt zich het recht voor *borgen te eischen*, ter verzekering van de richtige nakoming der financiële verplichtingen der aanvragers-verpleegden.

ART. 13.

Vóór de opneming in de Stichting moet een *gezegeld contract* overeenkomstig de „Algemene Voorwaarden” door den aanvrager worden geteekend, waarvan deze een afschrift ontvangt.

ART. 14.

De volgende stukken moeten bij of voor de opneming in de Stichting worden overgelegd:

- a Een verhuurbiljet naar de Gemeente Rhenen.
- b Een verklaring van den geneesheer, als bedoeld in het formulier van aanvraag onder Nr. 9, 10 en 11.

- c Een uittreksel uit het geboorteregister.
- d Is de man weduwnaar, een uittreksel uit het overlijdensregister van de overledene vrouw.
Is de vrouw weduwe, een dergelijk bewijs van den overleden man.
De stukken sub. c. en d. zijn vrij van zegel en kosteloos verkrijgbaar ter plaatse waar de geboorte of het overlijden plaats had. De stukken moeten dienen om bij eventueel overlijden in de Stichting, ter secretarie der gemeente aangifte te kunnen doen.
- e Een volledige opgaaft van onder- en bovenkleeding, en kortom van alles wat de verpleegde meebrengt, ook o.a. hetgeen hij (zij) aan heeft.
- f. Een juist adres van het naaste familielid, verzorgers of kennissen, die eventueel de verantwoording op zich nemen voor de opvolging van het contract, dat vóór de opneming in de Stichting gemaakt wordt.

ART. 15.

Alle verpleegden ontvangen een wekelijksch *zakgeld* van f 0.50. Daarenboven kunnen verpleegden voor het verrichten van lichte diensten en werkzaamheden, in het Huis of den tuin, worden *bezoldigd* met f 0.25 per week.

Het *zakgeld*, tenzij anders is overeengekomen, komt *ten laste van de Instelling of persoon, voor wiens rekening de verpleegde is opgenomen*.

Voor verpleegden, welke voor rekening zijn opgenomen van de Diaconie der Ned. Herv. Gem., van het Gast- en Weeshuis, alsmede van de Burgerlijke Gemeente, te *Rhenen*, gelden gewijzigde bepalingen van verpleeggeld en anderszins

ART. 16.

Indien een verpleegde *vóór* het afloopen van een kwartaal, de Inrichting verlaat, zoo is deze verplicht het *volle loopende kwartaal* aan den penningmeester te voldoen. De termijn van opzegging voor hen, die *vrijwillig of op verzoek van het Bestuur* de Inrichting verlaten, is 3 maanden. Alleen in het laatste geval restitueert het Bestuur het entreegeld. In alle gevallen van vertrek, worden de begrafeniskosten gerestitueerd. (ART. 4).

ART. 17.

Regelingen, welke van bovenstaande en nevengaande artikelen afwijken moeten bij geschrifte blijken en zijn aan de goedkeuring van het Bestuur onderworpen.

Aldus vastgesteld in de vergadering van het Bestuur van het Rusthuis te Rhenen den 9den September 1937.

G. C. d'AUMALE BARON VAN
HARDENBROEK, Voorzitter.

Ds. A. Gr. v. WILLENSWAARD,
Vice-Voorzitter.

Ds. JOH. KIJNE, Secretaris.
D. A. VAN GINKEL,

Vice-Secretaris.

G. A. BAUW, Penningmeester.
P. J. VAN DEN BOSCH.

P. KINNEGIM.

J. VAN DER HORST, Sr.
R. VAN VOORTHUJSEN.

Foto pagina 26

Luchtfoto uit 1930 van het stuk land, gelegen tussen de Nieuwe Veenendaalseweg en de Bantuinweg, dat vanouds bezit is geweest van het Gasthuis. Het oorspronkelijke driehoekige perceel, op de kaart uit 1602 weergegeven onder A, is op de foto duidelijk te herkennen. In de punt staat de Openbare Lagere School, daarna het Bestedelingenhuis, daarboven het Wijkcentrum. Linksonder het Huis de varkensstallen. Rechts onder zijn de huiskes van de Driehoek nog te zien.

Foto pagina 27

Ter gelegenheid van het 40 jarig bestaan van het Bestedelingenhuis werd voor de hoofdingang een groepsfoto van bewoners, notabelen en regenten gemaakt. Enkele bekende personen: geheel linksboven G.J. Klaassen, diaken en notabel, middenboven de archivaris Dr. R. Jesse (regent), rechtsboven de gemeentesecretaris Sleswijk Visser. Midden rechts, tussen de dames in het wit, Ds. G. van Willenswaard en de tweede van rechts is Gijs Fieren (pers). Onder Fieren Fien van Willenswaard. In het midden vader Kreeft, rechts van hem moeder Kreeft en boven haar mevr. Van Willenswaard.

Foto pagina 28

Er werd feest gevierd in het Rusthuis, toen omstreeks 1937 het echtpaar Gerrit en Wilhelmina van Tintelen-van Manen 70 jaar getrouwd waren (het echtpaar op de voorgrond). Vele leden van de familie poseerden, samen met vader en moeder Kreeft (links en rechts van het 70-jarig bruidspaar), maar ook aanwezig waren onder meer de bewoners juffr. Van Leeuwen (tweede van rechts), de ex kok van De Koning van Denemarken Pel (derde van rechts op de tweede rij), Maria Jonkhans (geheel linksboven), Naatje (de Beer) van Dijk (naast de lamp) en Fie Pluijgers (rechts onder de lamp).

Oorlog

De dreiging van de tweede wereldoorlog is merkbaar in de officiële stukken van het Huis.

We citeren uit de notulen:

9 december 1938: Ingekomen een brief van dr. Waller als hoofd van de Geneeskundige Dienst. Gevraagd wordt in tijden van oorlogsgevaar te willen afstaan:

1. beide eetkamers, keuken, bijkeuken en zitkamer van Vader en Moeder. Naar aanleiding hiervan vraagt men zich af, waarom dr. Waller niet aangeeft, waar de verpleegden en personeel tot een getal van ongeveer 50, een onderdak hebben te vinden.

2. gevraagd wordt dat in oorlogsgevaar de Moeder voor de voeding moet zorgen. Opgemerkt wordt dat deze taak veel te zwaar is, vooral bij oorlogsgevaar, t.o.v. de verpleegden.

3. gevraagd wordt dat het Rusthuis voor 12 stuks ledikanten met toebehoren zal zorgen en gereed zullen zijn. Opgemerkt wordt dat het niet op de weg van het Rusthuis ligt, deze extra uitgave van ca. f 200,- te doen. Het Rusthuis is geen philanthropische inrichting. Het ligt op de weg van de afd. Rhenen van het Rode Kruis om voor ledikanten e.d. te zorgen.

4. Gevraagd wordt de kelders tot schuilkelders in te richten. Gezegd wordt in de brief dat het gemakkelijk is klaar te maken: wat houten balken en wat zakken zand en de kelders zijn klaar. Opgemerkt wordt, dat dit wel heel eenvoudig wordt voorgesteld en men oordeelt: geen kelder is beter dan een slecht ingerichte kelder. In oorlogsgevaar is het gymnastieklokaal van de O.L.S. een uitnemend gebouw voor hulp hospitaal: centraal verwarmd, ten alle tijde beschikbaar, centraal gelegen bij allerlei lokalen, geschikt voor uitbreiding. Het Rusthuis kan in zulk een tijd krachtadig helpen: logies, verstrekken van verplegers en verpleegsters van hulp in voeding en verzorging, uitleenen van ledikanten, stoelen, tafels, dekens en lakens en alles wat niet strikt nodig is, en in zulke tijden gebruikt kan worden.

30 januari 1939. Wat de wens betreft van dr. Waller over de schuilkelders, wordt besloten een schuilkelder in het Huis in gereedheid te laten brengen en wordt toegestaan schuilgraven te laten aanleggen langs het hek van het Rusthuis, evenwijdig met de weg.

5 februari 1940. Tenslotte besluit de vergadering op voorstel van de voorzitter, in verband met de precaire toestand waarin ons land zich tussen oorlogvoerende mogendheden gesteld ziet, de mantels der effecten aan de Stichting toebehorende, elders in ons land bij een Bank in openbare bewaring te geven. De 2e voorzitter en de penningmeester zullen hierover in overleg treden met de directeur van het bijkantoor Rhenen van de Hobokenbank waar effecten met couponbladen thans in een safe zijn ondergebracht.

Op 1 januari 1940 was de bevolking van het Rusthuis als volgt:

Zaalbewoners van elders	24
Verpleegden voor rekening van het BA te Rhenen	16
Verpleegden voor rekening van het Gast- en Weeshuis	5
Verpleegden voor rekening van de Diaconie te Rhenen	8
Kamerbewoners	5
personeel met inbegrip van de Vader en Moeder	7
	65 personen

De verslagen van de vergaderingen vanaf maart 1940 - oktober 1947 ontbreken.

In de oorlogsperiode moesten de bewoners van het Rusthuis tweemaal geëvacueerd worden. De eerste maal lezen we daarover in de Overheids uitgave "Evacuaties in Nederland 1939-1940" door J. Koolhaas Revers:

1940

"De tweede kleinere inrichting uit Rhenen, die voorkomt in de geschiedenis van gestichten, is het Rusthuis voor Ouden van Dagen aldaar, waarvan volgens vooraf beraamd plan 54 patiënten en 7 leden van het personeel zouden moeten worden vervoerd naar "Huize Agatha" te Oostvoorne. Ook hier bleek in de praktijk der evacuatie het te vervoeren aantal personen iets hoger, want in totaal werden 71 personen geëvacueerd, waaronder een zieke en 3 gebrekkigen. Het transport geschiedde met de drie, door de Etappen-Directie daarvoor bestemde auto's, n.l. twee grotere bussen en een kleinere, welke laatste tevens werd gebruikt voor het medenemen van de hoogst nodige bagage. De voertuigen waren op tijd aanwezig en het inladen geschiedde daarna zo snel mogelijk. Het Rusthuis zelf zou reeds spoedig daarna in gebruik worden genomen voor het opnemen van militaire zieken en gewonden. Toen alles was ingeladen, werd de reis naar de nieuwe bestemming aanvaard, een reis die echter niet zonder emotie zou verlopen, omdat men tussen Gouda en Rotterdam plotseling belandde in de actie-radius van een lucht-bombardement, dat zowel het wegdek als de naaste omgeving schade berokkende, doch waarbij de kleine groep geëvacueerden en haar bussen er gelukkig zonder kleerscheuren afkwamen. Oostvoorne en Huize Agatha werden tenslotte heelhuids bereikt, doch niet meer op deze eerste oorlogsdag, want daar de passage over de Maasbruggen te Rotterdam die vrijdagmiddag al niet meer mogelijk was, werd besloten om te trachten over Maassluis Oostvoorne te bereiken.

Te Maassluis aangekomen, moest daar worden overnacht en van daar uit kon de volgende dag per veerboot de reis worden voortgezet en werd tenslotte Oostvoorne in goede orde bereikt, waar de uitgewekenen na hun lange tocht in Huize Agatha werden opgenomen. Ook hier viel hen een goede ontvangst en vlotte medewerking ten deel en verliep het verblijf zonder bijzondere gebeurtenissen, totdat, na ingewonnen inlichtingen en verkregen toestemming, de terugreis naar Rhenen kon worden aanvaard op de 5e juni en wederom intrek kon worden genomen in het Rusthuis, dat, behalve dan het bezwijken van een aantal ruiten onder invloed van de luchtdruk van ontploffende projectielen, bespaard was gebleven voor de vernieling, die Rhenen op vele plaatsen geteisterd had. De reis heen en terug, mitsgaders het verblijf in Oostvoorne, verliep zonder dat een der verpleegden of leden van het personeel daarvan enig nadeel ondervond; gezien de toestand, waarin de eigen woonplaats na terugkeer uit Oostvoorne werd aangetroffen, zullen de bewoners van dit Rusthuis van hun oorlogs"uitstapje" naar Oostvoorne wel geen spijt hebben gehad."

Merkwaardig is het feit, dat diverse informanten te Rhenen verklaarden, dat de bewoners van het Rusthuis in Krimpen/Lekkerkerk werden ondergebracht. Iemand die wij spraken had daar zelf nog een grote villa, die jaren had leeggestaan, geheel schoon gemaakt. H. van Gesink vertelde onlangs, dat hij, in deze roerige dagen, in opdracht van het toenmalige Hoofd Gemeentewerken, N. Souwerbren, op de open 8 cylinder Ford vrachtwagen, meer dan 20 oudjes naar Lekkerkerk heeft gereden. Samen met de hulp van wijlen Gijs van Breenen werden hekken en dekzeilen aangebracht om de reizenden enigszins te beschermen. De toenmalige wethouder E.P. van Dijk vroeg hem in Lekkerkerk, of er nog wat te eten was. Ja, er waren nog 2 grote varkens in de stal bij het Rusthuis achtergebleven. "Halen!" had E.P. toen bevolen, en van Gesink, die terug was gegaan met de vrachtauto, vertelde nu: "Hoe ik ze er op gekregen heb, dat weet ik niet, maar ik heb ze helpen slachten."

Omdat Rhenen na september 1944 steeds meer in de vuurlinie kwam te liggen (er stond een Duits kanon bij de boerderij De Gelpert te Achterberg: de geallieerden zaten in Opheusden) moest de Rhenense bevolking voor de tweede maal haar geliefde woonplaats verlaten. Het was, in tegenstelling tot de goed georganiseerde evacuatie in 1940, nu een wanordelijke toestand, waarbij eigenlijk iedereen zelf maar voor een adres moest zorgen. De bewoners van het Rusthuis vertrokken oktober 1944 naar Zeist, waar zij aanvankelijk in de Doopsgezinde kerk werden ondergebracht en later in de villa "Blanda" aan de Utrechtseweg. Hier kwam in januari ook Ds. van Willenswaard, die inmiddels met emeritaat was gegaan, met zijn vrouw, terecht nadat hij eerst bij particulieren onderdak had gevonden. In deze hongerwinter zijn aldaar vele oudjes gestorven, die, in hun eenzaamheid, door Ds. van Willenswaard naar hun laatste rustplaats werden begeleid.

Uit de dagboekantekeningen van Ds. van Willenswaard noteren wij het volgende:

"Zondag 22 oktober 1944 te Zeist. Des n.m. kerken wij in de oude kerk te Zeist, bij Ds. Berkhof, tekst Openb. 12. Toen wij de kerk verlieten, hoorden wij dat geheel Rhenen bevel tot evacuatie had gekregen. Op de Slotlaan zagen wij karren met beddegoed beladen en ander huisraad en daarop vluchtelingen. In eens zag ik bekenden: de fam. Pleijler, op het huisraad, de vrouwen er achter en voor de mannen. De tamboer-majoor liep nog flink in de pas. Bij het Zusterhuis (op het slot) waren een grote rij karren met evacué's; een droevig gezicht. Uit verschillende dorpen kwamen ze: Bennekom, Rhenen, Betuwe-dorpen. Zo ging ik elke morgen naar het slot.

Vele Rhenenaren ontmoette ik, o.a. v.d. Berg (plantsoen) in zijn wagentje. Verder wed. Lelyveld, die 2 dochterjes had verloren, door granaatvuur, tijdens de ev. in Achterberg. Verder de fam. Van Hees.

Ik vernam weldra van enkele Rusthuis-mensen, op de Slotlaan ontmoet, dat het Rusthuis in de Doopsgezinde kerk was ondergebracht. Ik ontmoette daar: Vader en Moeder en verder het hele personeel. De meeste verpleegden waren meegekomen, anderen bij familieleden.

Mevr. Avis lag met zware koorts (bronchitis) op een matras op de vloer van een kamer. Het was aandoenlijk dit te zien, terwijl de heer Avis, blind, er verslagen bij zat. Ik ontmoette de bekenden, mej. v. Leeuwen, Fie Lammers, Martje met tante, zuster De Kat met haar hondje en verder Hilde met haar man, Piet de Jong.

Woensdag 25 oktober stierf mevr. Avis, 28 okt. begrafenis. Zondag 29 okt. des v.m. om half elf, gingen wij, (oma en ik) naar het Doopsgezinde kerkgebouw om een dienst te leiden voor het Rusthuis. Aanwezig waren: 2 lieden uit Zeist die voor de geëvacueerden zorgden, J. v.d. Horst sr. en zijn vrouw, personeel van het Rusthuis en alle verpleegden.

Ik sprak naar aanleiding van Markus 4: "Storm op zee". Oma bespeelde het orgel; het was aandoenlijk te samen te zijn. Maandag 30 oktober wederom een begrafenis van een verpleegde uit het Rusthuis, om 11 uur v.m.

Zaterdag 11 nov. mevr. v.d. Horst overleden, begrafenis 14 nov. gesproken naar aanleiding van Gen. 27. Pieter en Jan enz. ontmoet. Des namiddags kwam Mien Slot meedelen dat haar vader nog onverwacht was gestorven. Vrijdag begrafenis.

Zondag 5 november de tweede dienst in het Rusthuis in de Doopsgezinde kerk. Dinsdag 19 dec. ben ik gewandeld naar villa Blanda, waar het Rusthuis is

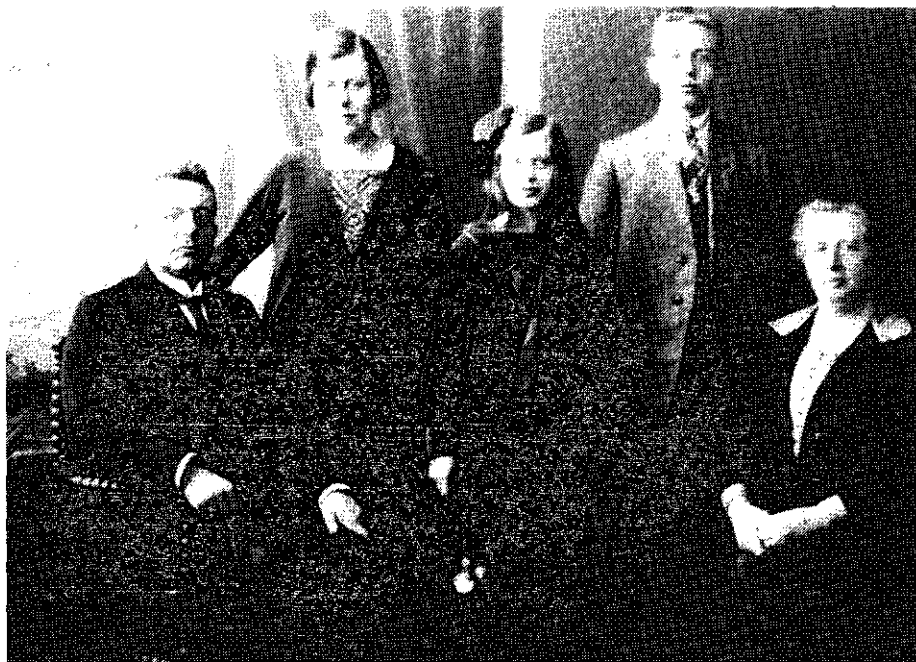
gevestigd (aan de Utr. str. weg). Den dag tevoren waren Vader en Moeder, de Jong en Jantine naar Rhenen geweest. Ze vonden daar een desolate toestand. De antieke stoelen uit de regentenkamer waren stuk gehakt, alle deuren beschadigd, de ledikanten weggeroofd.

Vrijdag 5 jan. had ik de lijkdienst van wed. Majoor, in het Rusthuis. Toen wij (Vader, Moeder en ik) naar het graf gingen was het 5 uur n.m.! De duisternis begon te vallen.

Maandag 22 jan. begrafenis in Rusthuis van Kastelijn."

Toen de bevrijding in mei 1945 een feit was, kon men nog niet dadelijk terugkeren. Zuster Van Lonkhuijzen had het Rusthuis in gebruik genomen en er onder andere enkele typhuspatienten in op laten nemen.

Met enige vertraging konden de bewoners toen pas, met vader en moeder Kreeft, op 19 juni 1945 hun vertrouwde plekjes terugzoeken.

De familie van Dominé Van Willenswaard. Samen met zijn vrouw heeft hij zich vele jaren lang ingezet ten behoeve van de bejaarden in Rhenen. De foto werd gemaakt bij het afscheid van Souburg, toen de beroeping te Rhenen een feit was.

Vermaning en bestraffing

De verpleegden hadden het ten tijde van het Bestedelingenhuis niet altijd even gemakkelijk.

Men moest dankbaar zijn voor het onderdak dat men had gekregen en men moest zich streng houden aan de regels. Niet ieder ouder liet zich dat zomaar welgevalen. In de vergadering van 14 maart 1930 werd gesproken over mej. V. uit D. Er waren klachten gekomen van de Vader. Ondanks besprekingen met haar bleef zij hardnekkig in haar opstandigheid. Besloten werd de Diaconie te D. te schrijven dat Mej. V. in huis niet op haar plaats is.

In de notulen van mei 1948 lezen we over een verpleegde, die 'nogal eens stout is' en zich van de vermaningen der directie weinig aantrekt. Zij zal voor de voorzitter moeten verschijnen om een reprimande te incasseren.

In 1949 verzocht de directrice de verpleegden te verbieden café's te bezoeken. De vergadering was echter van mening dat dit te veel inbreuk zou doen op hun rechten, echter kon natuurlijk onbehoorlijk thuiskomen verboden en bij herhaald voorkomen, gestraft worden. Een jaar later is er enige discussie over de wens van de directrice dat alle bezoek om 10.00 uur het Huis moet hebben verlaten. Een voorstel dit tijdstip te verschuiven naar 11.00 uur haalt het niet.

In het verleden bleek het feit, dat de mannen en vrouwen, ook echtparen, streng gescheiden werden, zelfs in het dagverblijf, tot allerlei problemen aanleiding gegeven te hebben. Ondanks hun hoge leeftijd bleek dat een stiekum bezoekje het risico van bestraffing wel waard was.

Autorities

Voor het eerst wordt in 1937 een autorit voor de bewoners georganiseerd, evenals in 1938 en 1939. Na de oorlog wordt dit gebruik voor het eerst in 1949 hervat. Deze autotochten vinden in het begin van de vijftiger jaren onder leiding van Ds. Kooreman plaats.

7. Van Bestedelingenhuis naar rusthuis en bejaardencentrum

De zorg voor ouden, zwakken en bestedelingen begon bijna 100 jaar terug. We lezen dat in 1889 een "Armhuis voor bestedelingen" werd opgericht, kortweg het Bestedelingenhuis genoemd.

In de vergadering van 5 mei 1933, ruim 44 jaar later wordt ter notulering vastgelegd dat in de vorige vergadering besloten was de naam van het Huis te veranderen van Bestedelingenhuis in Rusthuis en dit boven de ingang te vermelden.

Naar aanleiding van een legaat, toegezegd in 1938, blijkt echter dat de officiële naam voor het Rusthuis nog steeds is: Protestants Bestedelingenhuis.

In 1955 wordt voor het eerst gesproken over verzorgingshuis of bejaardencentrum. Dit n.a.v. een bezoek van de heer Mr. Frank van de Alg. Diaconale Raad (Afd. Bejaardenzorg). Hij heeft het Huis bezocht en had er slechts één woord voor over: n.l. "afbreken". De beste oplossing zou waarschijnlijk zijn een verzorgingshuis met kleine woningen. De bewoners hebben dan meer het idee nog een zelfstandig huishoudentje te hebben. In Mijdrecht, Rijswijk en Huizen zijn moderne bejaardencentra gebouwd. De regenten, regentessen, kerkvoogden, notabelen en kerkeraadsleden zullen deze gaan bezichtigen.

Een foto uit de vijftiger jaren van het rusthuis. Links van de witte auto de veranda; ook de aanbouw van 1930 links is goed te zien.

In juli 1957 wordt de geschiedenis en de betekenis van het Bestedelingenhuus gememoreerd door de voorzitter Jhr. Bosch van Rosenthal. Hij houdt de vergadering voor: "Dit huus is vroeger niet als rusthuus, maar als bestedelingenhuus opgezet. In dit huus werden mensen opgenomen, waar niemand meer voor wilde zorgen. Dikwils werden deze personen voor een te laag bedrag ingekocht. Toen later meer werd overgeschakeld naar de rusthuusvorm, bleek dat feitelijk een aantal mensen, gezien hun debiliteit en invaliditeit niet in dit rusthuus thuishoorden. Ook nu nog hebben wij met deze moeilijkheden te kampen. Hoewel daarna bij de opname van verpleegden een selectie werd toegepast, liet men toch dikwils het medelijdend hart spreken en werden patienten opgenomen, waarvan achteraf bleek, dat zij in een rusthuus niet op hun plaats waren."

Omdat de meningen over het verbouwen van het oude rusthuus of het plegen van nieuwbouw nogal verschillen wordt in 1958 besloten de gemeente te vragen een enquête in te stellen onder de Rhenense bevolking. Om enig inzicht te geven in de te verwachten problemen citeren we de notulen van 15 december 1958:

"Ds. Kooreman vraagt zich af, of in verband met de plannen voor de bouw van een gemeenschappelijk bejaardencentrum het Ned. Herv. Rusthuus in de toekomst nog een bestaansmogelijkheid heeft. Wanneer dit zou moeten verdwijnen zou een taak van de Kerk komen te vervallen. Is het verantwoord, in dit stadium nog verbouwingsplannen door te voeren? De voorz. (Bosch v.R.) zegt dat de bouw van een bejaardencentrum nog zeer veel moeilijkheden zal geven. Dit kan nog wel 10 jaar duren. De Heer Klaassen merkt op, dat deze verbouwing moet worden gehouden buiten de plannen van het bejaardencentrum. Het is niet mogelijk, de bejaarden nog 10 jaar in deze toestand te laten wonen. Er wordt steeds gevaren op een rapport, dat tot dusverre nog niet is verschenen. De voorz. zegt, dat dit rapport er inmiddels wel is."

18 maart 1959

Het door de voorzitter Bosch van Rosenthal voorgestelde plan van Gemeentewerken voor een totale verbouwing van het Rusthuus geeft een raming van f 36.800. Er bestaat inmiddels contact met de Landelijke Hervormde Bouwstichting voor Bejaarden. Een vertegenwoordiger hiervan wordt uitgenodigd op een vergadering te verschijnen. Voorzitter vindt dat hij in een steeds moeilijker positie als voorzitter komt. Als burgemeester moet hij de gemeentelijke belangen voorstaan, als voorzitter de belangen van het rusthuus. De belangen van het rusthuus zullen in de toekomst dikwils een gemeentebelang kruisen. Hij geeft het bestuur in overweging, naar een andere voorzitter om te zien.

In deze tijd blijkt ook een verandering in de benaming van de bestuurderen te komen.

Nadat er sinds de stichting van het Bestedelingenhuus steeds sprake was van 'regenten' en 'regentessen', werd er sinds 1960 uitsluitend over 'bestuurslid' gesproken, zonder dat uit de notulen blijkt, waarom tot deze modernisering werd overgegaan.

Uiteindelijk komen de plannen tot bouw van een nieuw bejaardencentrum toch rond. De voorbesprekingen hiertoe zijn niet gemakkelijk geweest. Genomen beslissingen werden na een paar maanden weer teruggenomen. Deze periode heeft ongeveer 4 jaar geduurd. In juli 1962 heeft er een beslissende bespreking plaats tussen het bestuur van het rusthuus met burgemeester en wethouders van Rhenen

en Ir. Scheffer van Volkshuisvesting. Uit deze besprekingen mag worden geconcludeerd dat noch het gem.bestuur noch Ir. Scheffer zich zullen verzetten tegen de bouw van een nieuw rusthuis met een cap. van 80 personen + een aantal bejaardenflats. Overeengekomen wordt dat de architect een nieuw plan zal ontwerpen en dit zal voorleggen aan Ir. Scheffer. Aangezien het voornemen bestaat deze nieuwbouw toe te passen met woningwetfinanciering, wordt er op aangedrongen, contact op te nemen met een woningbouwvereniging. In de volgende bespreking, in aanwezigheid van architect Jansen (van het architectenbureau Feenstra uit Arnhem) geeft deze nadere inlichtingen over de bouw van een nieuw bejaardencentrum. Na bestudering van de tekeningen wordt besloten tot projecteren van 2 garages en enkele andere wijzigingen. Daarna wordt een brief van B en W d.d. 11-7 besproken betreffende voorwaarden voor de bouw van een nieuw rusthuis. Deze wordt ongewijzigd geaccepteerd. O.a. staat hierin, dat in de eerste plaats in aanmerking komen bewoners dezer gemeente, zonder onderscheid in godsdienst en richting. Men was hierover minder tevreden, hoewel dit een voortzetting is van de reeds bestaande toestand.

Nu de plannen rond zijn voor een nieuw bejaardencentrum moet er ook een naam gevonden worden. Er wordt in oktober 1963 een prijsvraag uitgeschreven voor een nieuwe naam.

Hoewel verschillende ingezetenen en niet-ingezetenen in totaal 36 namen voor het nieuwe bejaardencentrum hadden ingezonden, kon geen overeenstemming worden bereikt over een geschikte naamsaanduiding. Onder de inzendingen kwamen namen voor variërend van Avond-wake, De Bantuin, Torenzicht, Cunerazicht, Quo Vadis, en de Pluis tot Avondlicht, Avondrust, Mathena, De Ark, Zonnestraal, Zonnehof, Herfstvreugde en De Jeugd vliegt uit (welke laatste naam werd voorgesteld door 8 bewoners van het rusthuis).

Het zou nog een half jaar duren voordat men de huidige naam toevertrouwde aan het huis. In de notulen van 23 april 1964 lezen we dat de secretaris van Dhr. J. Tollenaar alhier heeft vernomen, dat de grond waarop het gebouw komt te staan, vroeger genoemd werd "Tollekamp". Na informatie bij prof. Van Iterson bleek dit juist te zijn. Besloten werd deze naam over te nemen en de naam der Stichting te wijzigen in "Stichting Hervormd Bejaardencentrum "De Tollekamp" te Rhenen." In dezelfde vergadering deelt de voorzitter mee dat het oude gebouw met de grond aan de gemeente wordt verkocht voor f 15,- per meter. De Gemeente verhuurt het nieuwe gebouw t.z.t. aan de Stichting, terwijl deze laatste voor de inrichting en exploitatie moet zorgdragen.

Verhuizing naar Veenendaal

In Veenendaal is het Rusthuis voor 'Oude lieden' leeg gekomen. De Ouden van Dagen die daar woonden zijn vertrokken naar het nieuwe bejaardencentrum in Veenendaal.

Dit geeft onder de Veenendaalse ouderen paniek omdat ze meenden dat de bejaarden uit Rhenen hun plaatsen zouden innemen in het nieuwe huis.

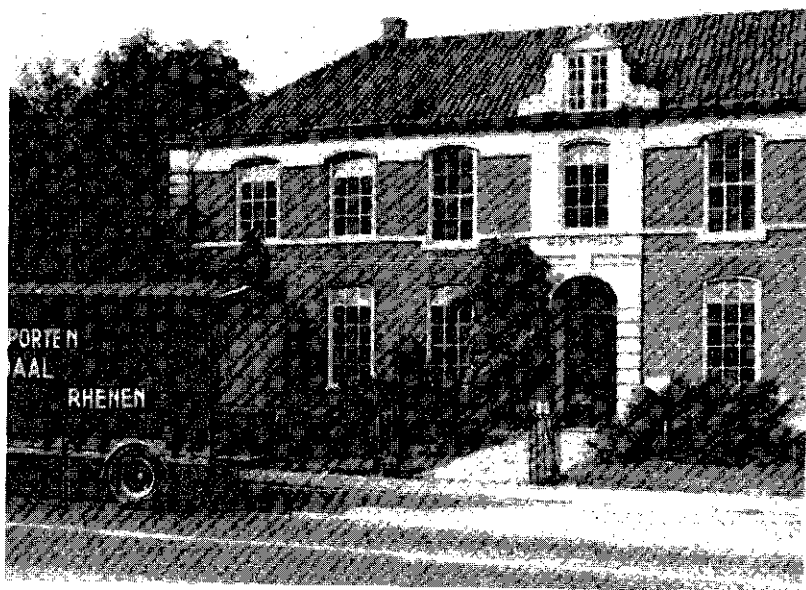
We lezen in het boek 'Ruim honderd jaar bejaardenzorg' geschreven door J. van Barneveld en H. Diepenveen: *Bejaarden uit Rhenen*

Plotseling verschijnt in één van onze plaatselijke bladen het bericht, dat de bejaarden uit het rusthuis in Rhenen tijdelijk onderdak krijgen in het nieuwe rusthuis in Veenendaal. Het blijkt, dat men de klok heeft horen luiden, maar niet weet waar de klepel hangt.

Ongerust geworden over deze mededeling, stellen de toekomstige bewoners de vraag of er wel zoveel ruimte is. Ds. Vroegindewij stelt hen gerust. De bejaarden uit Rhenen zullen tijdelijk gehuisvest worden in het oude rusthuis. Dit in verband met een nieuw te bouwen bejaardencentrum op de plaats van het oude.

Voor de bejaarden in Rhenen is dat een uitkomst. Door de nieuwbouw van hun eigen onderkomen in Rhenen hoeven ze tijdelijk maar een tiental kilometers te verhuizen.

Er wordt besloten dat voorzitter Kooreman, de heren De Rooder en Hofman en de directie een bezoek brengen aan Veenendaal. Ze hebben een lijst opgesteld van de dringend noodzakelijke reparaties. Nadat die zijn uitgevoerd vertrekken de Rhenense bejaarden eind 1964 naar Veenendaal. De bouw in Rhenen kan beginnen.

Nieuwe Stichting opgericht

Omdat bepaalde formuleringen in de statuten van de oude Stichting niet meer voldoen, en deze niet gewijzigd mogen worden, zal de oude Stichting moeten worden opgeheven en een nieuwe in het leven geroepen. Hiervoor zal een gecombineerde vergadering van kerkvoogden, notabelen en kerkeraadsleden nodig zijn.

Op 3 februari 1965 wordt deze gecombineerde vergadering van kerkvoogden, notabelen en kerkeraad der Herv. Gem. te Rhenen en het bestuur van het Protestantsch Bestedelingenhuus te Rhenen belegd. In verband met de bouw van een nieuw bejaardencentrum is het wenselijk om de oude Stichting te liquideren en de bezittingen en schulden over te dragen aan de nieuw op te richten stichting. Een voorstel wordt aangenomen, niet meer verplicht te stellen om alle bestuursleden uit Kerkvoogdij en Kerkeraad te moeten kiezen. Dit werd trouwens in de statuten van de oude stichting ook niet geëist. Besloten wordt dat 6 van de 9 leden uit

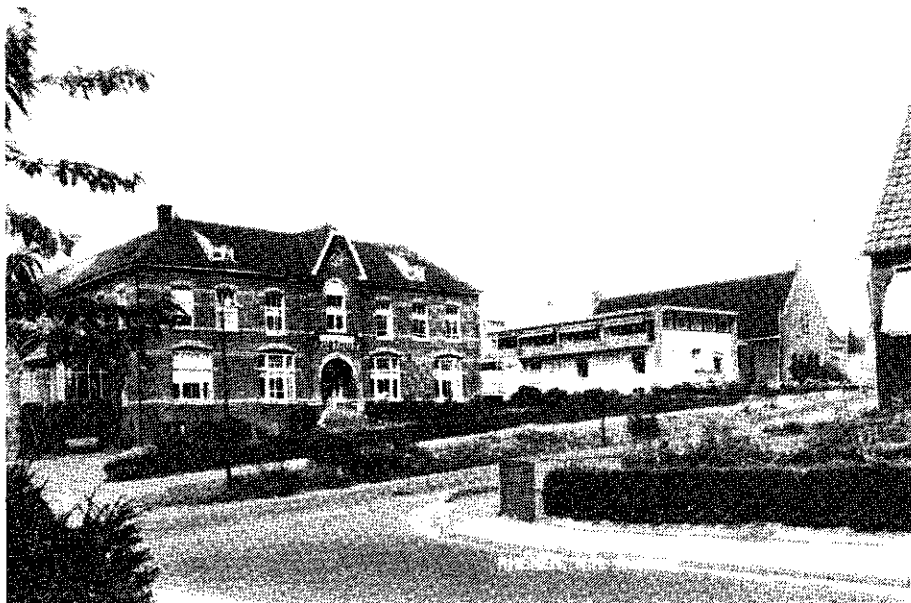
Kerkvoogdij en Kerkeraad moeten worden gekozen. Tevens wordt besloten tot ontbinding en liquidatie te komen met gelijktijdige overdracht van alle bezittingen en schulden aan de nieuw op te richten stichting: "Stichting Hervormd Bejaarden-centrum 'De Tollekamp' te Rhenen".

Voorgesteld wordt, een dame in het bestuur op te nemen. Voor contacten met de directrice etc. acht men dit van belang. Alzo geschiedt.

Oost West Thuis Best

In het voorjaar 1966 komt de terugkeer van de bejaarden naar Rhenen ter sprake. De BB te Veenendaal heeft aangeboden, voor de verhuizing te willen zorgdragen. Dit zou dan meteen als oefening kunnen gelden, waarvoor Rijkssubsidie beschikbaar zou zijn. Daar de verhuizing van Rhenen naar Veenendaal ook spontaan vanuit Rhenen is geschied, gaf het bestuur de voorkeur aan een dergelijke wijze met medewerking van het Rode Kruis afd. Rhenen.

Op 20 december 1966 werden alle bejaarden uit Veenendaal weer naar Rhenen overgebracht. Hoewel het gebouw nog niet geheel gereed was, wilden de bewoners toch graag voor de feestdagen weer 'thuis' zijn. In januari 1967 zouden de overige toekomstige bewoners hun intrek in het nieuwe centrum kunnen nemen, waarna op 25 mei 1967 het nieuwe bejaardencentrum 'De Tollekamp' officieel in gebruik wordt genomen.

Een van de laatste afbeeldingen van het oude Bestedelingenhuis. Links de veranda, rechts het nieuwe Wijkgebouw, dat van 1960 is.

In "De Valleï" van 21 december 1966 wordt melding gemaakt van de verhuizing van de bejaarden naar Rhenen.

Het zal dan nog tot 25 mei 1967 duren voordat "De Tollekamp" door Rhenens burgemeester, jhr. L.H.N.F.M. Bosch, ridder van Rosenthal, overgedragen wordt aan het bestuur van dit nieuwe centrum. Hij deed dit met de woorden:

"Ik wil 'De Tollekamp' graag overdragen aan het bestuur met een opdracht. We zijn voor elkaar verantwoordelijk, maar laten we elkaar niet bevoogden. Laten we de bejaarden die hier zijn als volwaardige mensen beschouwen, die zelf hun leven mogen regelen. Op die wijze kan de verantwoordelijkheid van de werkende bevolking voor de niet-werkende bevolking tot uiting komen. Ik geloof dat als door al degenen in dit huis hier gewerkt wordt met respect voor de ander en eerbied voor het eigen leven van de ander, dat dan onder Gods zegen dit huis een taak kan vervullen. Hiermede heb ik namens de gemeente die dit huis gebouwd heeft "De Tollekamp" overgedragen aan het bestuur van het Rusthuis."

De Tollekamp in cijfers

De bouw van "De Tollekamp" geschiedde in de zogenaamde woningwetsfeer. Dit had tot gevolg dat alles zo sober mogelijk moest worden uitgevoerd. De kosten waren echter nog (we praten dan over het jaar 1966) f 3.250.000,--.

Grond	f	125.000,--	
Gebouwen	f	2.400.000,--	
Tuin- en wegaanleg	f	65.000,--	
			f 2.590.000,--

Bijzondere voorzieningen

Liften	f	60.000,--	
Centr. Verw. en warmwaterinstallatie	f	200.000,--	
Huistelefoon	f	13.000,--	
Oproepinstallatie	f	62.000,--	
			f 335.000,--
			f 2.925.000,--

Inventaris			
Stoffering	f	50.000,--	
Meubilair	f	100.000,--	
Linnengoed	f	10.000,--	
Zonwering	f	50.000,--	
			f 210.000,--
Huishoudelijke apparaten	f	15.000,--	
Keukenmachines enz.	f	75.000,--	
Aanloopkosten	f	25.000,--	
			f 325.000,--

Totale kosten f 3.250.000,--

Het verzorgingshuis bestaat uit:

110 eenpersoonskamers	110 bedden
12 echtparenkamers	24 bedden
5 ziekenkamers	10 bedden
14 personeelskamers	14 bedden

Verder zijn er nog 11 bejaardenwoningen.

De voorlopige pensioenprijs bedraagt:

voor een eenpersoonskamer

f 400,-- per maand

voor een echtparenkamer

f 650,-- per maand

Huur incl. verwarming enz. voor een
bejaardenwoning

f 130,-- per maand

Over flankerend beleid gesproken

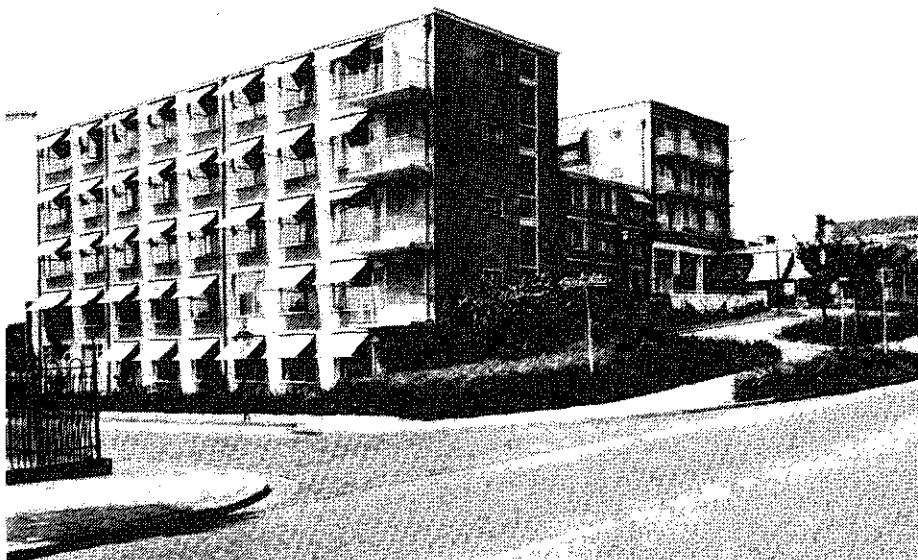
16 oktober 1930

De ziekenverzorging van het huis komt aan de orde. Opgemerkt wordt dat zuster Van Lonkhuijzen goed beschouwd slechts hulp hoeft te verlenen aan de verpleegden van de Rhenense diaconie, Gemeente en van het Gast- en weeshuis. Zuster Van Lonkhuijzen heeft steeds klaar gestaan, ook voor andere verpleegden. Een geschenk zal haar, als bewijs van dankbaarheid worden aangeboden.

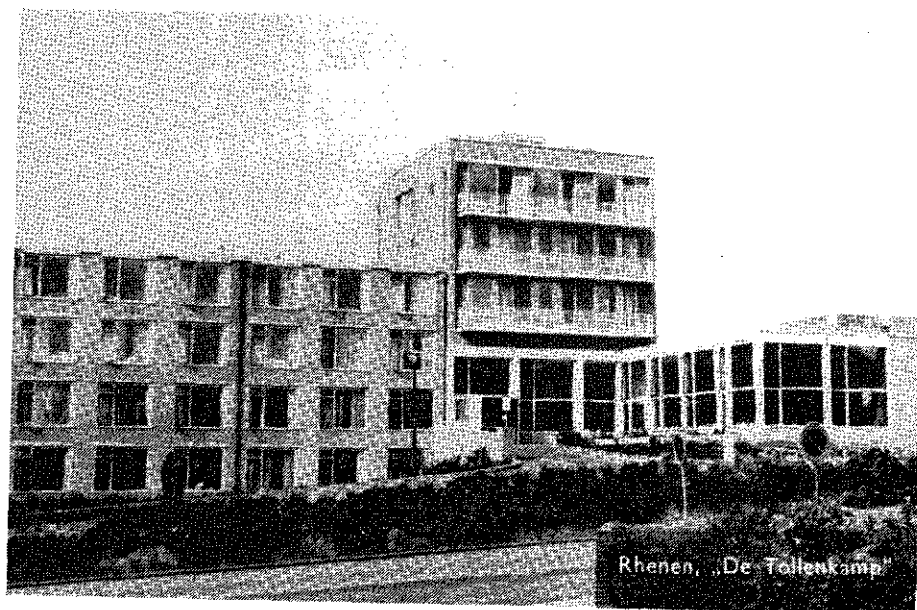
Deskundig of Hervormd?

In de notulen van 16 november 1955 komen wij naar aanleiding van de benoeming van een directrice de volgende passage tegen: "Het was uiterst moeilijk een keuze te doen. Tenslotte bleef alleen Zr..... over, die het Dagelijks Bestuur zeer geschikt toeleek, maar helaas behoort zij niet tot onze Hervormde Kerk. Toch meende het D.B. haar voor tijdelijk te moeten aannemen."

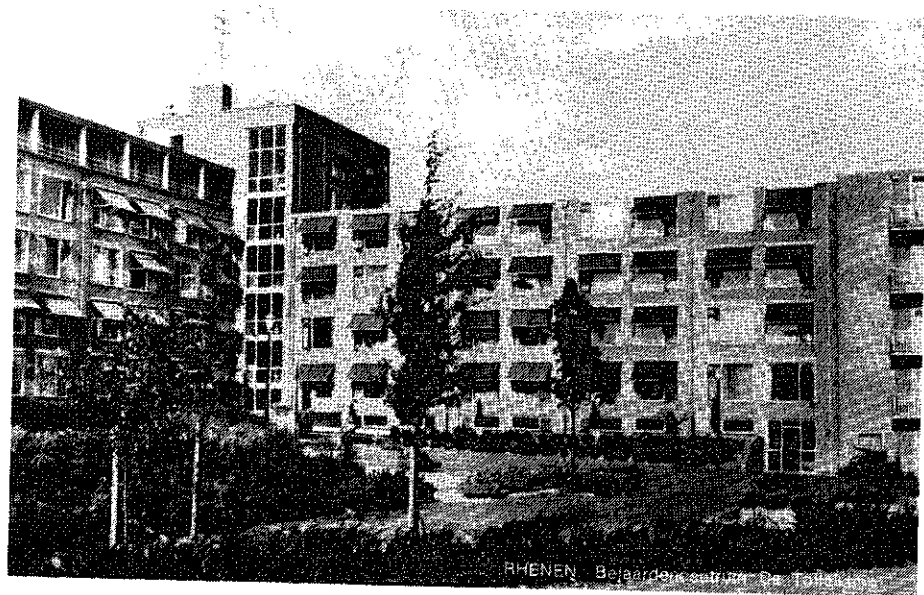
In Juli 1956 wordt deze kwestie vervolgd: "Zuster is weliswaar gereformeerd, maar zij bleek een prima kracht te zijn. Weer is het D.B. gaan zoeken en heeft tenslotte een hervormde, die weliswaar niet aanvaardbaar wordt geacht, toch voor tijdelijk benoemd."

De zuidgevel van de Tollekamp, ca 1970.

De oostgevel van de Tollekamp, ca. 1970.

De westgevel van de Tollekamp, ca. 1970.

Sluiten of renoveren

We zijn in de geschiedenis een kleine 15 jaar verder.

Opnieuw problemen voor "De Tollekamp". Het huis voldoet niet meer aan de eisen die gesteld worden. Er moet een aantal onderhouds- en verbeteringswerkzaamheden worden uitgevoerd. Het betreft onder meer het aanbrengen van een brandmeldsysteem, branddeuren, een noodverlichting en het vervangen van plafonds. De kosten van deze voorzieningen worden geraamd op zo'n f 550.000,--. Besloten wordt tot renovatie over te gaan. Het niet aanpassen van de noodzakelijke voorzieningen kan ook sluiting van het huis tot gevolg hebben.

In de bestuursvergadering van donderdag 14 april 1983, wordt dit, in aanwezigheid van de Inspecteur van de bejaardenoord, Dhr. Nab, bevestigd.

Vanaf die datum komen we het punt 'Renovatie' op praktisch iedere agenda tegen. In de vergadering van 6 september 1983 wordt besloten, het Bureau Organisatie Bouwwezen b.v. te Utrecht opdracht te geven de Stichting te adviseren bij de Renovatie en zal bureau Feenstra (bekend van de bouw van "De Tollekamp") als architectenbureau optreden.

Op 10 juli 1984 wordt door het Provinciaal Bestuur een ontheffing afgegeven voor bouwstop.

Op 13 augustus 1984 vertrekt een delegatie van De Tollekamp naar Zeist om daar het gebouw "Spathodea" te bekijken.

Huize Spathodea te Zeist, waar de bewoners van de Tollekamp tijdens de renovatie van 1985-1986 waren ondergebracht.

Deze mogelijke tijdelijke huisvesting komt medio 1985 beschikbaar. Dit tehuis voor Indonesische Nederlanders is 27 jaar oud en heeft een capaciteit van ca. 100 verzorgingsplaatsen.

Enige nadelen worden gesignaleerd bij de afstand Rhenen-Zeist, de (te) kleine kamers en geen toiletten in de eigen kamer.

Even doet zich de mogelijkheid voor dat er in Ede tijdelijke huisvesting zou zijn. Vrij snel blijkt dat dit niet mogelijk is: Porto-Cabines blijken veel te duur te zijn. Besloten wordt om een huurcontract aan te gaan met "Spathodea" ingaande 1-6-1985.

In deze periode vond tevens een directiewisseling plaats. Zr. Bakker, directrice, beeindigt op 14 augustus 1985 haar dienstverband i.v.m. pensionering.

Dhr. A. Valkenburg volgt haar op als directeur. Na vele jaren wordt het huis hiermee weer eens geleid door een mannelijke functionaris.

Reacties op de verhuizing naar Zeist en Rhenen

Met ruim 90 bewoners verhuizen is geen kleinigheid. Door de bewoners is dit heel verschillend ervaren. In een interview in "De Rijnpost" van 23 januari 1986 lezen we als reacties:

'Het is net of we hier een jaartje op vakantie zijn. We moeten er met elkaar maar het beste van maken; je moet in ieder geval niet gaan zitten kniezen'. Voor sommige bewoners is de situatie in Zeist er beter op geworden. Ze kunnen meer naar buiten dan in Rhenen omdat ze daar de vele huchten missen en in een mooie omgeving kunnen wandelen zonder te moeten klimmen. In de bewonerscommissie merkte een bewoner op: 'Ze hadden beter dit huis kunnen renoveren, zodat we hier kunnen blijven wonen, de omgeving is hier prachtig'.

Er zijn ook bewoners die negatief reageren op de verhuizing naar Zeist. Voor hen was de verbouwing niet nodig geweest en zij motiveren dat met de woorden: 'Voor mij had het niet gehoeven, mijn oude kamer was groot genoeg voor mij'. Deze bewoners verlangden haast dagelijks terug naar Rhenen. Als je hen diep in het hart keek merkte je dat ze liever gisteren teruggingen dan vandaag.

In 'De Rijnpost' van 23 juli 1986 reageren bewoners (net een paar weken terug vanuit de tijdelijke 'logeerpartij' van Zeist):

'Ik ben zo dankbaar dat ik terug ben. Ik heb wel dagen gehad dat ik er aan twijfelde of ik nog wel levend naar Rhenen terug zou komen'. Ook 'Ik kijk mijn ogen uit hier in huis. Ik herken bijna niets meer, maar zou niet meer willen ruilen met de oude 'Tollekamp'.

Daarnaast zijn er bewoners die erg tegen de verhuizing hebben opgezien: 'Ik ben blij dat ik pas op de laatste verhuisdag hoef te verhuizen. Ik zal Zeist best missen'. Of die mevrouw die tijdens de verhuizing met tranen in de ogen zei: 'Och meneer ik zal me in Rhenen wel weer snel thuisvoelen, maar ik zal daar de vogeltjes missen die hier 's morgens al op mijn vensterbank zitten te fluiten als ik wakker word'. Familieleden zijn blij dat vader of moeder weer terug is, al zou het alleen maar zijn omdat een bezoekje nu weer veel gemakkelijker is en dus ook meer zal plaatsvinden.

'We kunnen ons veel gemakkelijker bewegen op de kamers, nu die groter zijn geworden. De verzorging kunnen we nu ook beter doen'. Dat is de enthousiaste reactie van het personeel. 'Dat we omdat de kamers groter zijn wel wat harder moeten lopen is niet erg, want vergeet niet dat we in Zeist ook flink hebben moeten aanpoten'. De totaal vernieuwde keuken zorgt ervoor dat de kok met groot enthousiasme het eten klaar maakt.

In een interview met eerdergenoemde krant geeft directeur Valkenburg aan een tevreden man te zijn. Hij steekt niet onder stoelen of banken dat hij erg tegen dit jaar heeft opgezien. 'Net vanuit een andere baan tweemaal binnen één jaar een verhuizing voorbereiden, een verbouwing begeleiden en de organisatie leren kennen dat heeft me veel extra uren gekost'.

Dankbaar is hij voor alle hulp die hij hierbij van anderen heeft gekregen. Vooral van het personeel en het bestuur. 'We hebben hier een fijne ploeg gemotiveerd personeel die hard wil werken als dat nodig is. Ik denk in het bijzonder aan zuster Nuyten, de adjunct-directrice en aan de stafleden'. Hij vertelt ook over zijn dankbaarheid voor de hulp van familie en vrijwilligers in en buiten Rhenen. Hij is vol bewondering voor de bewoners, die zoveel ongemak en twee verhuizingen voor lief hebben genomen. 'Het motiveert mij alleen maar, om met nog meer inzet en enthousiasme er met allen die 'De Tollekamp' bewonen, er in werken of op bezoek komen een fijne tijd van te maken en te zorgen dat 'De Tollekamp' een huis is waarvan de bewoners zeggen dat ze er graag wonen, waar het personeel gemotiveerd kan werken en waar familie graag op bezoek komt!.

Vrijdag 24 oktober 1986 vindt de officiële heropening plaats. Dan is ook de renovatie van de Nieuwe-Veenendaalseweg en van de oprit van 'De Tollekamp' klaar. Een grootse feestweek zal deze opening omgeven.

De Statuten der Stichting, verloren gegaan tijdens de evacuatie 22 oct. 1944 - 10 mei 1945 en op 27 sept. 1948 in afschrift opgevraagd bij het Min. van Justitie, luiden als volgt:

art. 1

Het doel is de Christelijke verpleging, hoofdzakelijk van hulpbehoevenden en voorts van ieder, die daarvoor geacht wordt door bestuurders in aanmerking te komen.

art. 2

Het Bestuur bestaat uit acht personen, thans de heeren

Pieter Nicolaas Pikaar

Nicolaas Marinus de Ligt

Willem Antonie Sandbrink

Dirk Sandbrink

Jan Albertus Leccius de Ridder

Arnoldus van Voorthuizen

Rudolph Theodorus le Cavalier

Jan Hendrik Baars

Zij worden gekozen in de gecombineerde vergadering van Kerkvoogden, Notabelen en Kerkeraadsleden der Ned. Herv. Gemeente te Rhenen. Minstens drie worden gekozen uit het College van Kerkvoogden en Notabelen en minstens drie uit den Kerkeraad. De overige leden, die kunnen gekozen worden buiten de voornoemde Collegiën moeten tot de Ned. Herv. Gem. behoren.

art. 3

De leden van het Bestuur hebben zitting voor den tijd van vier jaren. Telken jare treden twee leden af en wel 31 December. Bij tusschentijds aftreden heeft de nieuwbenoemde zitting voor zooveel tijd, als de afgetredene nog zitting had.

art. 4

De leden van het Bestuur verliezen hun betrekking, wanneer zij ophouden tot de Ned. Herv. Gem. te behoren of ingezetene van Rhenen te zijn.

art. 5

Het Bestuur verdeelt onderling de verschillende werkzaamheden.

art. 6

Het Bestuur is rekenplichtig aan de gecombineerde vergadering van Kerkvoogden, Notabelen en Kerkeraadsleden der Ned. Herv. Gem. te Rhenen en doet rekening vóór 1 Mei over het afgelopen jaar.

art. 7

Het Bestuur is geroepen te zorgen voor de handhaving der Statuten, de leiding en het beheer van al, wat tot de Stichting behoort; het vertegenwoordigt de Stichting en handelt in haar naam, beschikt over haar zaken en belangen, treedt eischend en verwerend voor haar in rechten op. De onvermijdelijke kosten daartoe worden uit de kas der Stichting vergoed.

art. 8

Het bestuur reglementeert met inachtneming der in deze Statuten gelegde grondslagen en bepalingen, de wijze van vergaderen, stemmen en het opnemen van de in art. 1 bedoelde personen en de wijze van verplegen.

art. 9

De fondsen zijn:

- a. de thans reeds daarvoor geschonken of toegezegde gelden;
- b. jaarlijkse bijdragen;
- c. schenkingen of legaten;
- d. verpleeggeldten;
- e. collecten of vrije giften;
- f. reventuën van kapitalen, Bezittingen en verdere inkomsten

art. 10

Veranderingen in de Statuten (behalve art. 1 en art. 2, die niet mogen veranderd worden) moeten worden voorgesteld op de gecombineerde vergadering van Kerkvoogden, Notabelen en Kerkeraadsleden der Ned. Herv. Gemeente te Rhenen en worden aangenomen met twee derde der stemmen, behoudens koninklijke goedkeuring.

art. 11

De Stichting is daargesteld voor den tijd van 29 jaren, te rekenen van den dag der erkenning door het bevoegd gezag.

Aldus vastgesteld op de gecombineerde vergadering van Kerkvoogden, Notabelen en Kerkeraadsleden der Ned. Herv. Gemeente te Rhenen, den tweeden Augustus achttienhonderd acht en tachtig (was get.)

R. van Voorthuizen
R. van Lent
D. Sandbrink
G.J. Roghair
W.A. Sandbrink
P. Boodt
D.M.A. van Holst
C.A. van Olst
A. van Voorthuizen
R.F. le Cavalier
J.A. Leccius de Ridder
P.N. Pikaar
N.M. de Ligt
G.H. van de Waal
J. van Es
W.H. Meijer
C. van Voorthuizen
O. Meijer

Antwoord op het verzoek om erkenning (afschrift)

De Minister van Justitie,

Gezien den op hem vanwege den Koning verstrekt last, betrekkelijk het aan Zijne Majesteit ingediend verzoekschrift van Bestuurders van het Protestantisch Bestedelingenhuys binnen de gemeente Rhenen om erkenning als rechtspersoon van genoemde instelling door goedkeuring der daartoe overgelegde statuten;

Overwegende, dat bovengenoemde instelling blijkens de overgelegde statuten is een *stichting* en geenszins zoodanige vereeniging van personen, als alleen uit kracht der wet van 22 April 1855 (stbl. nr. 32) als rechtspersoon kan worden erkend;

Geeft aan de adressanten te kennen:

dat om die reden aan hun verzoek geen gevolg kan worden gegeven.

's Gravenhage 28 Aug. 1888

de Minister voornoemd

(get.) Ruijs van Beerenbroek

Uitgegeven voor eensluidend afschrift:

's Gravenhage 10 september 1948

het hoofd v.d. 1e Afd.

(get.) D.H. van Arkel.

Kort overzicht van de belangrijkste historische gegevens

1888	oprichting van de Stichting Protestantisch Bestedelingenhuys aankoop van de oude pastorie aan de Gasthuisstraat aankoop van een huisje van het Gast- en Weeshuis
1889	de eerste 'vader' aangesteld
1892	drie huisjes van het Gast- en Weeshuis aangekocht de eerste aanpassingen aan deze huisjes werden door de gem. architect W.H. Meijer ontworpen, na zijn overlijden (1890), vanaf 1891 door de nieuwe gem. architect D. Hoiting
1906	aankoop grond van het Gast- en Weeshuis aan de Nieuwe Veenendaalseweg, in 1908 aangevuld met een tweede perceel
1910	bouw van het Bestedelingenhuys aan de Nieuwe Veenendaalseweg naar ontwerp van D. Hoiting
1930	uitbreiding van het Bestedelingenhuys naar ontwerp van B.v.d. Haar
1933	naam Bestedelingenhuys veranderd in Rusthuis
1940	evacuatie
1944/45	evacuatie
1964/65	afbraak van het oude gebouw van 1910/30 en omzetten van de oude stichting in de nieuwe "Stichting Hervorm Bejaardencentrum "De Tollekamp" te Rhenen"
1967	opening nieuwe gebouw "De Tollekamp"
1984/85	grondige renovatie van "De Tollekamp"
24-10-1986	opening van de gerenoveerde Tollekamp

Het uitgeven van dit boekje is een initiatief van de Stichting "Vrienden van de Tollekamp". De Stichting stelt zich onder meer ten doel het welzijn van de bewoners van de Tollekamp waar mogelijk te bevorderen.

Donaties om dit werk mogelijk te maken kunnen worden gestort op bankrekening 3670.38730 Rabobank te Rhenen t.n.v. Stichting Vrienden van de Tollekamp. Girorekening van de bank 885720.

O U D R H E N E N

Mededelingenblad van de Historische Vereniging
Oudheidkamer Rhenen en Omstreken

vijfde jaargang
nummer 4
december 1986

VOORWOORD

Volgend op het nummer van "Oud Rhenen" dat betrekking heeft op het bijna 100-jarige bestaan van De Tollekamp, bieden we u als sluitstuk van 1986 een herdenkingsgeschrift aan over het feit, dat 100 jaar geleden "de brug" werd geplaatst. Wij hopen u met dit geschrift een genoegen te doen.

In het nieuwe jaar zetten we dan de "normale" publicatie van "Oud Rhenen" voort. Reeds nu kunnen we u berichten dat we voor de komende maanden avond-bijeenkomsten in de "Koning van Denemarken" gepland hebben, t.w. op

14 januari (Hr. Brinkgreve)

18 februari (Hr. van Baarle)

19 maart (Hr. Staal) en

15 april (Hr. v.d. Westeringh)

Wij verzoeken u deze data alvast te willen noteren.

Het Bestuur

RHENEN, 'n BRUG TE VEEL
door G.A. Russer.

Er zijn weinig spoorbruggen in Nederland gebouwd waarover zoveel gekrakeel is geweest als de voormalige Rijnbrug bij Rhenen. Deze brug werd in gebruik genomen in 1883 (oktober) ten behoeve van de zandtransporten voor de aanleg van de spoorlijn Amersfoort-Kesteren. In oktober 1944 liet de brug het leven bij een Geallieerd bombardement.

Bij de feestelijke openstelling in februari 1886 werd de Rijnbrug "de schoonste van het land" genoemd. Helaas heeft zij haar bestaan niet langer dan die 60 jaar kunnen rekenen. Gebouwd als schakel in een lijn die uit concurrentieoverwegingen in de vorige eeuw werd gebouwd, bleek zij na de Tweede Wereldoorlog niet langer noodzakelijk en kwam er een stalen verkeersbrug voor in de plaats.

De Aanloop

Na veel geharrewar werd in 1875 de wet aangenomen op de aanleg van de spoorlijn Amersfoort-Kesteren (Nijmegen), bedoeld als internationale verbindingsschakel tussen Amsterdam en Duitsland. In het boekje "Amersfoort-Kesteren, 'n veelbesproken spoorlijn" wordt daar uitvoerig op ingegaan. Het zou binnen dit korte bestek te ver voeren de gehele voorgeschiedenis nogmaals uitvoerig te belichten. De brug in deze verbindingsweg vormde uiteraard een belangrijk element. Er waren al veel stemmen opgegaan om de bouw van zo'n kostbare brug te voorkomen, door het tracee meer oostelijk te verleggen, daarbij gebruik makende van de geprojecteerde brug bij Rosande (Oosterbeek) in de lijn Arnhem-Nijmegen, die in 1879 werd opengesteld. De meeste bezwaren -en ook de zwaarwegendste- kwamen van de kant van het Ministerie van Oorlog. Men wilde de nieuwe spoorlijn beslist achter de Grebbelinie hebben. Met name de spoorbrug moest op strategische gronden westelijk van de Grebbelinie komen te liggen, zodoende aansluitende op de in de Betuwe gelegen Speeslinie tussen Kesteren en Ochten. Even ten oosten van Kesteren zou de dan gecombineerde spoorweg Amersfoort/Nijmegen en Rotterdam/Nijmegen (de Betuwelijn werd in 1882 in gebruik genomen) de Speeslinie slechts één maal doorsnijden en bleef de belangrijke Grebbelinie ongebroken. De spoorweg vormde derhalve ook een schakel tussen twee militaire linies!

De Bouw

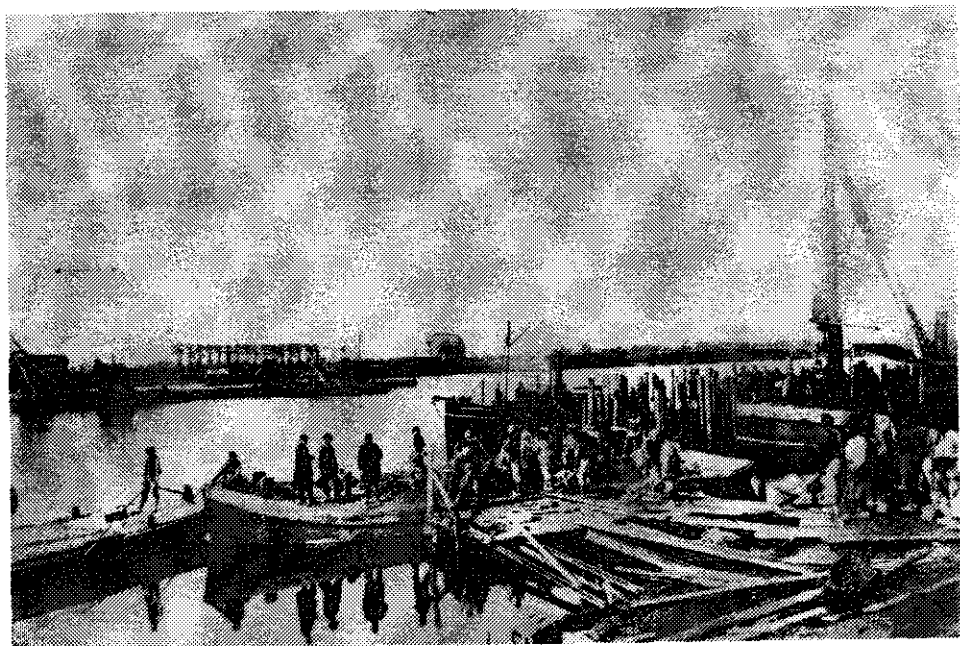
Door de tijdrovende onteigeningsprocedures heeft de aanleg van de lijn en de bouw van de brug geruime tijd op zich laten wachten na het wettelijk besluit van 1875. Pas in 1879 kan men beginnen met de aanbesteding van de onderbouw van de brug bij Rhenen. De "Amerongsche Courant" meldt op 13 October 1880, dat in September 1879 aangevangen werd met de werkzaamheden voor de onderbouw van de brug over de Rijn nabij Rhenen. Om de stroom wat in te dammen werden langs beide oevers kribben en strekdammen gemaakt. Vanwege de zeer hoge waterstanden in de wintermaanden kon men pas in Maart 1880 beginnen met de funderingswerken. Behalve de twee landhoofden moesten in de rivier drie grote pijlers gebouwd worden en aan de Kesterense kant nog eens vier pijlers in de uitgestrekte uiterwaarden. De brug zelf zou bestaan uit drie grote boogoverspanningen en vijf zogenaamde aanbruggen, de laatste uitgevoerd in vaktraliwerk. De totale bruglengte was 530 meter. De grond- en waterwerken stonden onder toezicht van de "natte" Waterstaat onder leiding van een hoofdingenieur, waarbij ingenieurs van de Staatsspoorwegen waren ingeschakeld voor het toezicht. Eerstaanwend ingénieur was Ing. J. M. Telders uit Rhenen en Hoofd Ingenieur J. B. van den Bergh uit Arnhem, later benoemd tot Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid. De aanleg en bouw vond plaats onder toezicht van de sectie "Aanleg Staatsspoorwegen", Afdeling IV van het Ministerie van Waterstaat.

De onderbouw was uitbesteed aan de aannemersfirma W. P. & H. de Vries uit Rossum; deze zorgden voor de dammen en kribben, de bouwputten, het heiwerk, de metselwerken en de omvangrijke betonstortingen.

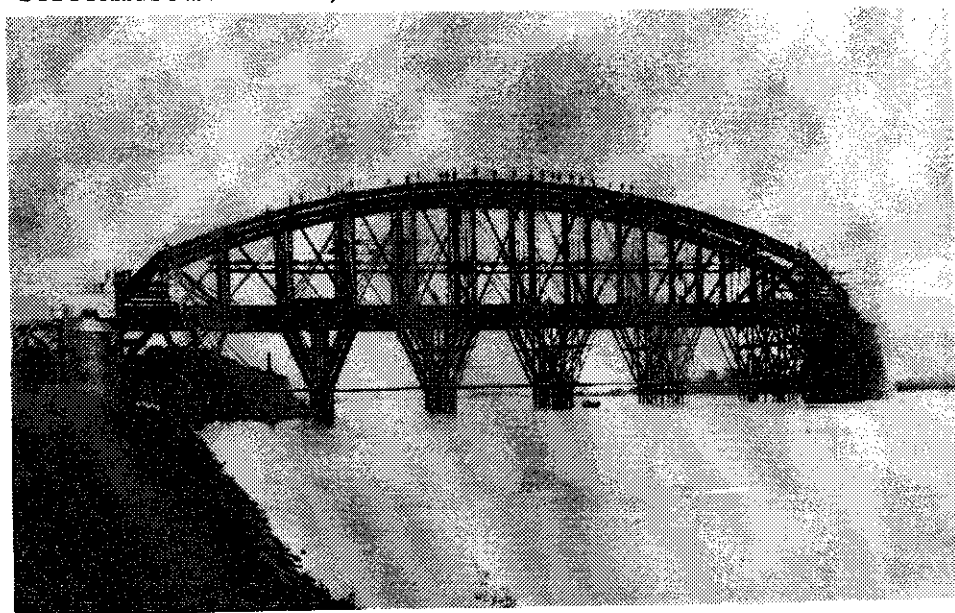
Het door "den Civiel Ingenieur A. G. Lamminga tijdens zijne plaatsing bij den bouw der brug over den Rijn nabij Rhenen" bijgehouden dagboek en het dagboek van de Hoofd Ingenieur van de Waterstaat J. v. d. Toorn, Bureau Waterstaat Oosterbeek, werpen een interessant beeld op van het omvangrijke karwei dat hier geklaard moest worden. Alleen al voor het beton/mortelstorten waren 95 man per dag in touw om met kruiwagens de specie aan te voeren. Daartoe was - ten behoeve van de bouwputten in de rivier - een drijvende installatie gebouwd op platte schuiten. Daarop lagen rails waarover men met kipwagens (van een speciale constructie)

de betonspecie naar de putten kon vervoeren. De arbeiders voerden het natte goedje per kruiwagen aan vanaf de wal naar de laadplaats van de lorries. Voor de drie in bedrijf zijnde mortelmolens waren behalve de machinisten en stokers (alles werkte op stoom) ook nog een ploegje hulpwerkers aanwezig, plus nog eens vier betonwerkers per molen. Per dag kon men zodoende 225 M3 mortel verwerken.

Voordat dat allemaal zover was, waren de stoomheimachines maanden lang in de weer geweest om zo'n 340.000 meter heipalen de grond in te jagen. De gemiddelde lengte per heipaal bedroeg 15 meter, zodat een simpele rekensom de uitkomst geeft van zo'n 2275 palen, die bij de bouw van de onderbouw aangevoerd en ingeheid werden. Er werd gewerkt met onder andere "Morrison" Heistellingen, door stoom aangedreven en geplaatst op platte schuiten. Dat het lang niet altijd even vlot ging, blijkt uit de bewuste dagboeken. Soms stuitte men op keiharde grintlagen, die het heiwerk sterk vertraagden. Met name aan de noordelijke kant, aan de Grebsche oever, zat veel grind in harde grondlagen. Op een bepaald moment is men enkele dagen bezig om één paal de grond in te wurmen: 7200 slagen op z'n kop en nog geen cm. gezakt! Normaliter kon men wel aardig opschieten, alhoewel er ook dagen waren dat men 9 1/2 uur nodig had voor de 1e paal en 8 1/2 uur voor de 2e paal. Daarna bedacht men een betere oplossing: een ijzeren schoen op de kop van de paal en voor harde grondlagen een ijzeren punt rond de onderkant van de palen. Dat viel onder de post "onvoorziene kosten", zo meldde het dagboek. Die problemen deden zich voor in de eerste dagen van April 1880, waarbij menige paal sneuvelde. Het gemiddelde lag soms maar op 7 tot 8 palen per dag en de Rhenenaren hebben het gedreun van de stoomheikarren heel wat maanden aan moeten horen! Tijdens de wintermaanden in 1880 en 1881 zijn er telkens langdurige stagnaties: het wintert streng en men kan over het ijs naar de overkant lopen. Voor het werkvolk een slechte en barre tijd: ze werden gewoon afgedankt en "kregen gedaan" tot het betere weer aanbrak. Hoe ze zich door zo'n harde winter met nauwelijks enige inkomsten moesten zien te redden, daar bekommerde men zich niet om. Het was immers altijd zo geweest? Soms konden er nog wel ploegjes aan het werk met het steenstorten. Daartoe was een lossteiger langs de rivier gemaakt met een hulp(lorrie)spoor en een draaischijf naar de steenstort-

Rhenen 1880. Heiwerkzaamheden t.b.v. de brug. (coll. Streekmuseum Rhenen)

De eerste boog in de steigers met een groep Duitse bruggenbouwers die in een lange rij op de boog poseren voor de camera, 1882. (coll. Streekmuseum Rhenen)

plaats. Het was bar zwaar werk, maar men had tenminste weer brood op de plank.

Voor het bouwproject beschikte de aannemersfirma over een stoombaggermolen, drie tras(mortel)molens, een locomobiel, drie stoomheimachines en allerlei pompen.

Verder waren er voor de aannemer twee woningen neergezet, en voor het werkvolk (de polderjongens) vier keten. Er was een magazijn, een timmerloods, een grote kalkloods, een smederij, een dagkeet voor de Directie, een timmerschuur, een paardenstal en een aantal wachtketen. Vlak langs de rivier stonden enkele beddenplaatsen, waar de mannen hun onderdak hadden na afloop van de vaak lange werkdagen. Hun vertier zochten ze of daar of soms in de stad. Vechtpartijen tussen beide bevolkingsgroepen vonden nogal eens plaats, want het waren ruwe klanten, die als "poldergasten" aangeduide arbeiders. Ze kwamen van heinde en ver, veel uit Nederlands en Belgisch Brabant, maar ook wel uit de dichtbij gelegen veenstreek (de Vallei). Ze vertrokken pas als ze opgezegd werden, tijdelijk of definitief.

Volgens het bestek moest de aannemer dag en nacht twee sleepboten beschikbaar (onder stoom) houden om de zeil(sleep)vaart veilig langs de bouwwerken te kunnen loodsen. Voor de toeziendhoudend ingenieur was er steeds een roeiboot plus roeier aanwezig. Een fotograaf (Van Son uit Arnhem) moest van alle stadia gedurende de bouw series foto's maken. Helaas zijn er niet zoveel boven water gekomen, niettemin geven ze ons een goed beeld van het geheel.

De Bovenbouw

Op 16 November 1881 volgt de aanbesteding van de ijzeren bovenbouw, nadat de Vries & Co. inmiddels ook de fraaie brughuizen met kanteelachtige borstweringen hebben opgeleverd. Het waren voornamelijk Franse steenhouwers, die deze bijzondere steen- en metselwerken uitvoerden.

De ijzeren tak van de brug zal verzorgd worden door de Duitse fabriek "Gute Hoffnungshütte A.V. für Bergbau und Hüttenbetrieb" te Oberhausen. Deze fabriek -die een groot complex gebouwen en een uitgebreid spoorraccordement bezat- stuurde een ploeg van zo'n 60 man gespecialiseerde bruggenbouwers richting Rhenen. Ze moesten het karwei ter plekke klaren. Een foto uit die tijd stelt de complete ploeg aan ons voor, voorzien van alle namen. In Rhenen

heeft tot de meidagen van 1940 een Café gestaan, geheten "Hoffnung". Niet onaannemelijk overigens dat het café deze naam dankte aan de ploeg Duitse arbeiders die een aantal jaren in Rhenen verblijf hield; deels schijnen ze ook in het logement onderdak gehad te hebben. Enkelen van hen zijn trouwens in Rhenen blijven hangen en hebben zich er gevestigd. Het waren hoog-gequalificeerde vaklui, hoofdzakelijk smeden. Destijds noemde men hen "Het Duitse Leger". Op 21 November 1882 schrijft de Amerongsche Courant: "Heden is alhier vernomen: de ernstige vechtpartijen tusschen de talrijke Duitschers, die aan de spoorwegbrug over den Rijn werkzaam zijn, en ingezetenen, blijven nog steeds voortduren. Gisteren werd wederom bloed vergoten en op last van den kantonrechter te Wageningen zijn een aantal veldwachters uit naburige gemeenten naar hier gekomen om de orde te herstellen".

Het was trouwens niet de eerste spoorbrug die de "Gute Hoffnungshütte" in Nederland bouwde. In 1868 nam deze firma deel aan de bouw van de spoorbrug bij Kuilenburg, waarvan G.H. de aanbruggen in de uiterwaarde voor haar rekening nam en Harkort de grote boogbrug. In de jaren 1880/1881 was de G.H. ook de laagste inschrijver voor de bouw van de nieuwe spoorbrug (de tweede) bij Westervoort, die in de afgelopen oorlogsjaren verwoest werd. De "Dritte im Bunde" is dan de grote Rijnbrug bij Rhenen met 3 grote bogen en 5 aanbruggen. Bouwjaren 1880-1883. Later bouwde men trouwens nog "einen Eisenbahnbrücken bei Utrecht" in 1890/1891. Ook de bekende hefbrug "Koningshaven" te Rotterdam was van G.H. De eerste grote buitenlandse opdracht voor de bouw van spoorbruggen kwam voor G.H. destijds uit Nederland. Naderhand bouwde men overal ter wereld bruggen: Rusland, in de Balkanstaten, Griekenland, Zuid-Afrika, Zuid-Amerika, Nederlandsch Indië, Japan, alsook in de Scandinavische landen en ons buurland België. In eigen land heeft dit gerenommeerde bruggenbouwersbedrijf trouwens ook heel wat opdrachten binnen weten te slepen!

In September 1882 wordt de grootste (middelste) boog opgeleverd, nadat op 15 Juni daaraanvoorafgaand de eerste lading ijzer per schip aan de speciale lossteiger was aangevoerd. De montage geschiedde ter plaatse met behulp van omvangrijke steigerwerken, die deels in de rivier stonden. Het ongunstige weer en hoge waterstanden veroorzaakten dikwijls vertragingen. De bouwterreinen over-

stroomden vaak langdurig. Een rapport vermeldde: door grote krachtsinspanning van den aannemer is het ijzer voor onderdompeling bewaard gebleven. Gedurende de winter 1882/1883 hebben de werkzaamheden geheel stilgelegen. De Rhenensche Courant maakt op 19 Maart 1883 melding van het heugelijke feit, dat men eindelijk na de 13e November van het afgelopen jaar, weer met het werk aan de brug voort kan gaan. Overigens bleven ongelukken ook niet uit, daar er enkele malen berichten en rapporten over verschijnen. Het werken op de hoge stellingen was niet zonder gevaar en valpartijen hadden soms de dood, soms ernstig letsel tot gevolg.

OPLEVERING EN BEPROEVING

Amerongsche Courant 26 Augustus 1883: "Rhenen - De spoorwegbrug over den Rijn bij deze stad nadert zoo ver hare voltooiing, dat de proefrit reeds in het begin der volgende maand zal plaats hebben. Deze brug mag volgens oordeel van deskundigen als één der schoonste van Nederland worden geroemd. Sedert 1879 werkt men er aan en brachten de vele ambachtslieden en arbeiders, vooral de Duitschers, hier niet alleen veel leven maar ook belangrijke voordeelen aan de neringdoenden. Het grootsche werk kost in het geheel fl. 697.809,--."

Op 11 October 1883 vindt de beproeving van de brug plaats: een compleet gedrukt programma is hiervan boven water gekomen. Het rapport aan Zijne Excellentie den Minister van Waterstaat, H & N en aan de Voorzitter van de Raad van Toezicht op de Spoorwegdiensten luidde als volgt: "Overeenkomstig het bestek zijn de bruggen belast geworden door twee treinen, elk samengesteld uit 5 locomotieven, gevolgd en voorafgegaan door wagens, vier in getal." Er stonden dus op een gegeven moment 2 x 5 locomotieven en 4 wagons op de brug stil. De wagons waren geladen met in totaal 550 spoorstaven en nog eens zo'n 15.000 stuks bouten, moeren en platen, die door de Rijksstapelplaats te Dordrecht daartoe waren aangeleverd. Totaal gewicht "all-in-all" 674.000 kg. De treinen hebben eerst gedurende een kwartier in rust op alle afzonderlijke overspanningen gestaan. Daarna zijn de beide convooien onder meer in snelle vaart heen en terug over de dubbelsporige brug gereden. Er waren in totaal zo'n 70 genodigden en 80 waarnemers. Uit het programma: "De Heeren bezoekers worden

STAATSSPOORWEGEN.

LIJN AMERSFOORT—NIJMEGEN.

PROGRAMMA

VINOR DR

BEPROEVING DER SPOORWEGBRUG

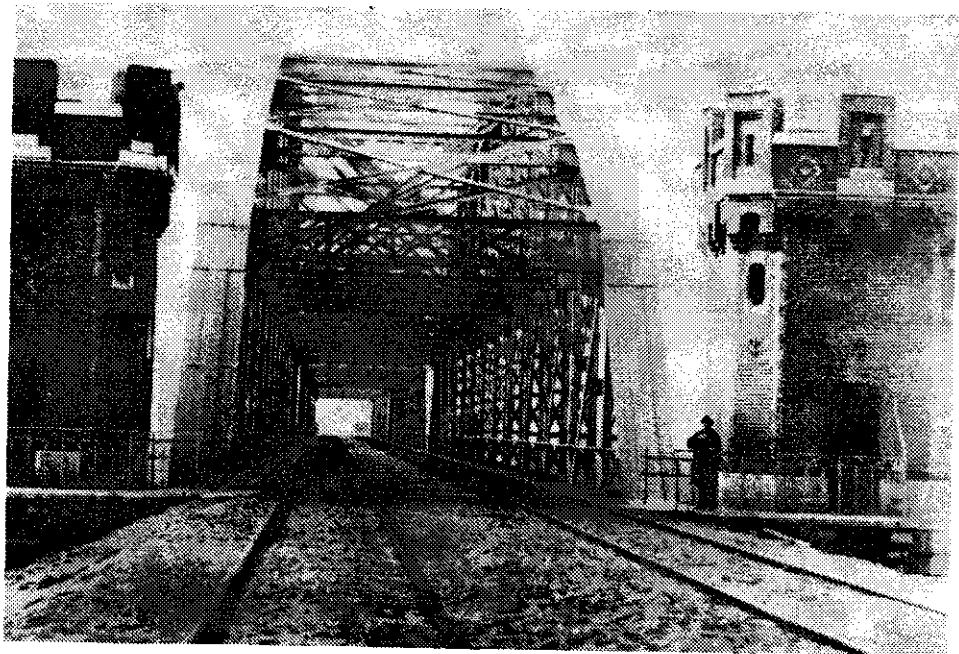
OVER

den Rijn nabij Reenen,

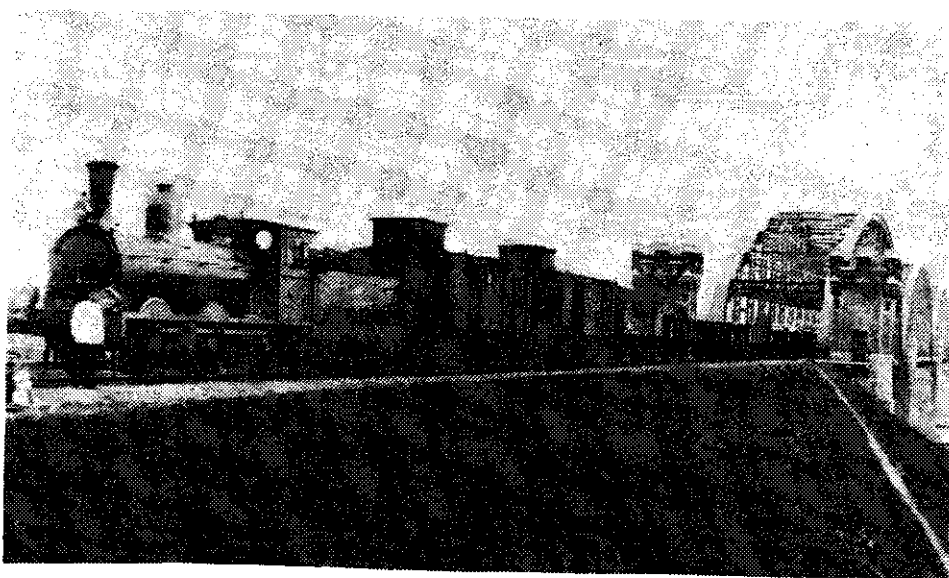
op den 11^{en} October 1883.

Uddruckt bij W. K. KIEB, te Arnhem.

Een boekje met 17 pagina's tekst en beproevingsvoorschriften. Opgesteld door Sectie-ingenieur Staats-spoorwegen J.M. Telders, 4 October 1883. (Repro Alg. Rijksarchief 's-Gravenhage)

De zojuist opgeleverde Rijnbrug in Oktober 1883.
(coll. Streekmuseum Rhenen)

Een goederentrein met locomotief uit de serie 600 HSM
rangeert op verkeerd spoor tussen de SM-tramkruising
en de brug. Rhenen rond 1920. (coll. Streekmuseum
Rhenen)

beleefd uitgenodigd zich vóór 2.u 50 min., of voordat de treinen in snelle vaart over de bruggen rijden op het perron voor het station Reenen te begeven!"

Het gehele spektakel duurde enkele uren en er werden talloze proeven op allerlei manieren gedaan. De treindelen werden ook deels ontkoppeld en tijdelijk op de spoorwegdijk aan de Betuwse kant opgesteld. Een aantal wachters met vlaggen en rangeerders waren eveneens aanwezig, zodat het een drukte van belang geweest moet zijn, temeer daar de loc's voortdurend fluitseinen moesten geven. Jammer genoeg is -ondanks ijverig speurwerk- nog steeds geen foto van deze beproeving gevonden.

Na afloop was er voor de genodigden (70) een gemeenschappelijk diner in Hotel De Grebbe. 's Avonds kwam het Reenensch Muziek Corps de feestvreugde opluisteren door o.a. een serenade te brengen aan Ing.J.M.Telders, onder wiens leiding het kunstwerk tot stand kwam.

SNELHEIDSMETER

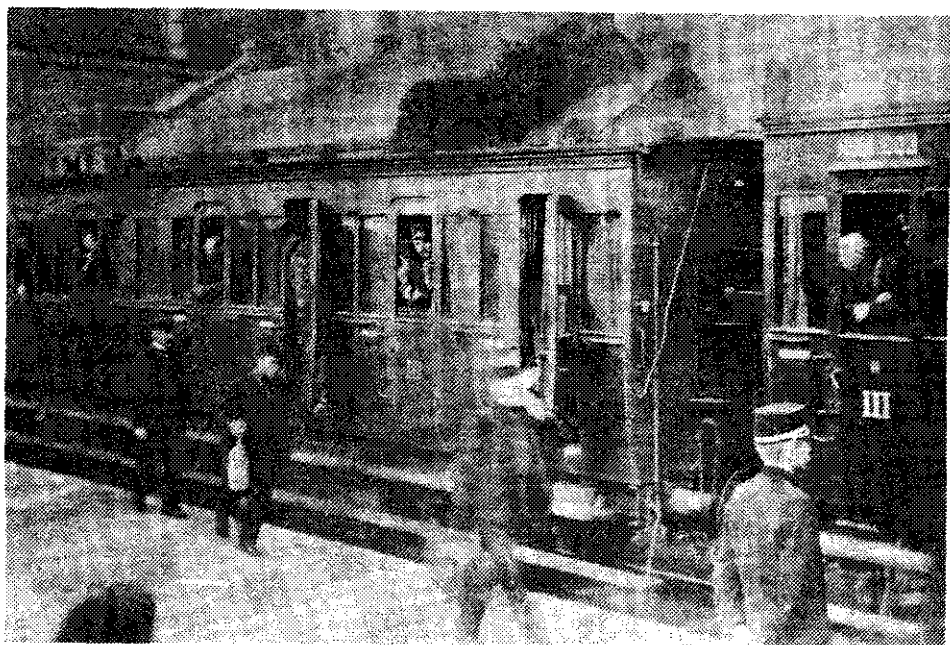
Enkele jaren later werd er nog een snelheidsmeter op de brug geplaatst, waarbij een papierstrook regelmatig werd voortbewogen. Met behulp van contactpedalen konden de tijdstippen worden aangegeven waarop de trein de brug opkwam en verliet. Max. snelheid voor de Rhenense brug was 30 km., maar er was meermalen geconstateerd, dat de machinisten er een schepje bovenop legden. Men moest de zuidhelling van de brug met volle kracht opstomen, anders verloor men boven op de brug gekomen te veel snelheid. Niet iedere meester was dan zó bedreven om die max. 30 km. exact te halen.

ZANDTREINEN

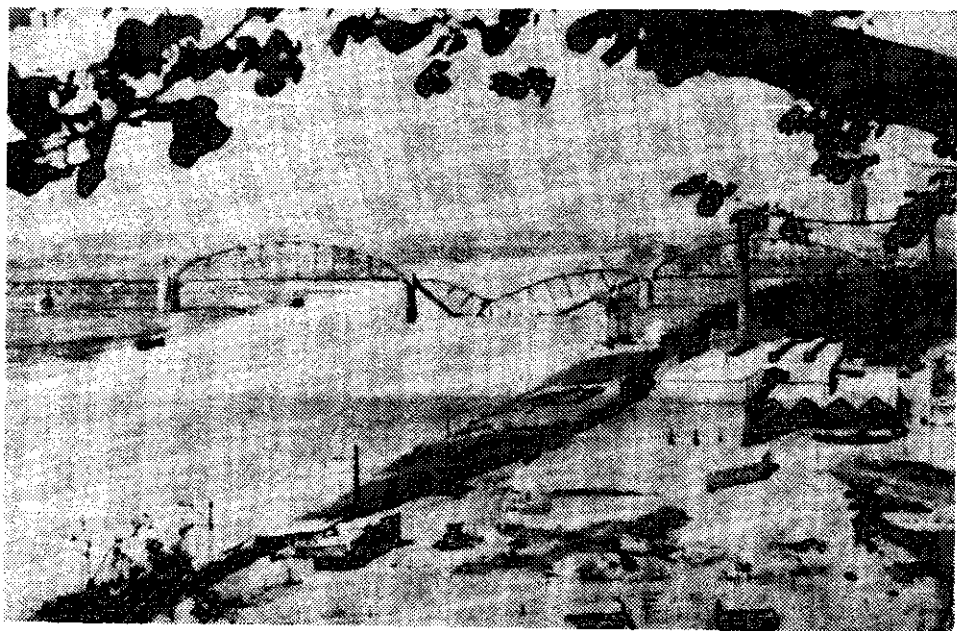
Direct na de beproeving van de brug werd deze in gebruik genomen voor het vervoer van de veelvuldige zandtreinen, nodig om de verdere ontgraving van de Laarseberg en het station Reenen (men schreef afwisselend Reenen of Rhenen) mogelijk te maken. De zuidelijke afrit en het zand voor station Kesteren werden aangelegd met behulp van zandtreinen van de aannemer Weyers uit Tilburg. Men werkte met twee loc's (normaal spoor) en 20 wagons, aangevoerd via een hulpspoorverbinding bij De Haar. Vermoedelijk droegen die twee werklokomotieven de namen "Tilburg" en "A.Brogden 3", blijkens stoomketelkeuringen in 1883. Weyers zette

Arie de Jong en Wousje Heinen, in hun uniform als spoorwegwachters bij Post 27, Zuidelijke Meentsteeg te Rhenen-Achterberg. Deze foto uit ca. 1914 werd ook nog niet eerder gepubliceerd. (coll. Deys, Rhenen)

Een nog niet eerder gepubliceerde foto van de mobilisatie van militairen tijdens de Eerste Wereldoorlog, op het station te Rhenen. (coll. Deys, Rhenen)

Verwoeste spoorbrug te Rhenen, 1940. (coll. Ministerie van Defensie, 's-Gravenhage)

overigens ook 70 cm-smalspoor materieel in t.b.v. zandvervoer.

De grondwerkers, of polderjongens woonden in keten en schuren. Vlak bij Rhenen in Achterberg hadden zich in September 1880 al tal van werklieden gevestigd en een later bericht meldde, dat er nog steeds bijkwamen. Vele honderden hebben er in die jaren van aanleg geploeterd. In het zweet huns aanschijns en voor een schamel loontje: zij kregen fl. 0,15 per uur, terwijl de smeden en steenhouwers bijv. fl. 0,25 per uur kregen. De schop was hun werktuig en ze moesten het zand gemiddeld over 4 meter wegwerpen (volgens een bestek). Als de tijd erg begon te dringen kwam er wel eens een stoom-transportladder bij.

Al in 1882 is er een bericht, dat via de hulplijn vanaf de NRS (Rhijnspoorlijn Utrecht-Arnhem) "grote achtwielige locomotieven richting Rhenen kunnen stoomen". Vermoedelijk waren dat geen aannemersloc's, daar deze kleiner waren. Van elders werd ook veel grind en ander bovenbouwmateriaal aangevoerd.

Ongelukken bleven ook hier weer niet uit: arbeiders die bekneld raken tussen "buffels" (buffers), een machinist die van zijn locomotief (zandtrein) komt te vallen, een zandconvooi dat losraakt op een helling en in daverende vaart naar beneden komt rollen (een remmer redt de zaak door van wagon op wagon te springen en op die manier de loc. te bereiken en het gevaarte tot stilstand te brengen), amputaties van handen en voeten kwam nogal eens voor en men moest de ongelukkigen dikwijls met een rijtuig naar Utrecht vervoeren voor geneeskundige hulp in een ziekenhuis.

OPENING

Na de openstelling van de brug in Oktober 1883 duurde het nog tot 17 Februari 1886 voordat de feestelijke openingsrit plaatsvond. Een som van tegenslagen en verwikkelingen had deze vertraging veroorzaakt en dat terwijl men in 1880 (!) verheugd schreef: "De opening van de spoorweg lijkt in het zicht te komen".

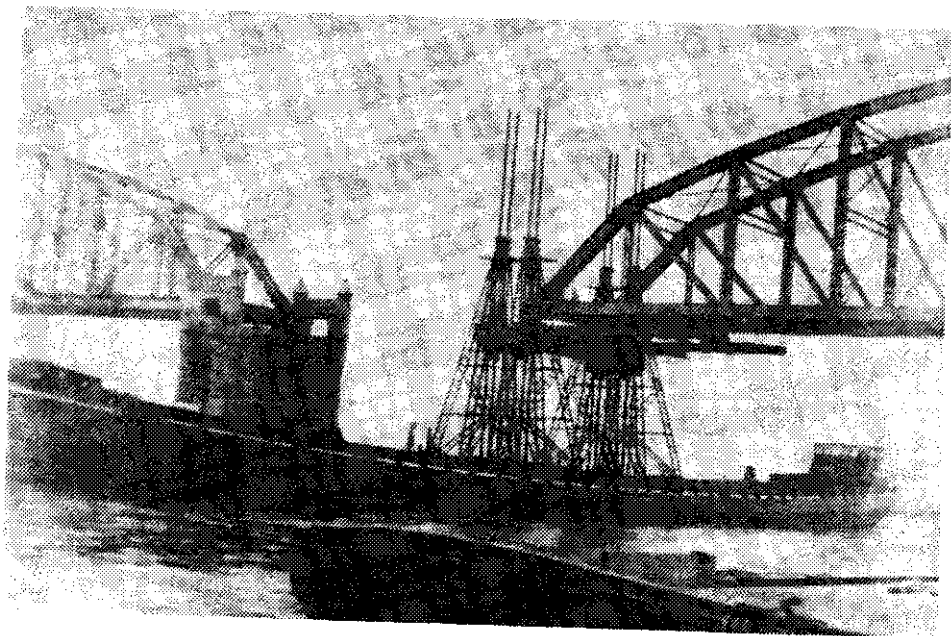
De feestrit begon om rond 12 uur in Amersfoort (Staat) en eindigde in Rhenen. Wel reed de trein even door naar Kesteren, waar een houten hulpstation gebouwd was, maar de echte festiviteiten speelden zich af op en rond het station REENEN (later zal men op verzoek van B & W de

stationsnaam weer wijzigen in RHENEN).

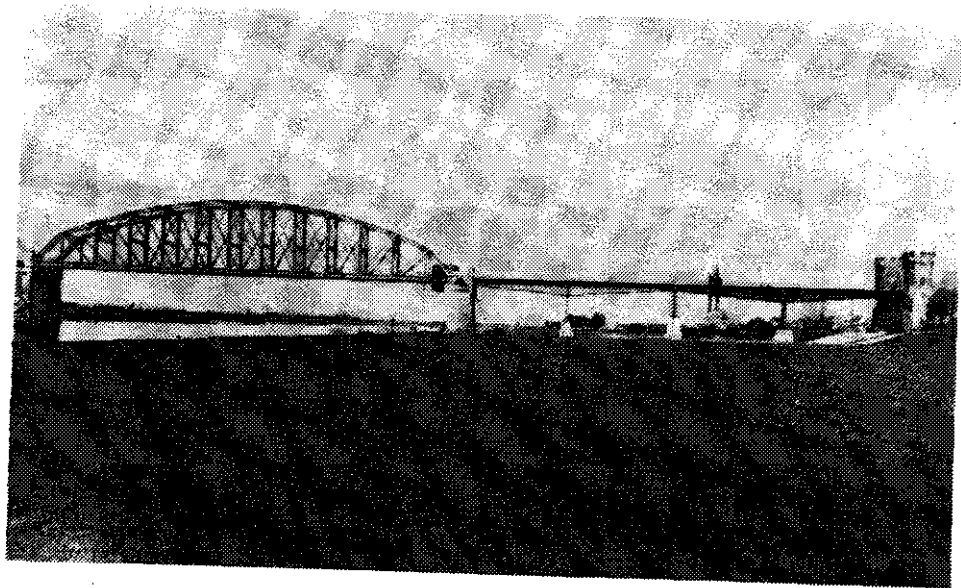
De genodigden bekeken uitvoerig de fraaie spoorbrug, muziekcorpsen speelden (er was een militair corps uit Arnhem gekomen), de armen werden bedeed met aardse goederen, meest levensmiddelen en kolen. Er werd gevlagd, er was een kermis en 's avonds was er een groots vuurwerk. Rhenen liet zich van zijn beste kant zien. Al was het door de problemen tussen HSM en SS te Kesteren voorlopig nog een locaaltrein tussen Amersfoort en Kesteren, het mocht de pret niet drukken: vele hoogdravende woorden (internationale verbindingen met Duitsland en Europa) werden er niettemin aan gewijd. Vanaf Donderdag (18 Februari 1886) gaan er vijf treinen op en af, schreef de courant. Na verloop van tijd zouden er zowel doorgaande- als ook internationale treinen gaan verkeren en werden de knopen uit het spoorwegnet gehaald.

MEIDAGEN 1940

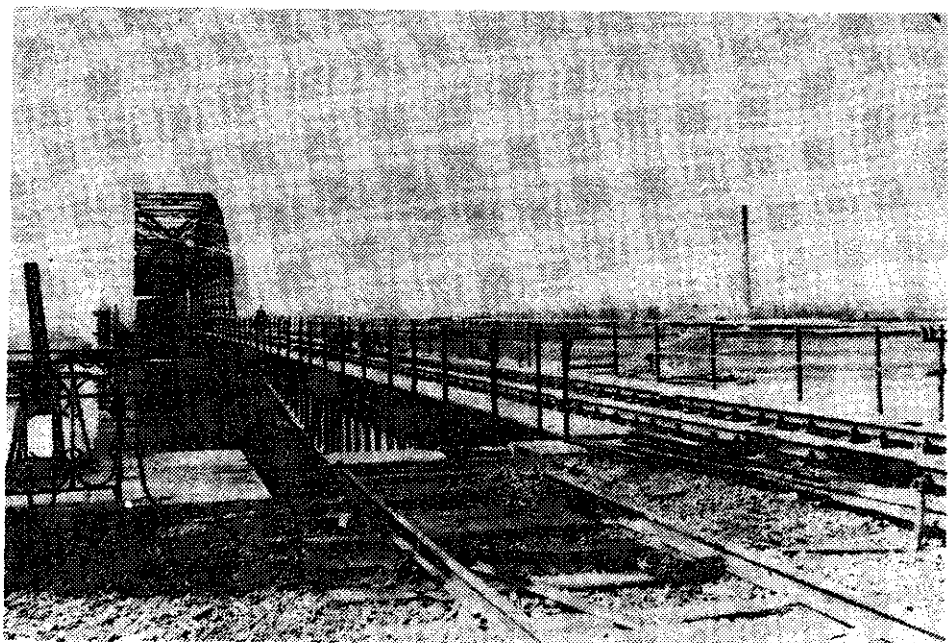
Ruim een halve eeuw na de opening volgt er een nieuwe episode. Hadden de twintiger en dertiger jaren perioden van bloei en crisis ook in het spoorwegverkeer gekend, de veertiger jaren begonnen met oorlogsdreiging. De Pinksterdagen waren al vanaf 1932 - toen Ouwehands Dierenpark haar poorten in Rhenen op de Grebbeberg opende- topdagen voor plezier- en excursietreinen geweest. In die zonnige voorjaarsdagen in Mei 1940 zag men daar al weer naar uit. De oorlogsmachine aan onze Oostgrens kwam echter die vroege morgen van de 10e Mei in beweging en walste alles plat wat haar voor de wielen kwam. Dat wil zeggen: wat de Grebbe betreft, tot het gebied tussen Wageningen en de Grebbeberg. Een zware strijd van drie dagen volgt, waarbij de spoorlijn en het ravijn bij Rhenen, met inbegrip van de brug, tot "laatste schans in de Grebbestellingen zijn omgebouwd". Overal prikkeldraad, brug en wegviaduct zijn zwaar verschanst. Als na de strijd de burgers en het spoorwegpersoneel terugkeren, ligt de grote middelste boog van de brug te water, opgeblazen door letterlijk de allerlaatste granaat van één van de nog vurende kanonnen in de Betuwestelling (A.Brigade). Daarmede werd voor vriend en vijand aan- en afvoer via de brug afgesneden. Het viaduct lag in stukken op de rails, het station had oorlogsschade, rails en emplacement moesten hersteld worden. En ook de brug. Men begint er direct aan en met behulp van een uit

Herstelwerkzaamheden aan de verwoeste brug, 1940.
Het noordelijke brugdeel wordt naar het midden
opgeschoven. (coll. Deys, Rhenen)

De hulpbrug (rechts) met het opgeschoven brugsegment
(links), Rhenen 1940. (coll. Russer, Maarssen)

De brug hersteld over enkelspoor, december 1940.
Het tweede hoofdspoor eindigt voor het water.
(coll. v.d.Waal, Rhenen)

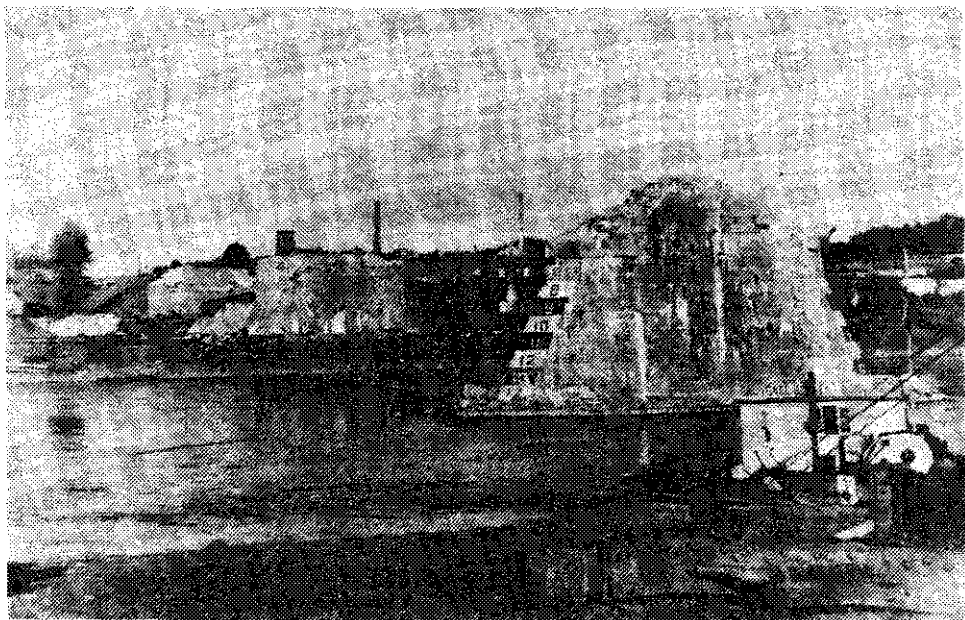
Verwoeste brug te Rhenen, 1945. (coll. N.S.Archief)

Amsterdam aangevoerde hulpbrug (Oosterdoksluizen) en noodpijlers, slaagt men er in om op 13 December 1940 een paar locomotieven langzaam via een lier en zware kabels over de noodbrug te trekken. Meester van der Steeg, destijds Chef van de N.B.M.werkplaats te Rhenen wist zich dat nog heel goed te herinneren. Hij had al die maanden naarsig meegewerkt aan het brugherstel en men kon gebruik maken van de tramwerkplaats vlak bij de oprit van de brug. Het was bitter koud en men ging na de geslaagde proef gauw een bittertje drinken in een naburig café.

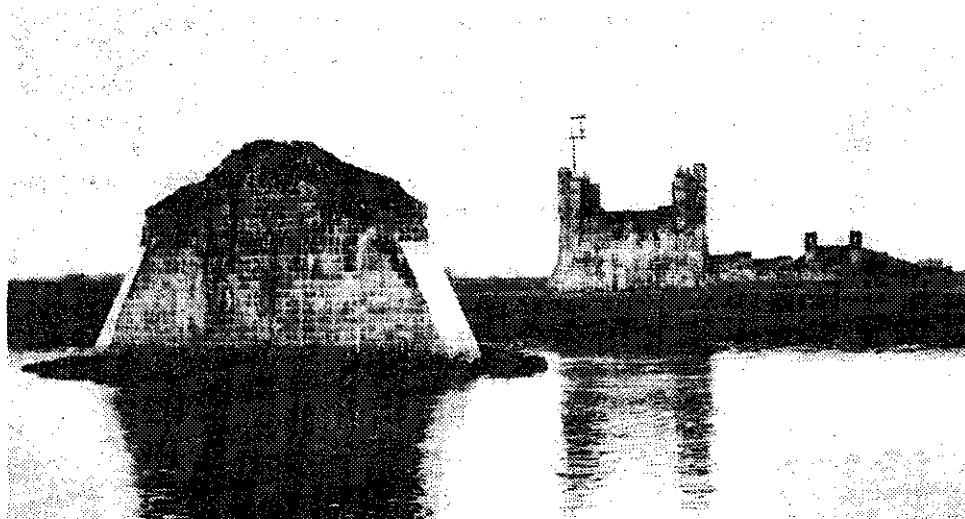
De brug die vanaf het begin dubbelsporig was uitgevoerd, kreeg nu enkelspoor, er was geen tweede hulpbrug beschikbaar op dat moment, en tot September 1944 heeft die (volgens insiders wat wankele) noodbrug trouw dienst gedaan. Het herstel zelf had nogal wat voeten in aarde, omdat het noordelijke niet beschadigde brugdeel voorzichtig moest worden opgeschoven naar het midden, nadat de in het water gevallen boog was opgeruimd. De brug uit Amsterdam was een voormalige dubbelsporige draaibrug van de Oosterdoks-luis, die kort tevoren door een nieuwe vervangen was. De oude brug werd in twee enkelsporige stukken verdeeld en in elkaars verlengde op de betonnen hulppijlers gemonteerd. Foto's uit die tijd laten duidelijk de vermindering van de brug zien. Ook een oud-medewerker bij dit herstel, de Heer Koedam uit Veenendaal wist zich nog veel te herinneren uit die tijd. Het moest vrijwel allemaal met de hand gedaan worden. Alleen voor het zware werk was een stoomliër aanwezig. Die is ook gebruikt om bij de proef de twee zware locomotieven voorzichtig over de noodbrug te trekken. Het was een hele opluchting, toen bleek dat het zaakje het hield. Ook wist hij zich de lange kolentreinen te herinneren, die met behulp van opduwloc's vanuit Kesteren luid-stomend en steunend de brughelling op kwamen zeulen. In Kesteren stond altijd een loc. onder stoom om "bij te kunnen zetten".

ORLOGSJAREN 1940-1945

De brug heeft in die oorlogsperiode heel wat gezien en beleefd. Volle en meest afgeladen treinen met fruit- en etenshalers richting Betuwe v.v., Duitse munitietreinen, veel militair vervoer van allerlei aard, omvangrijk kolenvervoer -afnemend naarmate de "Heimat" méér nodig had en de Nederlanders steeds meer letterlijk op een houtje moes-

De door de Duitse troepen achtergelaten ruïne van wat eens de fraaiste spoorbrug in Nederland was. Rhenen voorjaar 1945. (coll. N.S.Archief)

De eenzame seinpaal als "Wacht am Rhein", gefotografeerd in 1954, tien jaar na de verwoesting. Al die jaren heeft deze seinarm in onveilige stand het symbolische einde van de brug staan aan te geven. (coll. Albers, Abcoude)

ten bijten en stoken-, ook transporten van landgenoten naar het Roergebied o.a. ten behoeve van de arbeid in de Duitse oorlogsindustrie. Mogelijk zijn ook Joodse transporten langs deze weg gegaan, maar dat is niet zeker, omdat deze treinen uit Westerbork vertrokken. Naarmate het de Duitsers slechter ging, nam ook de honger in het Westen toe. Vooral vanuit Amsterdam en het Gooi kwamen de mensen bij bosjes en treinen vol naar het land waar het leven nog goed was. Uit die tijd stammen namen als pruimenlijn, kersenlijn, fruitlijn, fruit-express e.d.

De luchtaanvallen -ook op de brug- namen toe na de landingen van de Geallieerde troepen in Normandië. Hoe dichterbij de grote legers komen, hoe gevaarlijker het wordt om in een trein te zitten. Trouwens alles wat rijden kon werd beschoten door jachtvliegers. Vele malen is de brug aangevallen, de genadeslag kwam vlak na de landingen van de parachutisten op de Ginkelse heide: de Slag om Arnhem begon. Op 2 Oktober 1944 wordt de brug geraakt en gaat opnieuw het middelste gedeelte te water.

Na de verloren slag om Arnhem laten de Geallieerde legers het westelijke stukje Nederland liggen.

De Duitse overheid besluit het Nederlandse spoorwegnet te onttakelen. Op 3 en 12 december 1944 wordt de brug bij Rhenen opgeblazen en grondig vernield door Duitse Sprengkommando's.

Slechts twee pijlers zijn na de bevrijding -als de vaarweg is vrijgemaakt voor de scheepvaart- nog over. Op één ervan staat een eenzaam seinbordes met één arm in de onveilige stand. Het zal een teken aan de wand zijn voor de tijd die volgt!

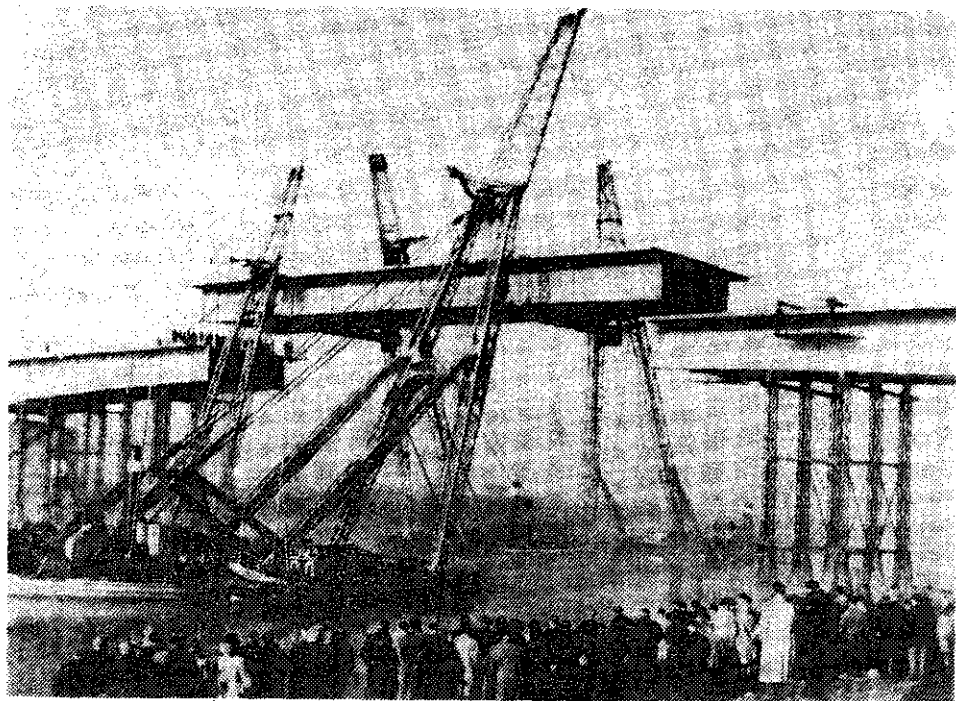
AFBRAAK

Na vele jaren touwtrekken wordt tenslotte besloten: de brug bij Rhenen is overcompleet. Letterlijk is het EEN BRUG TE VEEL!

Gebouwd in een tijd van heftige spoorwegconcurrentie is het later een feitelijke doublure in de relaties tussen het Noorder- en Zuidernet. Rhenen wordt tot kopstation gedegradeerd ingevolge een besluit van de Minister van Waterstaat in 1954. Sinds 1944 is er al geen reislustig publiek in Rhenen aangekomen. Vanaf 1946 maken de dieselloc's met goederentreinen hier de dienst uit en benut men het voormalige emplacement met z'n vrij lange sporen voor

Het definitieve einde van de spoorbrug van Rhenen, ca. 1955. (coll. Russer, Maarssen)

Plaatsing van het laatste brugsegment van de nieuwe verkeersbrug op de plaats van de oude spoorbrug, 1957. (coll. Russer, Maarssen)

PROGRAMMA

TER GELEGENHEID

VAN DE
OFFICIËLE
OPENING
VAN DE

RIJNBRUG

TE RHENEN

23 - 30 NOV.

1957.

90

UITGEGEVEN
DOOR
COMITÉ RIJNBRUGFEESTEN
EN
V. V. V. RHENEN

het opstellen van afgedankt materieel.

VERKEERSBRUG

In 1955 besluit men op enkele resterende pijlers (een deel was al door de Duitsers, c.q. de Waterstaat opgeblazen) een verkeersbrug te bouwen, die in 1957 in gebruik genomen wordt.

De op 30 mei 1981 geopende Veenendaallijn (de Rhenenaren spreken bij voorkeur van de Grebbelijn) eindigt thans op de plek van het voormalige emplacement.

Er is wel eens gefilosofeerd over een mogelijke herbouw van de fraaie Rijnspoorbrug binnen het kader van het groeiende (gesloten) goederenvervoer. Het ligt echter eerder voor de hand, dat dan opnieuw gebruik gemaakt zou worden van het oude tracé Amersfoort-Woudenberg-De Haar met een al in de jaren twintig bepleite afslag richting Arnhem. De inmiddels gebouwde verkeersbrug is vanzelf een hindernis, terwijl een plan van de jaren zeventig om onderlangs de Grebbeberg richting Wageningen-Oosterbeek een nieuw spoorwegtracé uit te zetten, gestrand is op waterstaatkundige- en milieubezwaren.

Wie tenslotte vandaag de dag over de verkeersbrug vanuit Kesteren richting Rhenen rijdt, moet het wel opvallen hoe fraai dat oude spoortraject daar gelegen moet hebben. Vele binnen- en buitenlandse reizigers zullen van dat schitterende panorama genoten hebben!
